

KILDEGJENNOMGANG

Middelalderske kirkesteder i Hordaland fylke

Kinsarvik kirke. Foto: Fredrik Eriksen, Riksantikvaren.

Innhold

INNLEDNING	6
BERGEN KOMMUNE	7
Fana hellige kors kirke og hospital (hovedkirke)	7
Birkeland . Nedlagt kirkested.	10
Liland .Nedlagt kirkested	12
Saurås (Åsane)	14
Ålrekstad hellig kors (Årstad gamle) . Nedlagt kirkested.	16
ETNE KOMMUNE	18
Skånevik (hovedkirke)	18
Stødle kristkirke (hovedkirke)	20
Gjerde (Etne)	22
Grindheim	24
SVEIO KOMMUNE	26
Valestrand [gamle - Valen]	26
Sveio [gamle] . Nedlagt kirkested.	28
BØMLO KOMMUNE	30
Moster [gamle] (Finnås, hovedkirke)	30
Gåsland (Bremnes)	32
Bømlo	34
STORD KOMMUNE	36
Ådland (Stord, hovedkirke)	36
FITJAR KOMMUNE	38
Fitjar	38
TYSNES KOMMUNE	40
Tysnes [gamle] (hovedkirke)	40
Onarheim	42
Myklestad [Uggdal] (Opdal/Uggdal)	44
KVINNHERAD KOMMUNE	46
Våge (Varaldsøy)	46
Skåla (Kvinnherad, hovedkirke)	48
Kaldestad (Husnes) . Nedlagt kirkested.	50
Ølve (Hellige kors?)	52
Ænes	54
Bjørke (?) . Nedlagt kirkested.	56
Mel . Nedlagt kirkested.	58
Guddal (Gautdal) . Nedlagt kirkested.	60
Holmedal . Nedlagt kirkested.	62
Åkra	64
Fjelberg (hovedkirke)	66
Eide [Eid]	68

Halsnøy helligånd klosterkirke. Nedlagt kirkested.....	70
JONDAL KOMMUNE	72
JONDAL	72
ODDA KOMMUNE	74
Odda	74
Røldal.....	76
ULLENSVANG KOMMUNE	78
Ullensvang (hovedkirke)	78
Opedal. Nedlagt kirkested.....	80
Aga. Nedlagt kirkested.....	82
Kinsarvik (hovedkirke).....	84
EIDFJORD KOMMUNE	87
Læg Reid [Eidfjord] St. Jacob (Eidfjord, hovedkirke)	87
ULVIK KOMMUNE.....	89
Hakastad (Ulvik gamle)	89
GRANVIN KOMMUNE.....	92
Granvin	92
VOSS KOMMUNE	94
Vang [Voss] St. Mikael (Vossevangen, hovedkirke).....	94
Oppheim (Sygnastrond). Nedlagt kirkested.	97
Vinje (Vossestrand). Nedlagt kirkested.....	99
Evanger	101
Dugstad [Dukstad]. Nedlagt kirkested.	103
Finne [Finnesloftet]. Nedlagt kirkested.	104
KVAM KOMMUNE	106
Strandebarm (hovedkirke)	106
Vikøy (Vikør, hovedkirke).....	108
Øystese. Nedlagt kirkested.....	110
Steinstø (Nones/Nanes). Nedlagt kirkested	112
FUSA KOMMUNE	114
Fusa (hovedkirke).....	114
Sævoll (Strandvik).....	116
Holdhus [gamle](Hålandsdalen).....	118
SAMNANGER KOMMUNE	120
Ådland [Årland] (Samnanger).	120
OS KOMMUNE	122
Os	122
Bø (Framnes). Nedlagt kirkested.	124
Lyse klosterkirke. Nedlagt kirkested.....	126

AUSTEVOLL KOMMUNE	128
Austevoll (Hundvåko)	128
Sandtorv [Sandtorr]. Nedlagt kirkested	130
Møkster. Nedlagt kirkested.	132
SUND KOMMUNE	134
Tyssøy [Tysøy] St. Ludvik. Nedlagt kirkested.	134
Sund	136
FJELL KOMMUNE	138
Fjell (Sotra)	138
ASKØY KOMMUNE	140
Herdla St. Nikolas av Myra	140
ASK (ASKØY). Nedlagt kirkested.	142
VAKSDAL KOMMUNE	144
Flatekvål (Eksingedal)	144
Stammes	146
MODALEN KOMMUNE	148
Mo	148
OSTERØY KOMMUNE	150
Hamre (hovedkirke)	150
Mjøs (Hosanger)	153
Haus St. Nikolai (?) (hovedkirke)	155
Gjerstad St. Fabianus (?) (Osterøy)	157
Mjelde	159
Bruvik	161
MELAND KOMMUNE	163
Meland [gamle]. Nedlagt kirkested.	163
RADØY KOMMUNE	165
Manger Sta. Katharina (?) (hovedkirke)	165
Sæbø (St. Botolf?)	167
Bø (Hordabø)	169
LINDÅS KOMMUNE	171
Lindås	171
Lygra	173
Myking [gamle]	175
Alver (Alversund)	177
Seim [gamle]. Nedlagt kirkested.	179
AUSTRHEIM KOMMUNE	181
Austreim (Austrheim)	181

FEDJE KOMMUNE	183
Fedje. Ikke kirkegård i middelalderen	183
MASFJORDEN KOMMUNE	185
Sandnes (Masfjorden)	185
FORKORTELSER.....	187

INNLEDNING

Kildegjennomgangen er en oversikt over middelalderske kirkesteder. Den dekker både kirkesteder som er i bruk i dag og noen av de som er nedlagt.

Gjennomgangen er ordnet etter kommunenummer, mens rekkefølgen på kirkestedene er tilfeldig.

ID er henvisning til id.nr. i Riksantikvarens database over kulturminner, Askeladden, www.asketadden.ra.no.

Kildene som er benyttet, er både arkiver, bygdebøker og eldre skriftlig materiale. Oversikt over forkortelsene for disse kildene, fins på siste side.

Kildegjennomgang for registrering av middelalderske kirkesteder er utført av NIKU ved Jan Brendalsmo på oppdrag av Riksantikvaren.

Forberedelse av kildetekstene for publisering og kopling til ID-nummer i Askeladden er gjort av Jan-Erik G. Eriksson, Riksantikvaren.

Registreringen av middelalderkirkegårdene i Hordland fylke er utført av NIKU i 2009 og av Riksantikvarens distriktskontor Vest 1995-2009.

For kirkesteder i middelalderbyen Bergen henvises også til boken *Faglig program for middelalderarkeologi – Byer, sakrale steder, befestninger og borger* (Riksantikvaren 2015). Boken er også tilgjengelig i PDF-format gjennom Riksantikvarens Vitenarkiv: <http://hdl.handle.net/11250/279986>

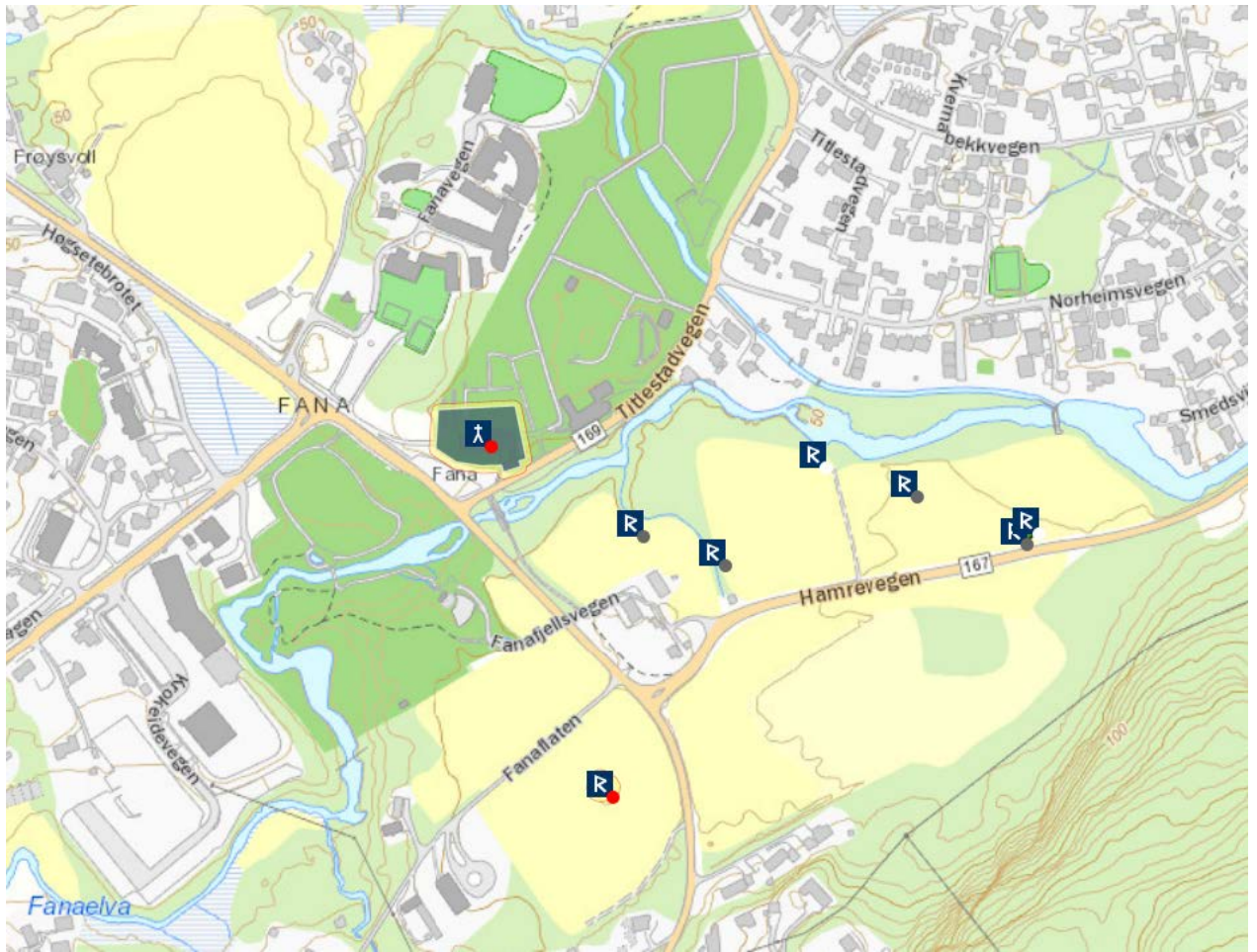
BERGEN KOMMUNE

FANA HELLIGE KORS KIRKE OG HOSPITAL (hovedkirke), gnr. 96 Fana prestegård (Fana sogn). Bergen kommune

ID 84114

Kirken står på (gnr. 96) Fana prestegård. I middelalderen var et hospital tilknyttet kirken, og dette skal ha ligget på en haug utenfor kirkegården, like vest for kirken. Rester av grunnmurer var ennå synlige i 1779. Den middelalderske steinkirken hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Sannsynligvis hadde den et vesttårn i middelalderen, revet muligens i 1644 etter at kirken brant som følge av lynnedslag. Skipet har portaler mot nord og sør, helt mot vest, og rimeligvis har det vært en bueåpning fra skipet ut i tårnfoten og en vestportal i dette. Koret har portal mot sør, uvanlig plassert helt mot øst. Skipet hadde tre par rundbuede vinduer på langveggene, mens koret hadde to par vinduer i langveggene og to vinduer nede i østgavlen og ett oppe i gavlens trekantfelt. I 1870 ble skipet forlenget mot vest med 3,5 m, og i 1926-27 ble det bygd til ny tårnfot i skipets forlengelse mot vest. Middelalderkirken har kleberkvader i veggåpningene og utvendige hjørner, brudt i Varge i Os. Karakteren på murverket i bygningens eldste deler viser et typisk romansk murverk, og kirken bør således være reist før 1150 (NK I/1:1ff). Ved korets sørøstre hjørne finnes flere steinhoggermerker (Bendixen 1904:356). Det vises av brevet fra 1228 (DN II:6) at kirken (allerede) da hadde flere prester (*rectori et fratribus*), så muligens var Fana en av de gamle fylkes- eller hovedkirker. Også vesttårnet kan peke i denne retning. Hele gården var likevel trolig ikke prestebol, for kong Håkon skrev i 1310 et brev *at Fana* (DN II:104), så mest sannsynlig var Fana gammelt krongods. Status som fylkes-/hovedkirke kan sies å bekreftes ved nettopp denne kombinasjonen: at gården lå til kronen mens Kirken v/biskopen rådet kirken; det var da også biskopen med kapitlet som i 1303 overdro kirken til kapellgeitsligheten ved Apostelkirken (DN III:58). At kongen dermed fikk kirken tilbake – som kongelig kapell – gir ytterligere støtte til en slik hypotese. Dermed kan byggingen av steinkirken, ikke usannsynlig i første halvdel av 1100-tallet, knyttes til kongen. Ombygginger og etableringen av hospitalet på 1200-tallet (*de novo fundari*) kan relateres til kannikene ved domkirken i Bergen, endringer etter dette i middelalderen til kannikene ved Apostelkirken. Den eldre del av kirkegården er omgitt av et steingjerde; om det tidligere har vært gravplass sør og vest for kirken er denne i nyere tid fjernet pga. veianlegg (NK I/1:22). Fana kirke er ikke nevnt verken i registeret eller i fortegnelsen inne i BK, hvilket vel henger sammen med at den etter 1303 var kongelig kapell. Kirken inntok etter reformasjonen en særstilling og ble som tidligere kongelig kapell lagt under slottsskriveren på Bergenhus; i 1621 ble den lagt til lektoratet i Bergen, hvis innehaver var sogneprest til kallet, men han lot det bestyres av en kapellan. Da dette embedet ble nedlagt i 1749 ble således kirken et fritt sognekall (Bendixen 1904:354). På gården fantes tidligere navnet Presttun, nå tapt (Litkleskare 1929:19). Også dette antyder at presten ikke hadde et eget bruk av gården, men hadde ”prestestove” med tilhørende bygninger. Rett øst for kirken og prestegården ligger Klokkarvatnet, og skolen rett nord for kirken heter Kirkevoll skole. Mht. sagnet om kirkens hellige kors, se nedenfor. (kartreferanse: AG 053-5-2).

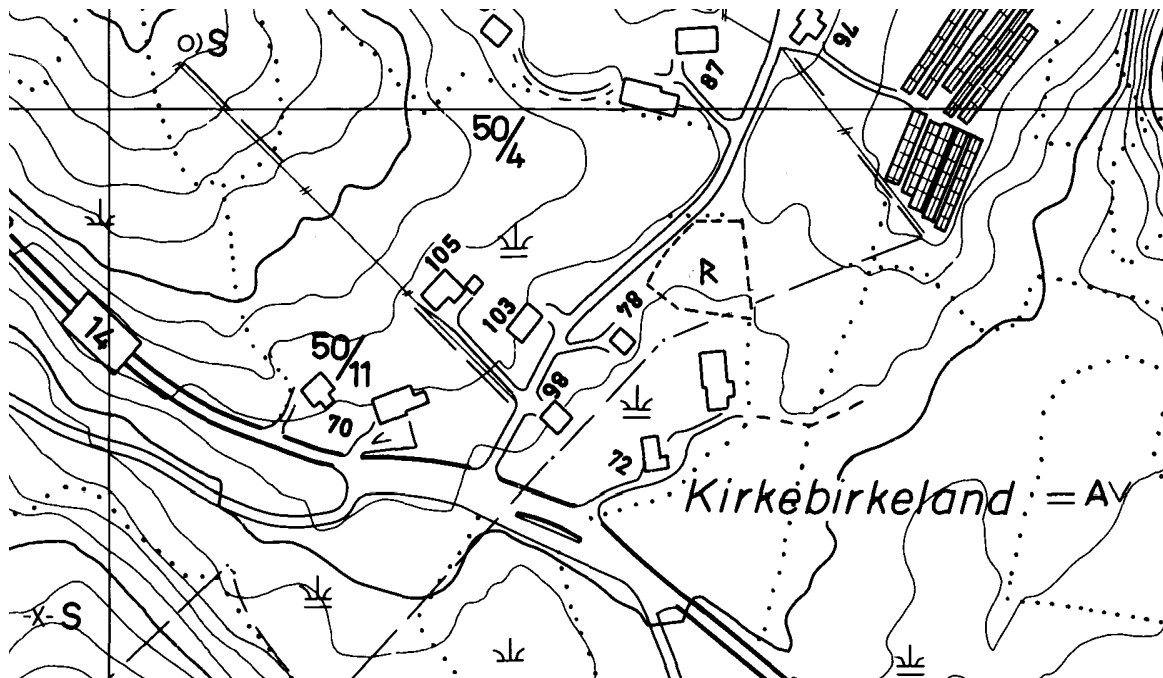

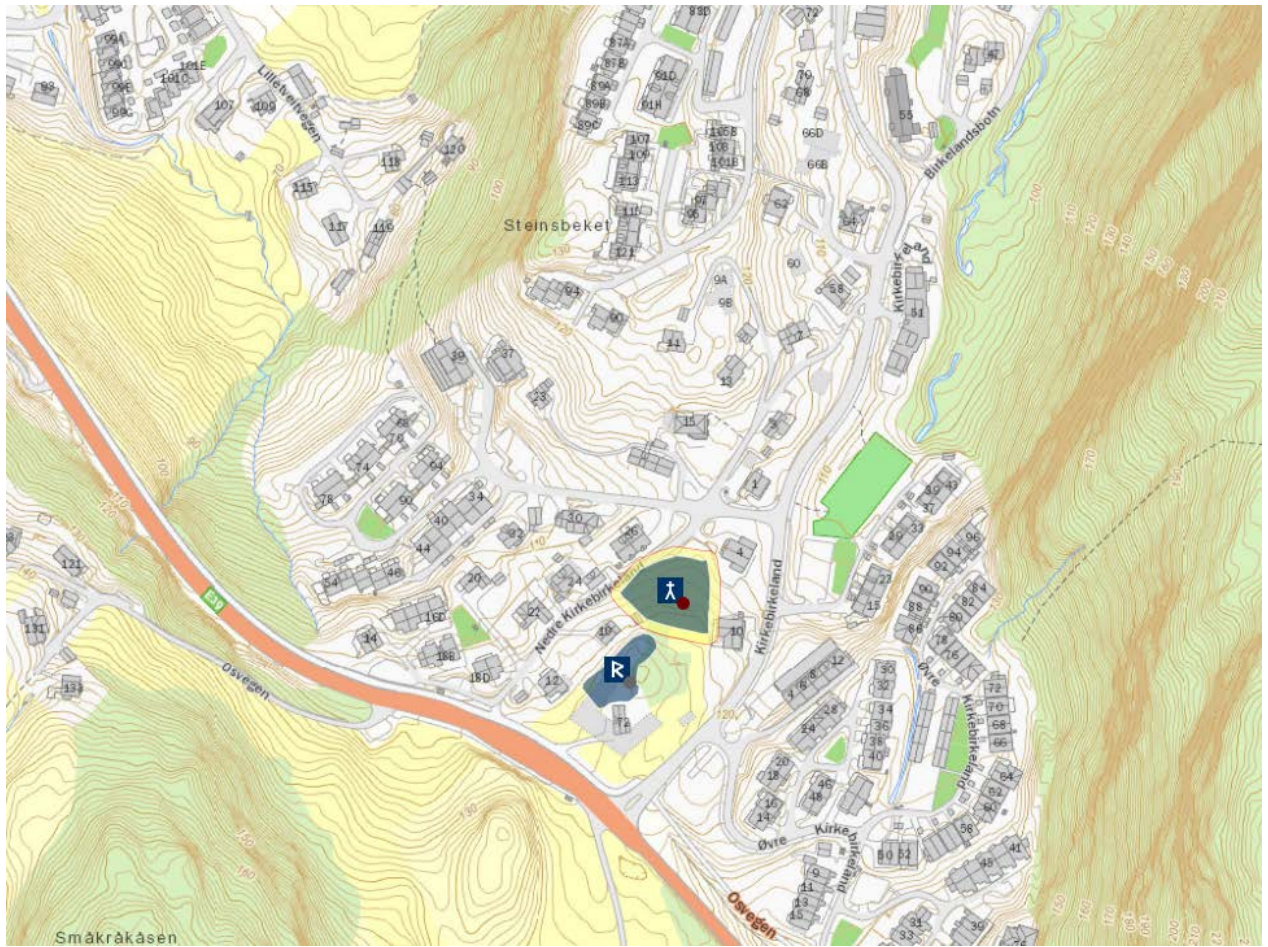

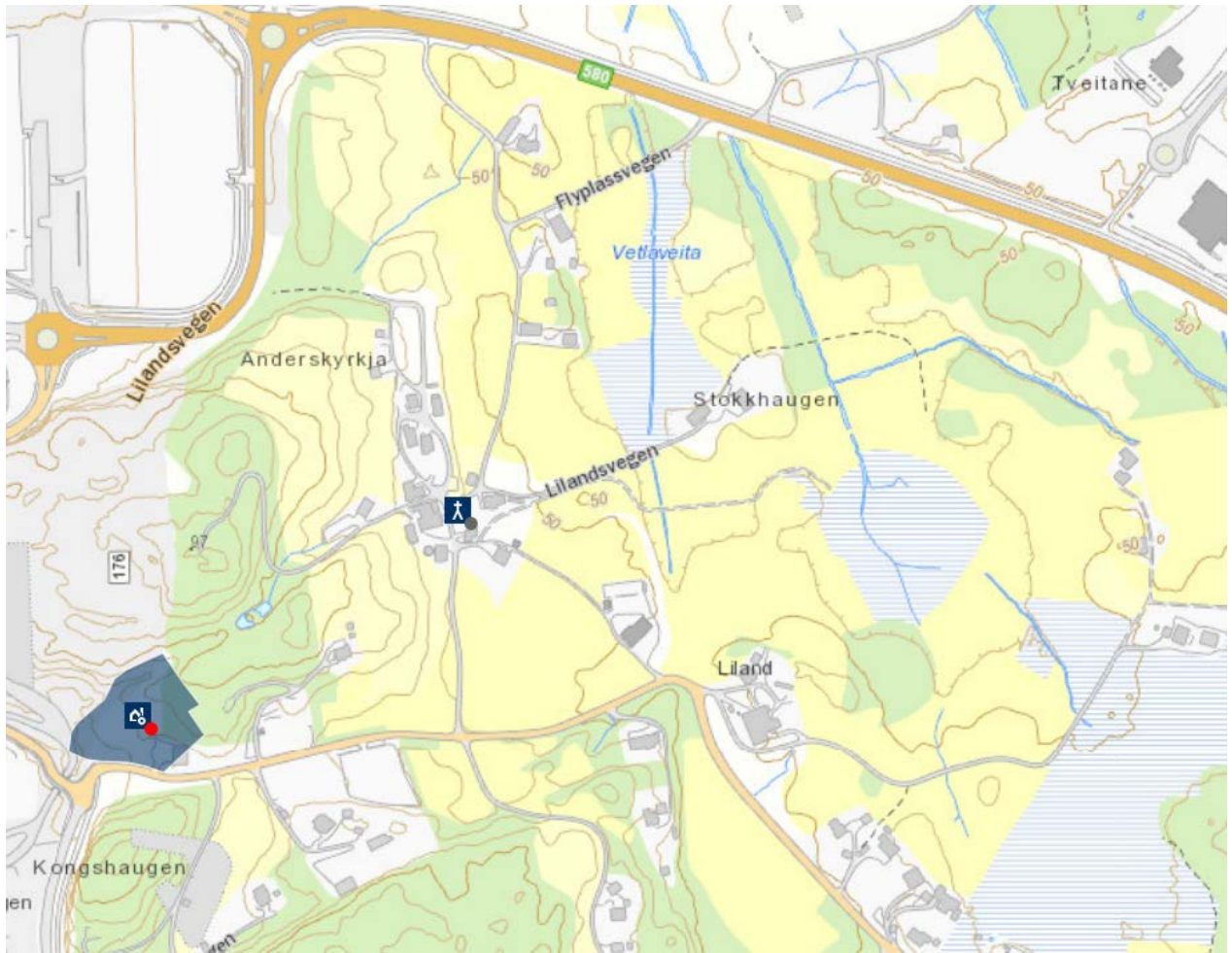
BIRKELAND, gnr. 50 Kirkebirkeland (Birkeland sogn). Bergen kommune. Nedlagt kirkested.

ID 140765

Kirken sto på (gnr. 50) Kirke-Birkeland. Middelalderkirken var en stavkirke. Denne ble erstattet av en tømmerkirke noe før 1642. I 1877-78 ble ny kirke bygget noen kilometer lenger nord på (43) Midttun, og i 1878 ble den gamle kirken revet (NK I/1:51). Trolig er det tufta og kirkegården som er avgrenset og merket med rune-R på bnr. 50/4, rett sør for tunet på 50/1. Uansett skal kirketufta og den med steingard avgrensede kirkegård være bevart; gravplassen er 30-35x45 m (NK I/1:52). Før 1350 er det i bispedømmets jordebok ført landskyld kun til mensa (fire skyldparter), samt tiende, og partene ser ut til å ligge kun i kirkestedsgården og i nabogårder; intet prestebol er nevnt (BK 64a). Kirken finnes dobbelt ført i BK (70a-b), og i 1306 lå det tre parter til mensa, og tiende samt seks kyr og en hest til fabrica. Tidlig på 1700-tallet lå Birkeland og Fana kirker til lektoratet ved domkirken (Løyland 2006:255). Noen kilometer inn i fjellet mot østnordøst, i et bratt terreng på østsiden et stykke opp i Lammedalen, heter det Kyrkjekvilet. (kartreferanse: AH 054-5-3).

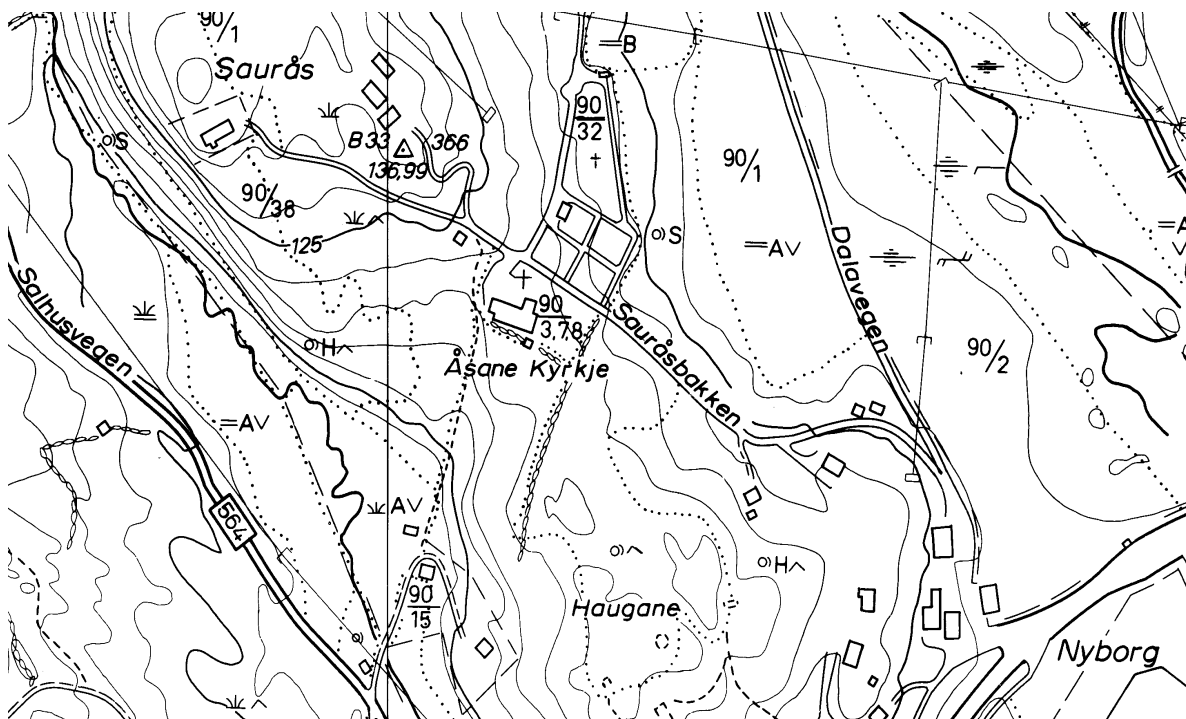

SAURÅS (ÅSANE), gnr. 90 Saurås (Åsane sogn). Bergen kommune
ID 85991

Kirken fra seinmiddelalder og tidlig nytid var etter all sannsynlighet en trekirke. Det lå ingen landskyld til kirken på 1600-tallet, og gårdene i området sognet til Hamre kirke. Bygningen ble vedlikeholdt ved gaver. I 1795 ble det bygd ny kirke på stedet, en murbygning med rektangulært skip og smalere, rettavsluttet kor. Denne brant i 1992 og kirken ble gjenoppbygd på de gamle murveggene (NK I/1:82f). Ifølge lokal tradisjon ble steinkirken av 1795 bygd ”utenpå” den eldre trebygningen, slik at denne kunne brukes fram til den nye sto ferdig (Litleskare 1931:14f). Av tingprotokoll nr. 5 for Nordhordaland i 1655 samt seinere kirkeregnskaper framgår det at det da ble foretatt en større reparasjon på Åsane kirke: nytt tak ble lagt og det ble reist nytt kor – i tømmer. Rimeligvis var kirken på dette tidspunkt en skrøpelig stavbygning. I andre halvdel av 1600-tallet blir kirken ved flere anledninger omtalt som kapell, uten landskyld men med gode inntekter i form av gaver og husdyr, og det ble holdt tjeneste omtrent like ofte ved Åsane som i de øvrige annekser under Hamre kirke (Litleskare 1931:12ff). Litleskare (1931:20ff) har argumentert godt for at Åsane kirke i seinmiddelalder og fram til andre fjerdedel av 1600-tallet ble betjent av kapittelprestene ved domkirken i Bergen en gang eller to i året, og deretter fra Hamre kirke, selv om Hamre hele tiden hadde vært hovedkirke for Åsane. At kirken ikke dro landskyld samt mottok store gaver i tidlig etterreformatorisk tid (lovekirke), kan dessuten peke i retning av at den var en av de gjenlevende høgendeskirker. Før 1795 var det en liten gravplass rundt kirken, omgitt av en steinmur. På 16- og 1700 tallet var det bare barn og ungdom som ble gravlagt her – de voksne ble ført til Hamre. Etter 1795 ble gravplassen utvidet mot nord og vest, og i 1812 mot øst; ytterligere utvidelser skjedde i 1853, 1878, 1890, 1929 og i flere omganger etter 1945 (NK I/1:91f). Et boligområde få hundre meter øst for kirken heter Kyrkjekrinsen, og et veistykke en drøy kilometer mot sørvest heter Prestestien. (kartreferanse: AG 058-5-4).

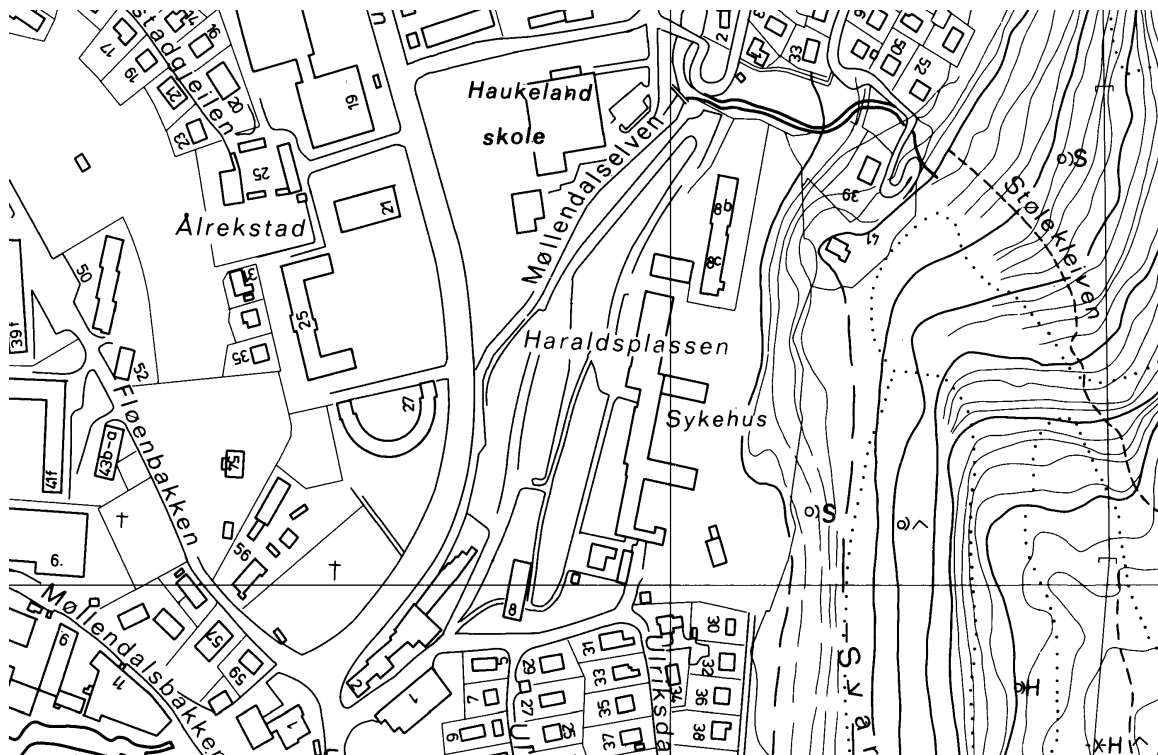

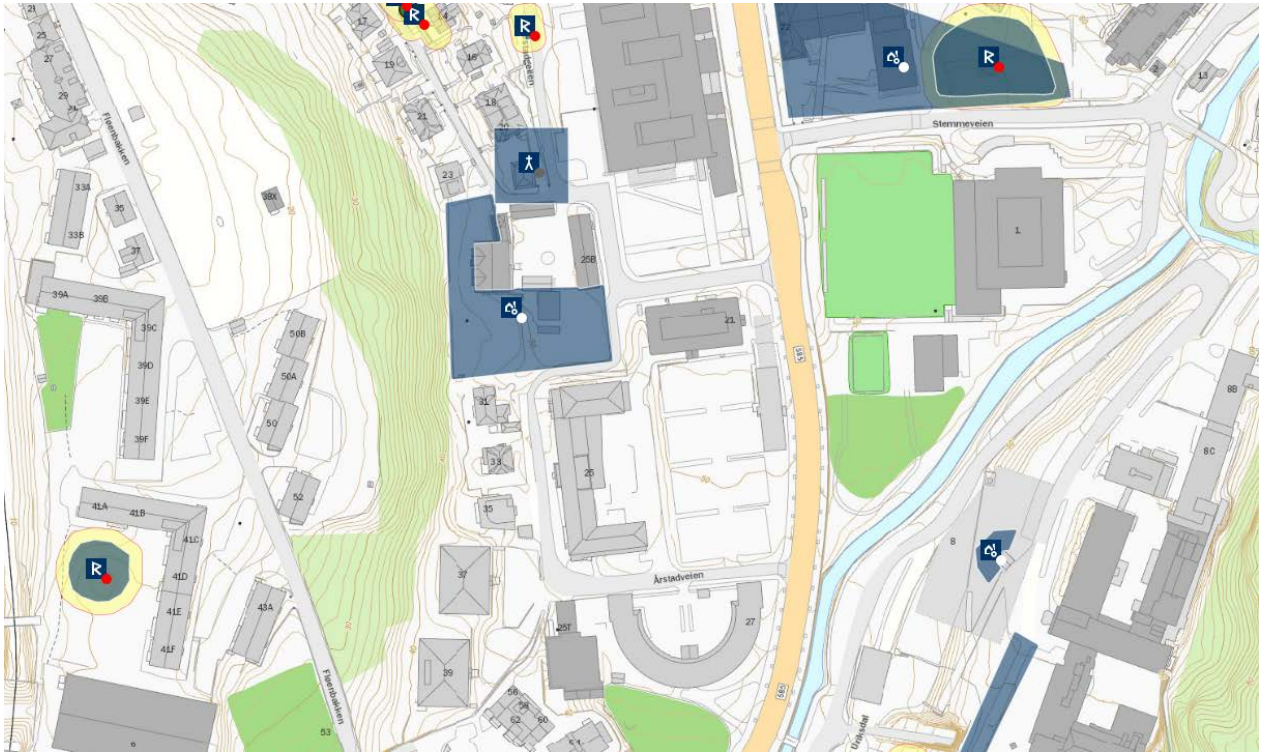

ÅLREKSTAD HELLIG KORS (ÅRSTAD gamle), gnr. 23 Årekstad (Årstad sogn).
Bergen kommune. Nedlagt kirkested.

ID 222154

Årekstad var krongods i vikingtid og tidlig middelalder og lå i seinmiddelalder til Nonneseter kloster. Ifølge Bendixen (1904:426) var kirken en steinbygning, ”opført af graasten med klæberstensomfatninger og hjørner. Den stod længe som ruin, det meste blev nedbrudt efter Bergens brand 1702, og i 1736 var den fulstendig forsvunden (...) Tomten paavises lige nord for hovedbygningen paa et sted, hvor der nu staar et stenskur”. Kirken sto på (gnr. 23) Årekstad. Ved reskript av 1749 ble sognet – ”hvis Kirke var bleven øde” på slutten av 1600-tallet – overført fra Birkeland kirke til St. Jørgen hospitalskirke i Bergen. I 1886 ble sognet eget prestegjeld med ny kirke bygd på (gnr. 14) Haukeland (NG 290). (kartreferanse: AH 056-5-3).

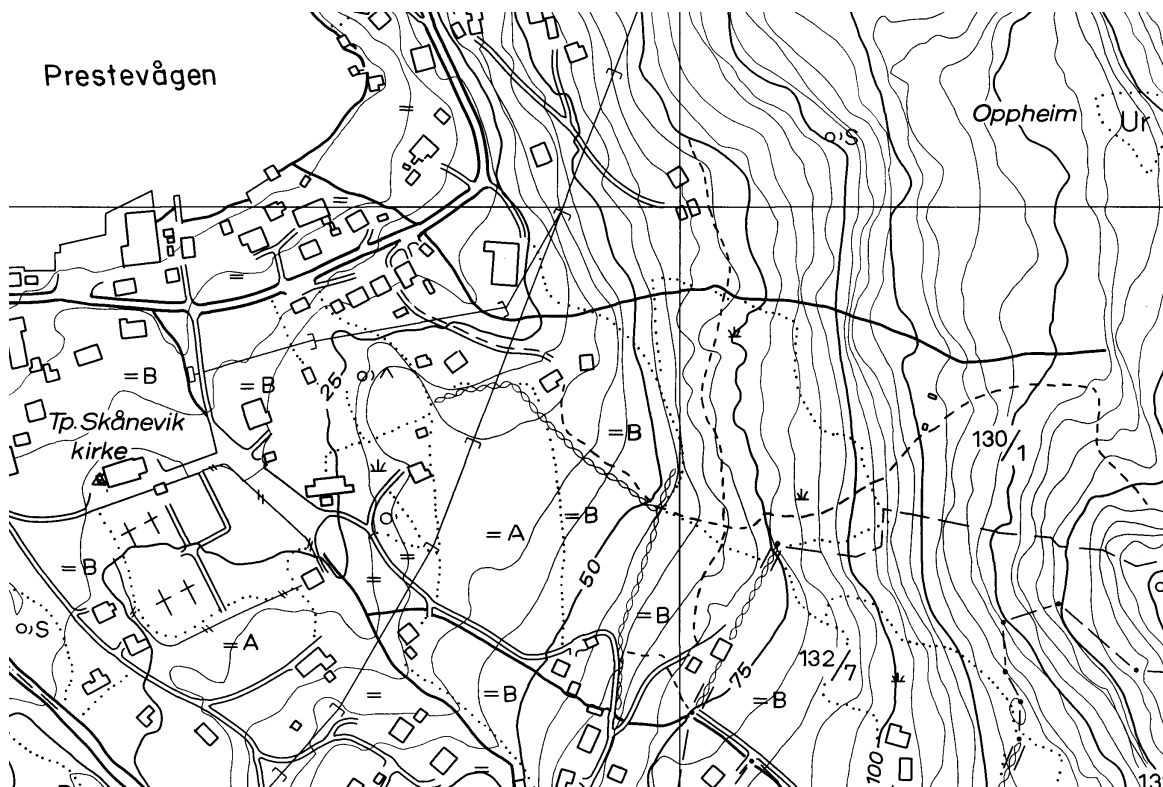

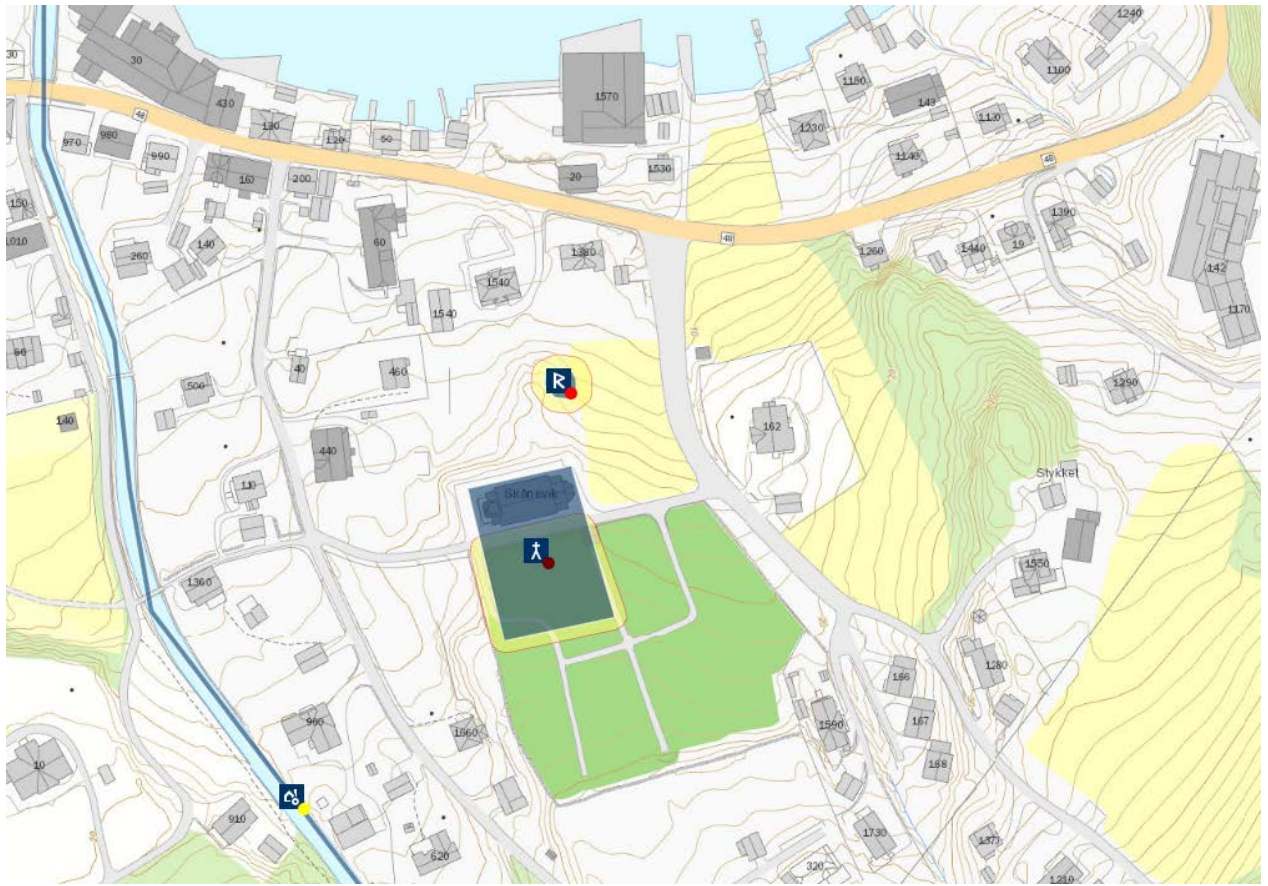
ETNE KOMMUNE

SKÅNEVIK (hovedkirke), gnr. 100 (=131) Berge (=Skånevik prestegard) (Skånevik sogn).
Etne kommune.

ID 85489

Eldste kjente kirke på stedet var en stavkirke. Denne ble erstattet med en tømmerkirke bygd på samme tuft i 1682/83. Den nåværende kirke, som erstattet tømmerkirken i 1899/1900, ble reist noe nærmere sjøen og rett utenfor daværende kirkegård. Det ble i den sammenheng skilt ut 1,5 dekar av prestegården til dette formål. Tømmerkirken ble revet noen måneder seinere (Nilsen 1931:9ff, NK 107). Nåværende kirke skal være reist ca. 10 m sør for tømmerkirken fra 1682/83 (Ingvaldsen 1996:47). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Den eldste delen av kirkegården sør for kirken på den eldre kirketufta har steingard av rullestein (NK 119). På et foto fra 1894 (Haugland 1988:5) står tømmerkirken midt på kirkegården, så trolig er denne blitt utvidet mot både nord og sør etter middelalderen. Prestebolet nevnes som både Berge og Vederberg, men opphavsnavnet er Underberge (Haugland 1988:334). Et stykke opp/øst for kirken heter det Prestefjell, bukta utenfor kirkestedet heter Prestevågen, og i landskapet nær kirken heter det Kyrkjedalen og Prestegardsbekkjen. "Omkring Hovedkirken, paa Præstegaarden og paa Nabogaarden Miljes Grund findes Spor af nogle forstyrrede Gravhøje; og ved Kirkeportens Hegn staaer en Bautasteen" (Neumann 1836:275). To gravrøysler lå tidligere rett utenfor/inntil tømmerkirkens kirkegård, og den ene inneholdt en vikingtids kvinnegrav (Ingvaldsen 1996:50).
(kartreferanse: AN 041-5-3).

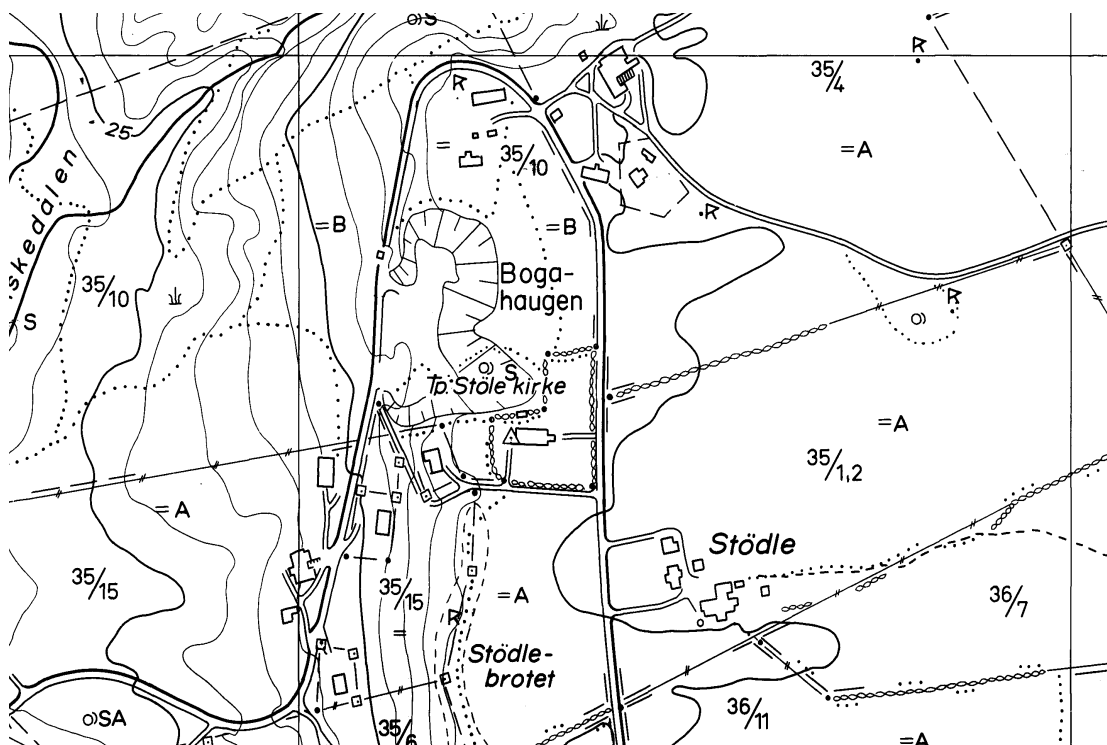

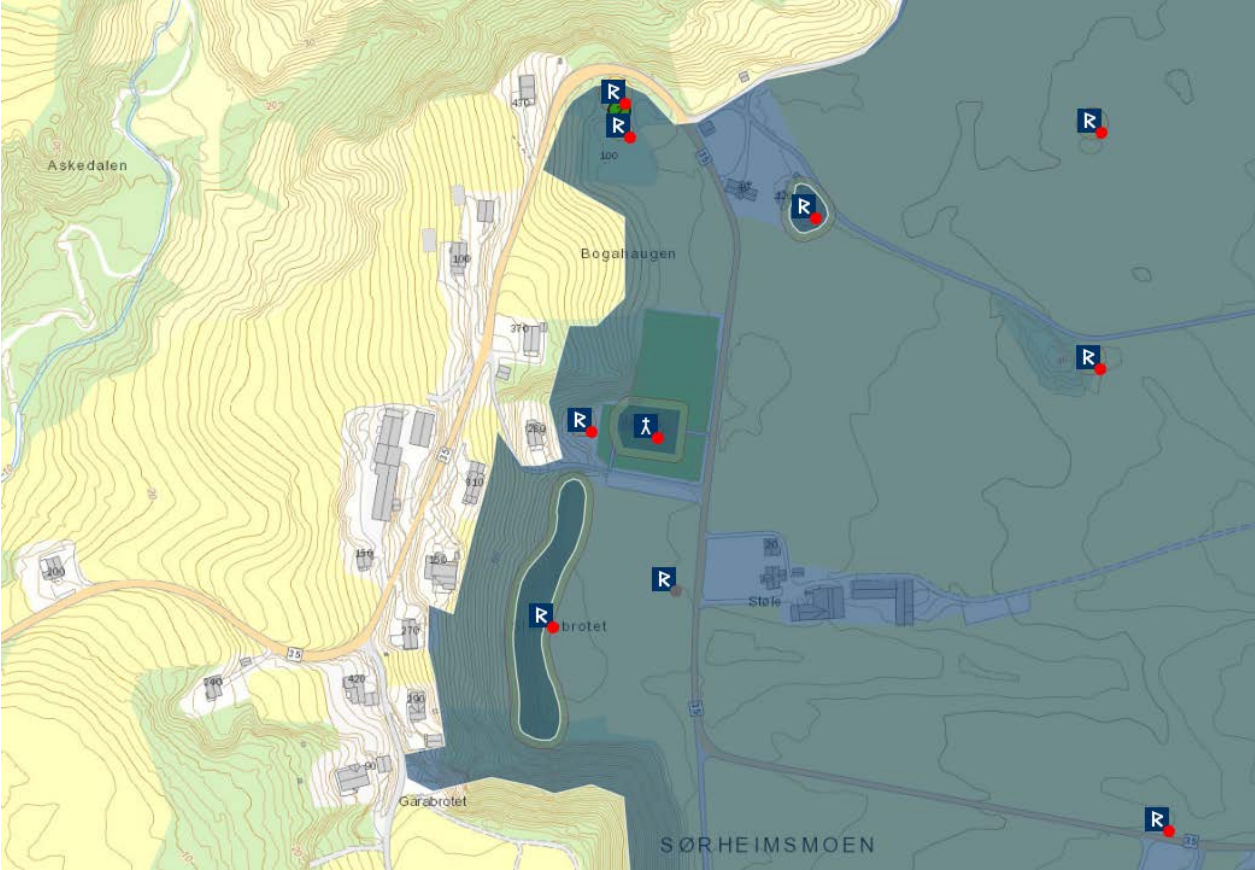

STØDLE KRISTKIRKE (hovedkirke), gnr. 35 Støle (Støle sogn). Etne kommune.

ID 84992

Kirken står på (gnr. 35) Stødle på brinken av en terrasse som trolig har huset et større gravfelt, få kilometer øst for kirkestedsgården (9) Gjerde (Etne). Den opprinnelige steinkirken hadde rektangulært skip og et smalere, rektangulært kor. Kongsmenn fra Støle er kjent fra sagaene (Ingvaldsen 1996:38 m/ref.). Støle var i Erling Skakkes eie (NG 71), og muligens kan byggingen ha skjedd i hans tid rundt 1160. Den blir ca. 1600 omtalt som *Christ kjercke/Hoffuid kjercke* (JBB 209f). Forlengelsen mot vest i form av et utvidet skip er skjedd før 1650-tallet, men etter at et nybygg av forlengelsen – i tømmer – skjedde på 1690-tallet. Tårnet i vest ble bygd til i 1879, men det hadde stått et tretårn der også på 1660-tallet. Steinkirken har kvader i utvendige hjørner, korbuen og portalene. Den har korportal mot sør og portal i skipet mot nord, og det må i tillegg ha vært en vestportal i skipet. Kvaderen i veggåpningene er av kleber. I korets østvegg er det et lite rundbuet vindu med kvader i kleber (NK 71ff). Steinkirken utgjør i dag sakristi og kor i nåværende kirke. Ut fra ØK kan det se ut til at kirkegården har en eldre utstrekning mot vest og nordvest, mens den er noe utvidet mot sør og øst og mye utvidet mot nordøst. At kirken ikke er nevnt i BK – ei heller i registeret til BK – kan ha sin årsak at den fortsatt var adelig høgendeskirke, jf Erling Skakkes tidligere eierskap. Det er ikke kjent prestebol til Støle før (32) Enge nevnes som sådan ca. 1600 (JBB 10). Enge er en stor gård i Støle-elvas meanderlandskap mellom Støle og Gjerde, og det er uvisst hvilken gård den er utgått av – muligens Støle ifølge Dyrvik (1972:304). Rett øst for kirken heter det Kyrkjeåsen. De nærmeste gravhaugene fra det (tidligere) store feltet i nord og sør ligger rundt 100 m unna. I området rundt kirken er det gjort en rekke gravfunn fra eldre og yngre jernalder (Dyrvik 1968:232). Feltet på Støle inneholder 42 kjente gravminner (Ingvaldsen 1996:38). ”I Kirkegaardsmuren, tæt ved Kirkeporten, ligger en mægtig Bautasteen, 10 Alen lang, paa det bredeste 1 ½ Alen, men spids op til Toppen” (Neumann 1836:274). På gården finnes en fjellknaus kalt *Hælgberg*, og på denne er det hogd inn en mengde skålgroper og noen figurer; etter tradisjonen skal skålgropene være frambragt av doppskoen på gårdsvaktens spyd (NG 71). (kartreferanse: AN 039-5-1).

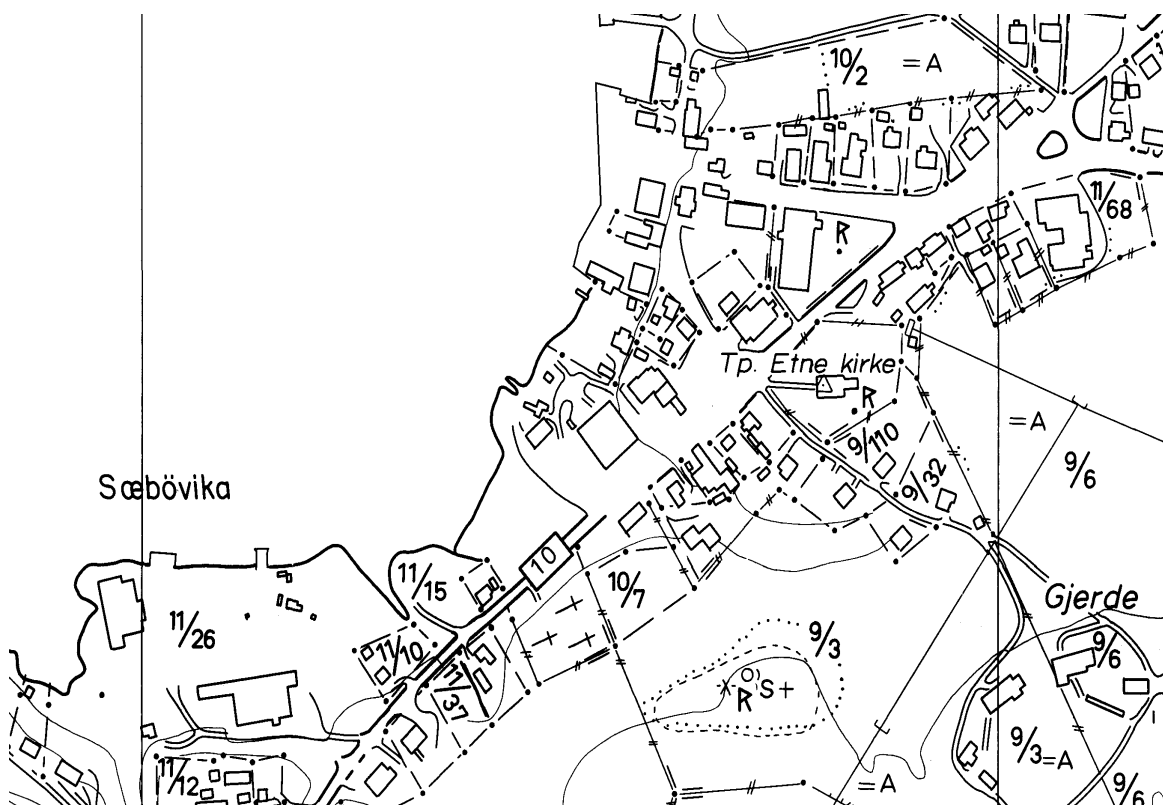

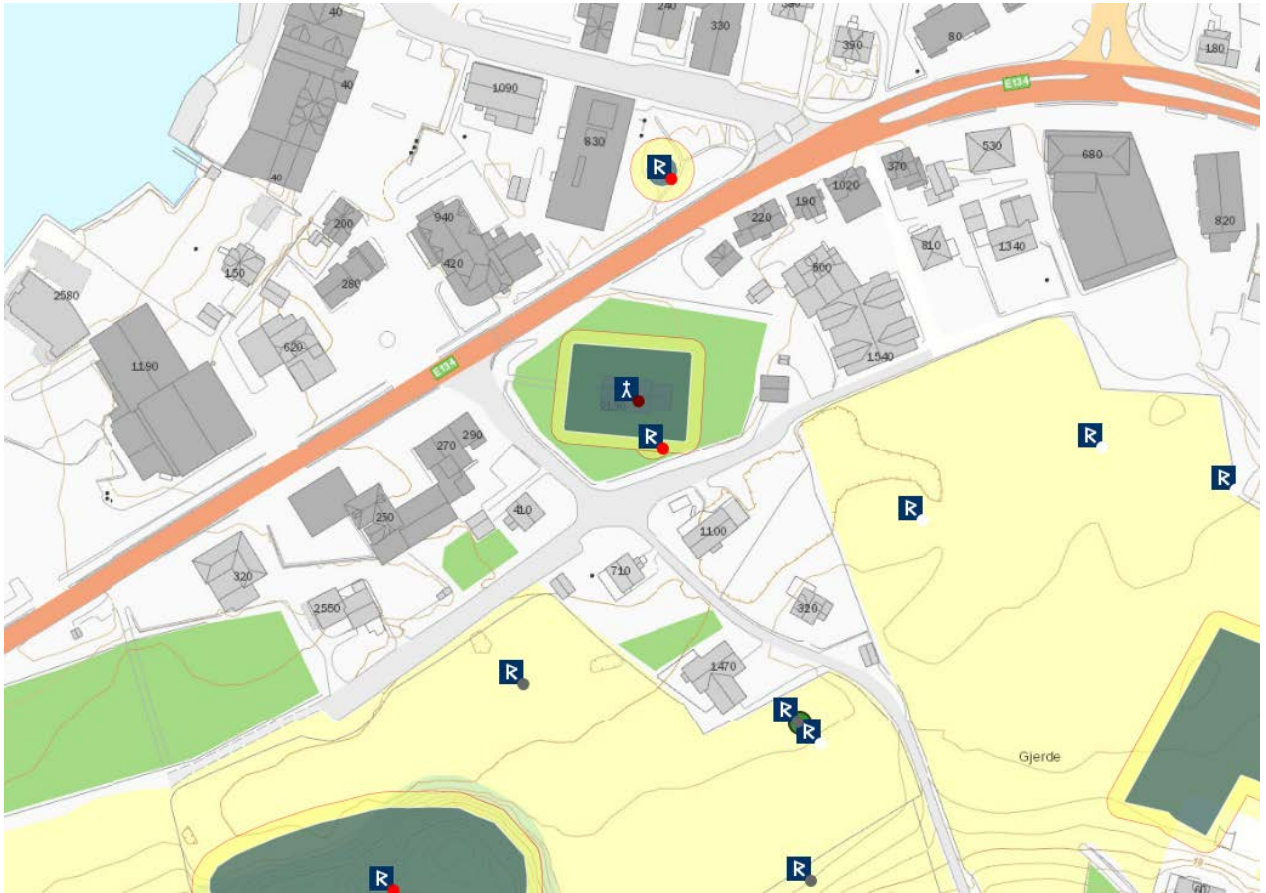

GJERDE (ETNE), gnr. 9 Gjerde (Gjerde sogn). Etne kommune.

ID 84250

Kirken står på den gamle storgården (gnr. 9) Gjerde nær stranda ved Etnefjorden – Etne er således områdenavn eller også navnet på den tidligere storenheten, basert på elvenavn (NG 64). Ei stavkirke blåste ned i 1673, og til erstatning ble en tømmerkirke fra Lille Sandviken ved Bergen flyttet til Gjerde og satt opp på samme tuft som stavkirken. Nykirken var trolig en 1500-talls bygning (Dyrvik 1972:161ff, NK 96ff). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Det forhold at kong Magnus i 1325 lot utstede vernebrev for presten på Gjerde, hans bror, familie samt disses eiendom i jordegods og løsøre, må bety at disse og/eller gårdeieren var nær forbundet med kongen. Kirkegården er utvidet en rekke ganger. Sørøst for koret står en høy, lanseformet bauta med innhøgd kors over volutt øverst, visstnok påført steinen i tidligkristen tid. På Bergen museum finnes to runesteiner som skal ha hørt hjemme på Gjerde kirkegård: ”Erlend ristet disse runer etter Olve, (sin) far”, samt ”Ketil satte denne sten etter Finn, sin måg” (NK 106). Den førstnevnte steinen er trolig reist av lendmannen Erlend fra Gjerde før 1030/1050 (Ingvaldsen 1996:28ff). I tillegg til disse to: ”I selve Kirkehegnet staae ikke mindre end 25 sønderbrudte Bautastene, alle i en Raad” (Neumann 1836:274). Både nord og sør for kirken, i en avstand av under/rundt 100 m og avmerket på ØK, finnes rester av et (tydeligvis) større gravfelt, og der den nærmeste haugen ligger kun få titalls meter fra kirkegården (Ingvaldsen 1996:31). (kartreferanse: AM 039-5-2).

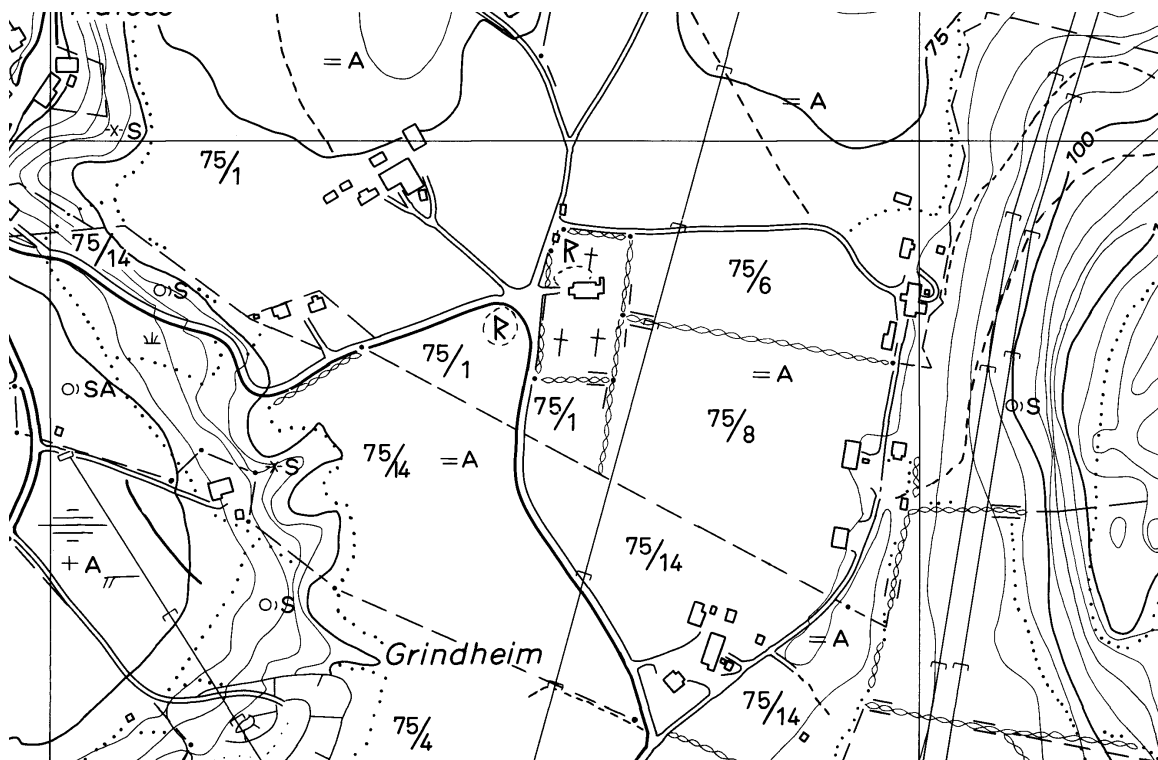

GRINDHEIM, gnr. 75 Grindheim (Grindheim sogn). Etne kommune.

ID 84426

Den nåværende kirken står på storgården (gnr. 75/1) Grindheim, på et sted som hos Rygh er kalt Kirkehaugen (NG 79). Avstanden vest til Støle kirke er kun få kilometer. En eldre kirke på stedet – mest sannsynlig en stavkirke – ble i 1723/24 erstattet av den nåværende tømmerkirken. I 1854 ble kirken forlenget mot vest (NK 86). I 1722 er kirken opplyst å ha målene 13,8x8,8 m (skipet) hhv 6,9x7,5 m (koret) i tillegg til en kvadratisk tårnfot i vest (Dyrvik 1972:157ff). Det kan se ut til at nåværende kirke står på samme tuft som den foregående. Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, trolig fordi siden der den skulle stått mangler. En lokalitet nær kirken heter Krossbakken (NK 86), en antydning om et tidligere kors i friluft. Grindheimsteinen med runeinnskrift (*Tormod reiste denne stein etter Tormod 'Svidende'sin far*) fra første halvdel av 1000-tallet ble funnet i kirkegårdsmuren i 1905 og står nå inntil skipets nordvegg. På øvre del av forsiden er det risset inn et kors med fire markerte punkter i hjørnene mellom korsarmene (NK 95). En gravhaug ligger vest for kirken, tvers av veien, og det er tydelig at kirken er bygd midt i et større gravfelt. ”Paa den Kratbevoxne Slette oppe ved Grindheims Kirke ligge Gravhøiene tætved hinanden i Mængde, som var det en Kirkegaard. I Grindheims Kirkegaards Hegn, øverst paa Muren, findes en Bautasteen med en Rad indhugne Runebogstaver paa den ene Side (...) Hele Kirkegaardshegnet ved Grindheim er fyldt med Bautastene, men de ligge her inde i Muren selv” (Neumann 1836:275). Blant disse var også et drøye 2 m høyt steinkors, datert til vikingtid (Ingvaldsen 1996:34 m/ref.). I Kyrkjehaugen på Grindheim, rett ved kirken, er det dokumentert en branngrav fra bronsealderen, og kirken ligger i nordenden av et meget stort gravfelt. I tillegg er det funnet seks gullbrakteater fra eldre jernalder på gården, men et stykke fra kirken (Dyrvik 1968:135, 142, 167, 210f). Hele gravfeltet omfatter minst 207 hauger/røyser, hvorav de undersøkte har dateringer fra bronsealder til vikingtid (Ingvaldsen 1996:34). (kartreferanse: AN 039-5-2).

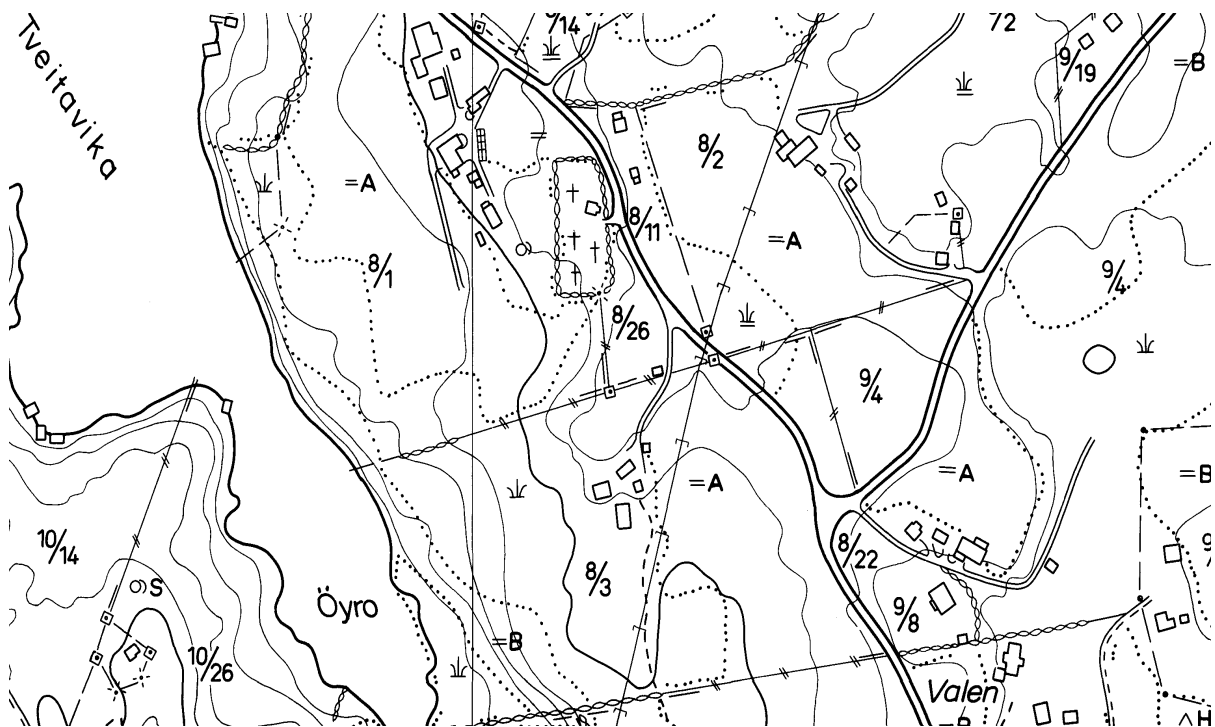

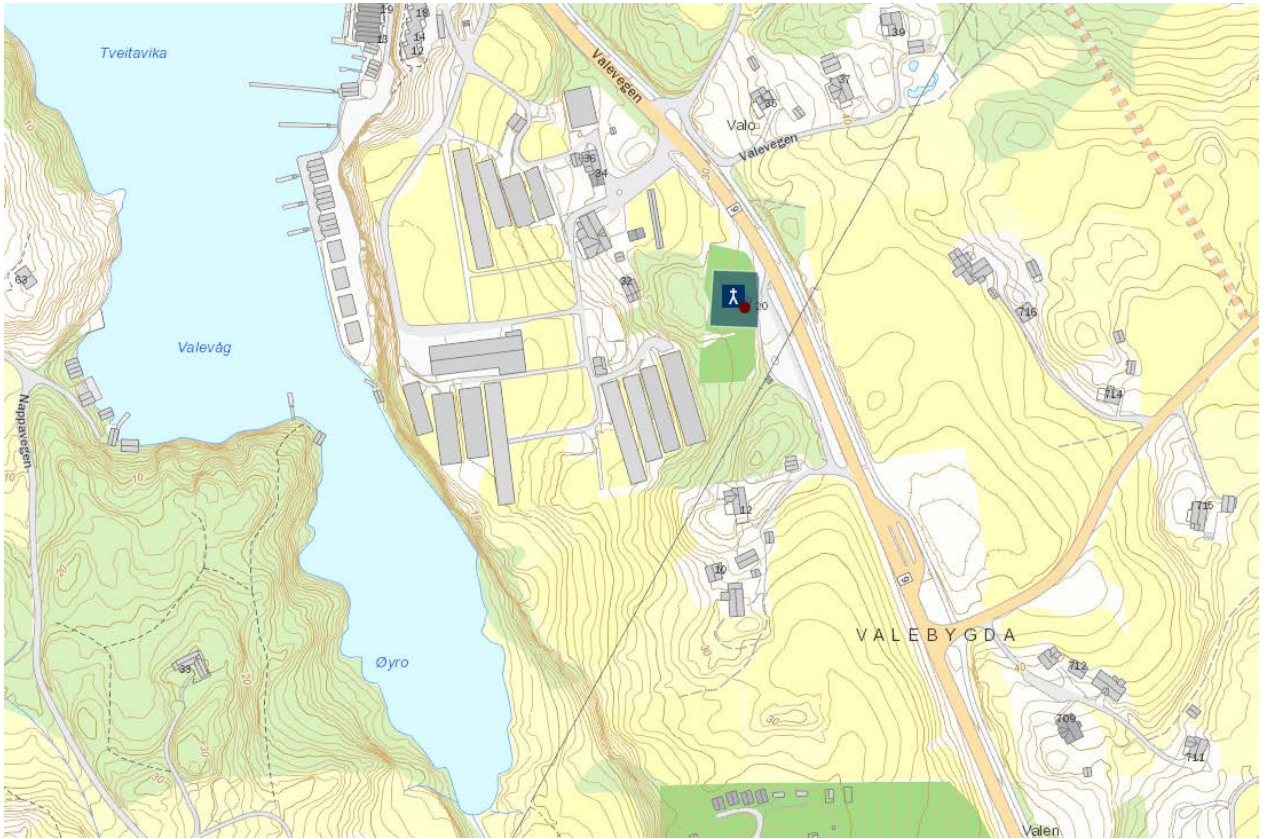
SVEIO KOMMUNE

VALESTRAND [gamle - Valen], gnr. 8. 9 Valen nedre og øvre (Valestrand sogn). Sveio kommune.

ID 85745

Ei stavkirke på (gnr. 8/26) Valen nedre ble i 1707 erstattet av en tømmerkirke på samme sted. Etter at ny kirke – den nåværende – var blitt reist på (14) Ulveråker få kilometer sør for Valen i 1873 ble tømmerkirken revet og materialene brukt til skolestue. Bygningen ble i den sammenheng noe forkortet. I 1940 ble så bygningen flyttet tilbake til den gamle kirkegården og benyttes der som kapell, remontert på sin gamle grunnmur. Kirkegården er avgrenset ved en tørrmur av naturstein, og den er fortsatt i bruk. I tillegg finnes en koleragravplass i Leirevågen under (11) Tveita, vest for det gamle kirkestedet. (NK 12f, 26). Den gamle kirkegården på Valen ble utvidet noe rundt 1940 (Tvedt 1973:36). Kirken lagt til Stord prestegjeld 1538 (NG 115). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Bnr. 1 av Valen nedre kalles Kyrkjehaugen (Ingvaldsen 1996:68 m/ref.). (kartreferanse: AH 040-5-4).

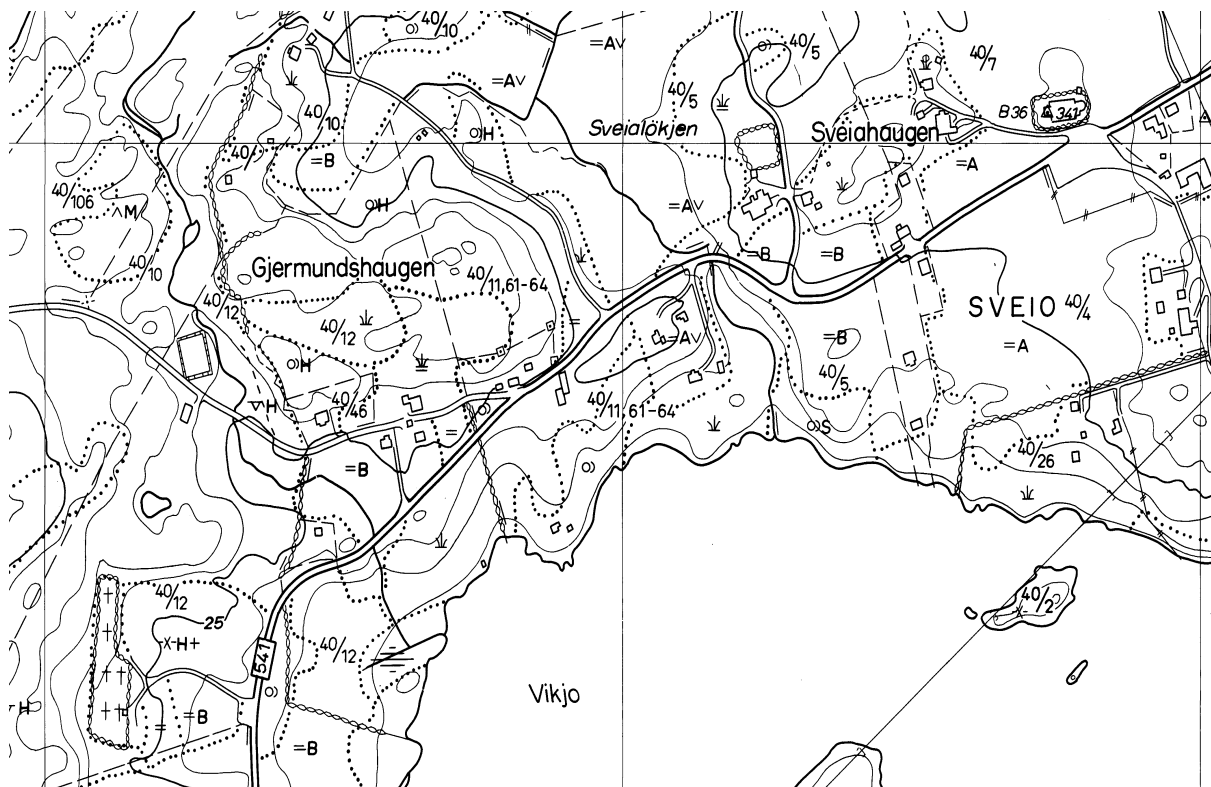

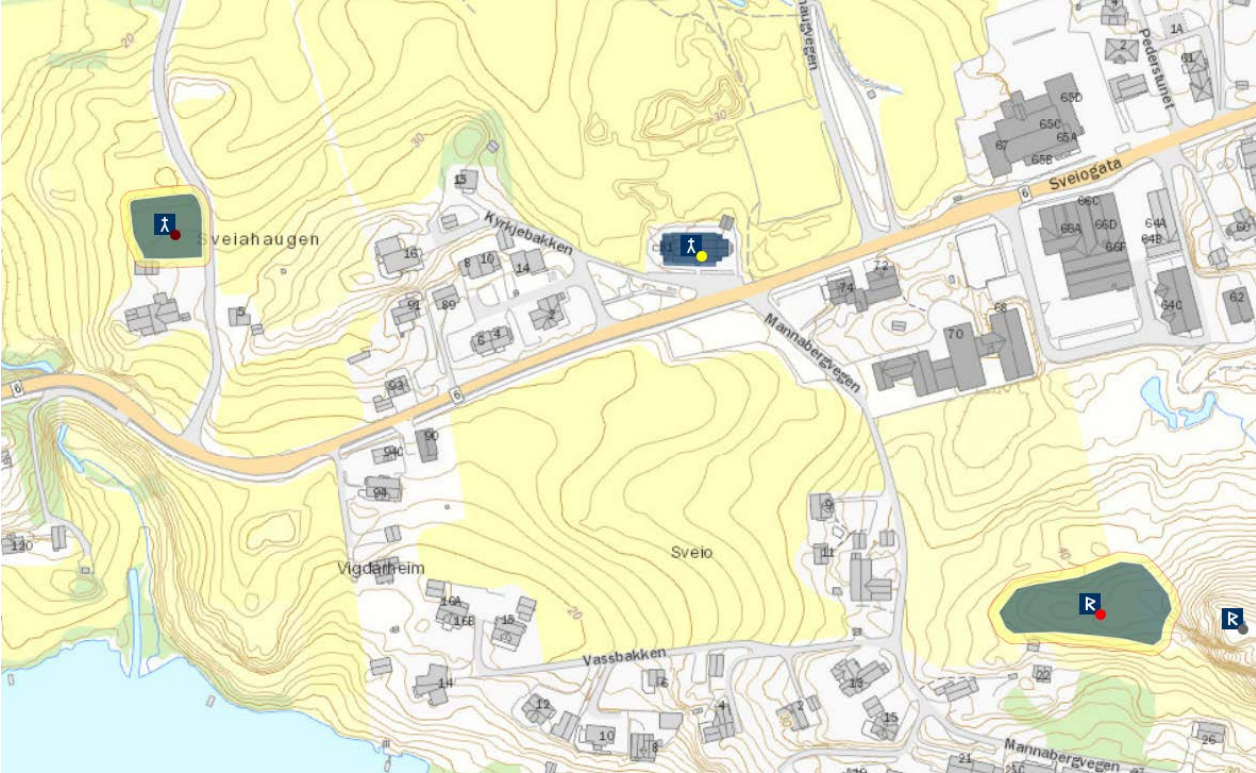

SVEIO [gamle], gnr. 40 Sveio (Sveio sogn). Sveio kommune. Nedlagt kirkested.

ID 156376

I 1686 ble daværende kirke på (gnr. 40) Sveio beskrevet som ”en liden Vdgammel och i Grund forfalden Stafuekirche uden Taarn”. Den sto på (vestsiden av) Sveiahaugen, 250 m vest for nåværende kirke, i området der det gamle hovedtunet på Sveio lå (”ved Tjernagelvegen eit steinkast frå Himigardstunet”). Denne gamle kirkegården er ca. 30x30 m, omgitt av en steingard. Stavkirken ble revet i 1688 og en ny kirke i tømmer ble bygd, delvis med materialer fra gammelkirken, litt i vest for der stavkirken sto men inne på den gamle kirkegården. I 1858 ble ny kirke reist på den andre siden (østsiden) av Sveiahaugen, den nåværende. Det er ikke gravplass rundt nåværende kirke, og samtlige graver på den gamle kirkegården er sanert. Det finnes en gravplass på (92) Bjelland men som ikke lenger er i bruk, mens Sveios nye kirkegård ligger en snau kilometer mot sørvest rett opp for bunnen av Vikjo. En tredje ligger på (42) Nordskog, vest for Sveio (NK 1ff). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. På Mjelkenes, tvers av Vikjo for Sveio, heter det Krossleite og Krossleitehaugen – en antydning om et tidligere kors i friluft. Rundt 1 km sørvest for det gamle kirkestedet, litt oppe i åsene, heter det Likkvilehaugen. (kartreferanse: AG 036-5-2).

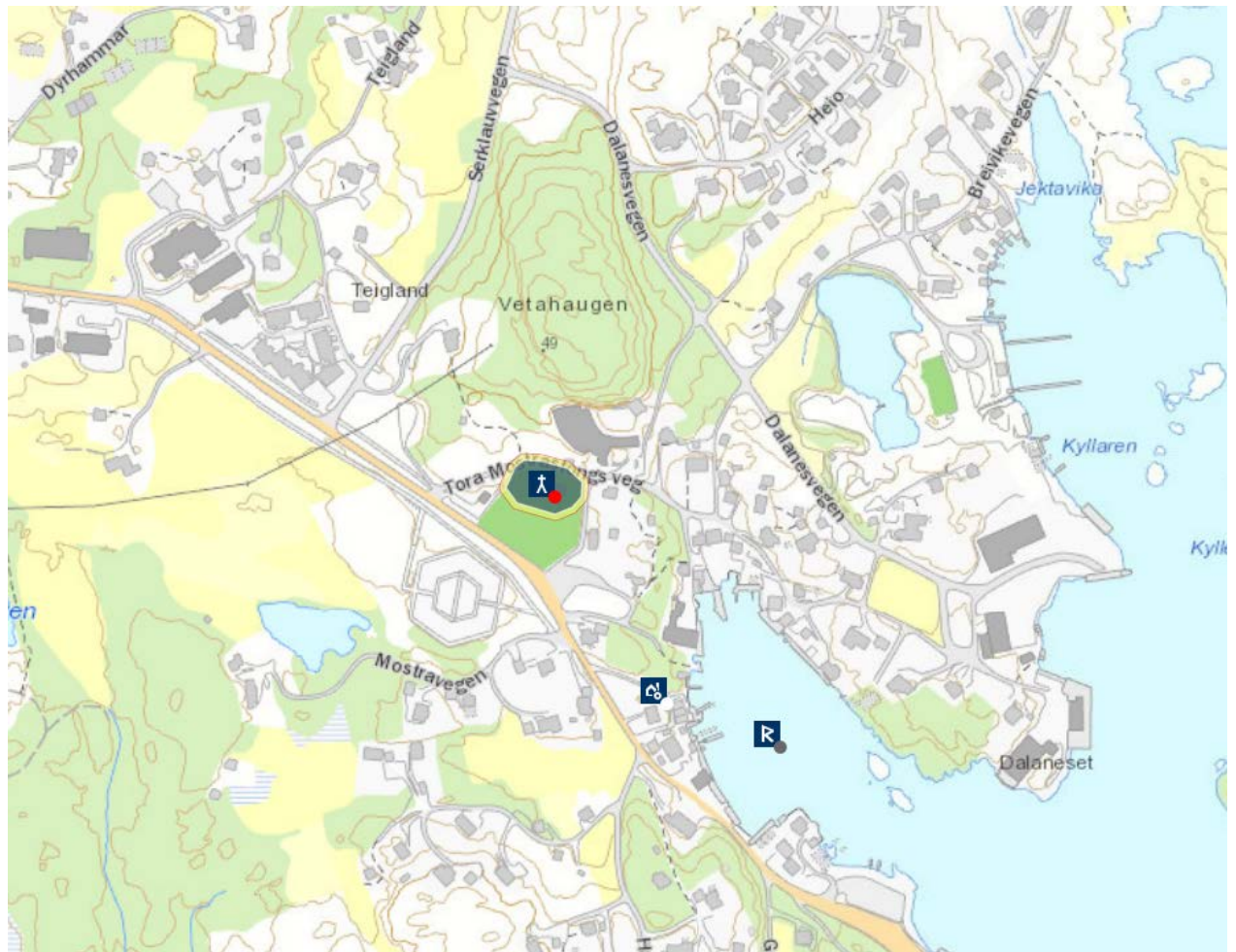
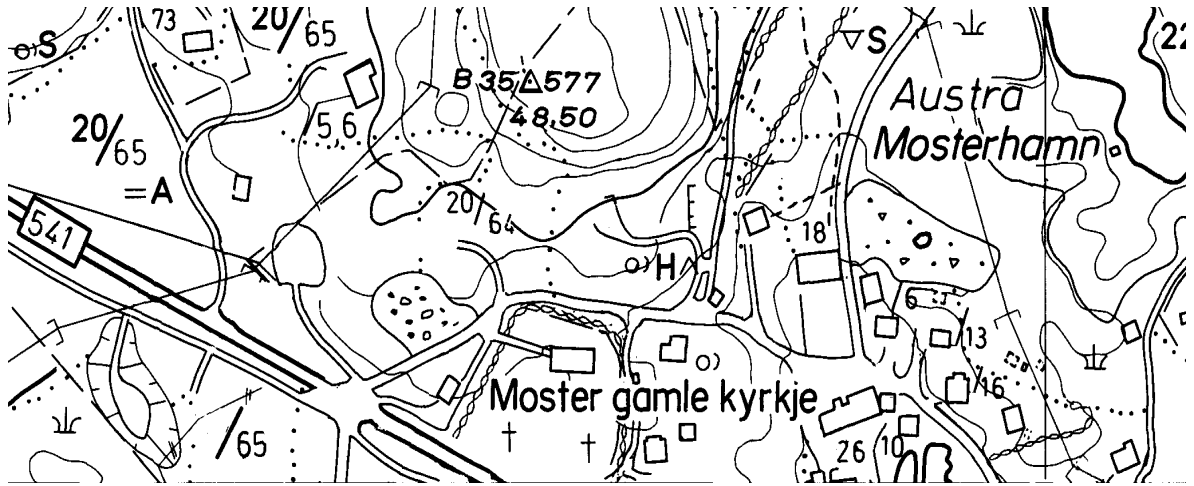

BØMLO KOMMUNE

MOSTER [gamle] (**FINNÅS, hovedkirke**), gnr. 20 Teigland (Moster sogn). Bømlo kommune.

ID 84979

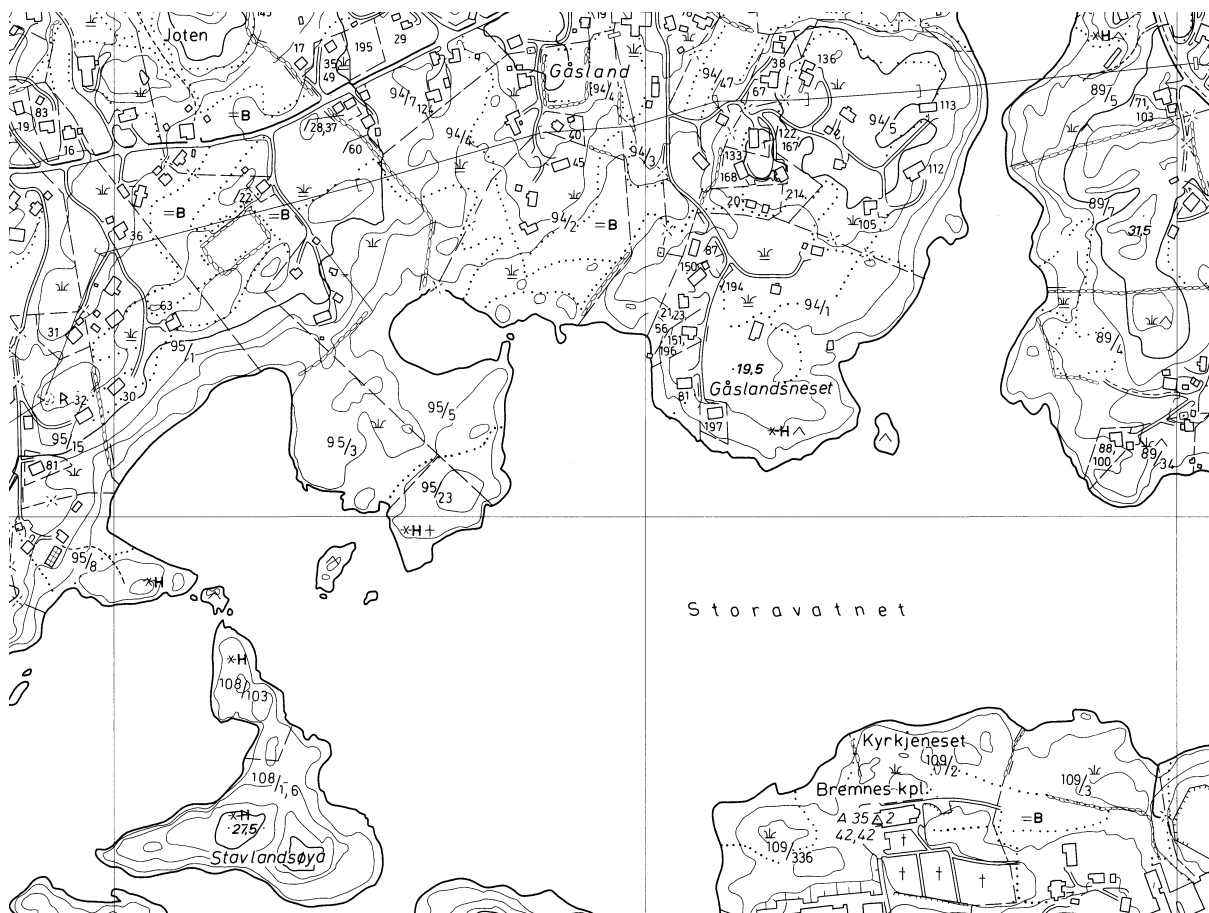
Kirken og prestegjeldet benevnes ca. 1600 *Findaas* (JBB 215ff). Dette er navnet på prestegården på et seinere tidspunkt. Dette kan stemme med at sognet ca. 1600 ble kalt Moster (JBB 217), og at det er en yngre hånd som i fortegnelsen over katedratikum har føyd til ”*Findaasz*” (JBB 74, note 73). Kirken blir for øvrig kalt Moster i samtlige andre kilder fra middelalderen. Moster gamle kirke står på (gnr. 20) Teigland, rett innunder Vetahaugen. Trolig er Moster navnet på en storenhet som bestod av hele øya. Kirken har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Vestveggen og store deler av skipets sørmur har utvendig kleberkvader, slik det også er for veggåpninger og utvendige hjørner, samt et klebersteins sokkelskift. Også korbuen er murt i kleberkvader, og bredden på åpningen er 1,84 m mens høyden er 3,8 m. En tegning fra 1626 viset skipet med to høytstilte vinduer mot sør og vest og koret med ett, og tilsvarende i 1828 ett vindu i skipet mot nord. Skipet har portaler mot vest og sør, koret mot sør (NK 31f). Veggåpningene har romanske trekk, murverket er stedvis noe alderdommelig, og kirken er trolig påbegynt rundt 1100 og ferdigstilt rundt 1150. Ny kirke for sognet ble bygd i 1874 på (gnr. 11) Eikeland, og gammelkirken ble i den sammenheng solgt til Fortidsforeningen (Bendixen 1904:199). Kirkegården er utvidet flere ganger, sist i 1963-64. Den eldste delen nærmest kirken mot øst, nord og vest er avgrenset av en steingard (NK 46f). Middelalderkirkegården har ut fra gamle tegninger og kart opprinnelig hatt form av en sirkel eller en oval. Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Rygh (NG 120f) vil forklare navnet Moster med henvisning til noe ”høyt”, et fjell el.l., samtidig som han avviser referanse til ”kloster” (*monasterium*). Likevel burde det være mulig å antyde det engelske ordet *minster* som utgangspunkt, i betydningen sentralkirke med et større presteskap, dersom kirken på Moster var en av de tidlige fylkes- eller hovedkirker. Ifølge Robberstad (1973:15) må Moster ha vært fylkeskirke for Hordafylke; fjerdingkirkene i dette fylket skal ha vært Hamre, Vangen (Voss), Kinsarvik og Skåla. Av Gulatingslova (G I:10), i paragrafen om hoved- eller fylkeskirker, framgår det at Moster var det tingsted der Olav Haraldsson og biskop Grimkjell satte den første kristenretten. Moster nevnes i sagaene som sete for ”gode folk”, beslektet med høvdingen Horda-Kåre, og Harald Hårfagre skal ha fått barn med Tora Mosterstong (Soga om Harald Hårfagre, kap. 38). Olav Tryggvason skal ha holdt den første messe på Moster, i et telt, og stakk deretter ut tuft for kirke der (Soga om Olav Tryggvason, kap. 47). Robberstad (1973:9ff) mener kong Harald konfiskerte gården og godset til Torolv Mostraskjegg. En odde i nord for kirken heter Prestnes, og øst for Vitahaugen ligger Olavskjeldo 190 m nordøst for kirken. (kartreferanse: AH 040-5-1).

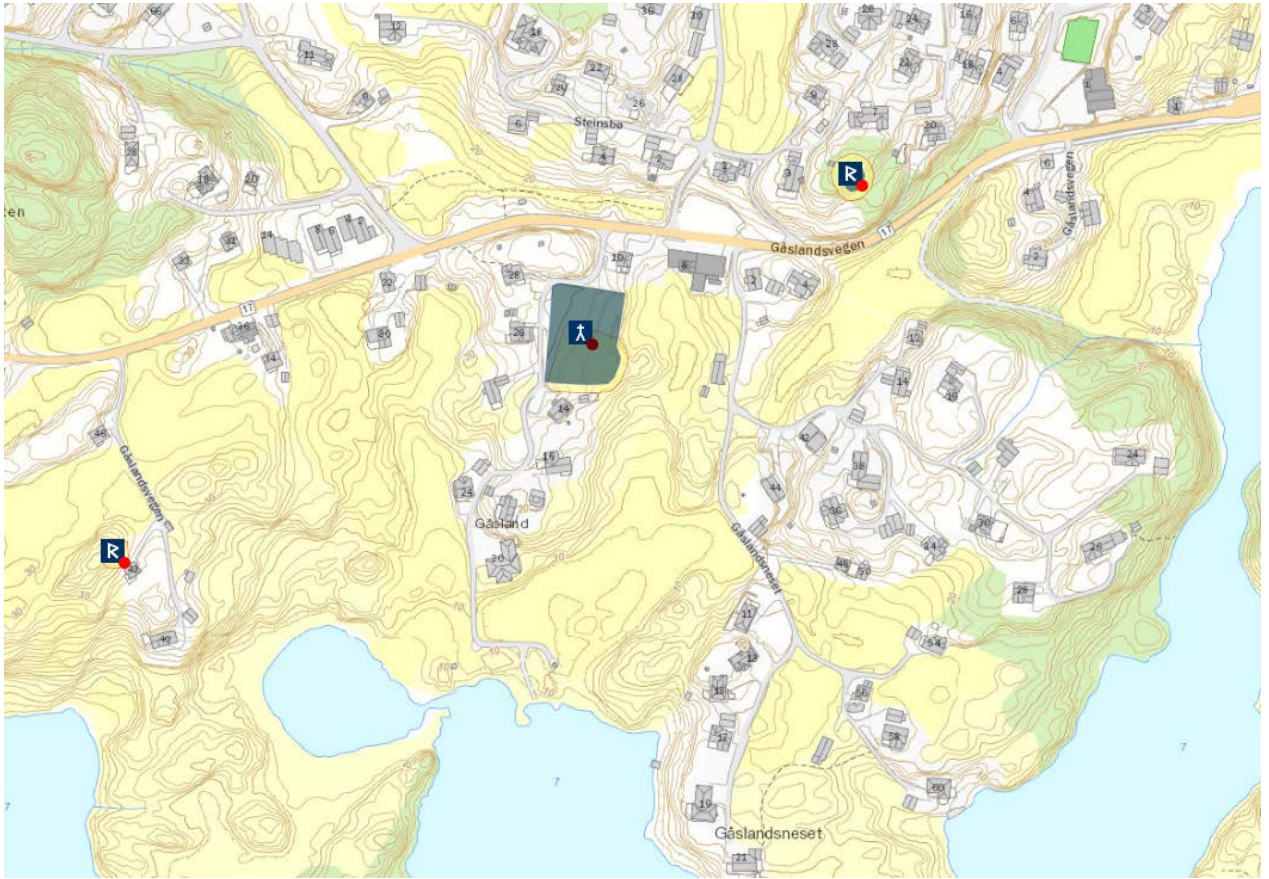

GÅSLAND (BREMNES), gnr. 94 Gåsland (Bremnes sogn). Bømlo kommune.

ID 134496

En stavkirke på (gnr. 94/4) Gåsland på nordsiden av Storavatnet ble i 1689 erstattet av en tømmerkirke reist (trolig) på samme tuftsted. Denne sto fram til den i 1869 ble erstattet av nåværende kirke på (109) Svortland, rundt 1 km unna på sørsiden av Storavatnet. Det gamle tunet på Gåsland lå "nett vestafor og delvis innpå kyrkjegarden". Den gamle kirkegården er avgrenset ved en steingard og i fortsatt bruk (til tross for at den ble vedtatt nedlagt rundt 1980 og siste gravferd var i 1982, Endresen 1994:12). Kirkegårdsmuren er i dag intakt ved tunet på bnr. 4 (Ingvaldsen 1996:81ff). I tillegg er det koleragravplasser på (63) Erevika og (106) Sønstebø (NK 51ff, 59). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Neset der nåværende kirke står heter Kyrkjeneset. Noen titalls meter nordøst for det gamle kirkestedet ligger en stor gravhaug. (kartreferanse: AF 042-5-1).

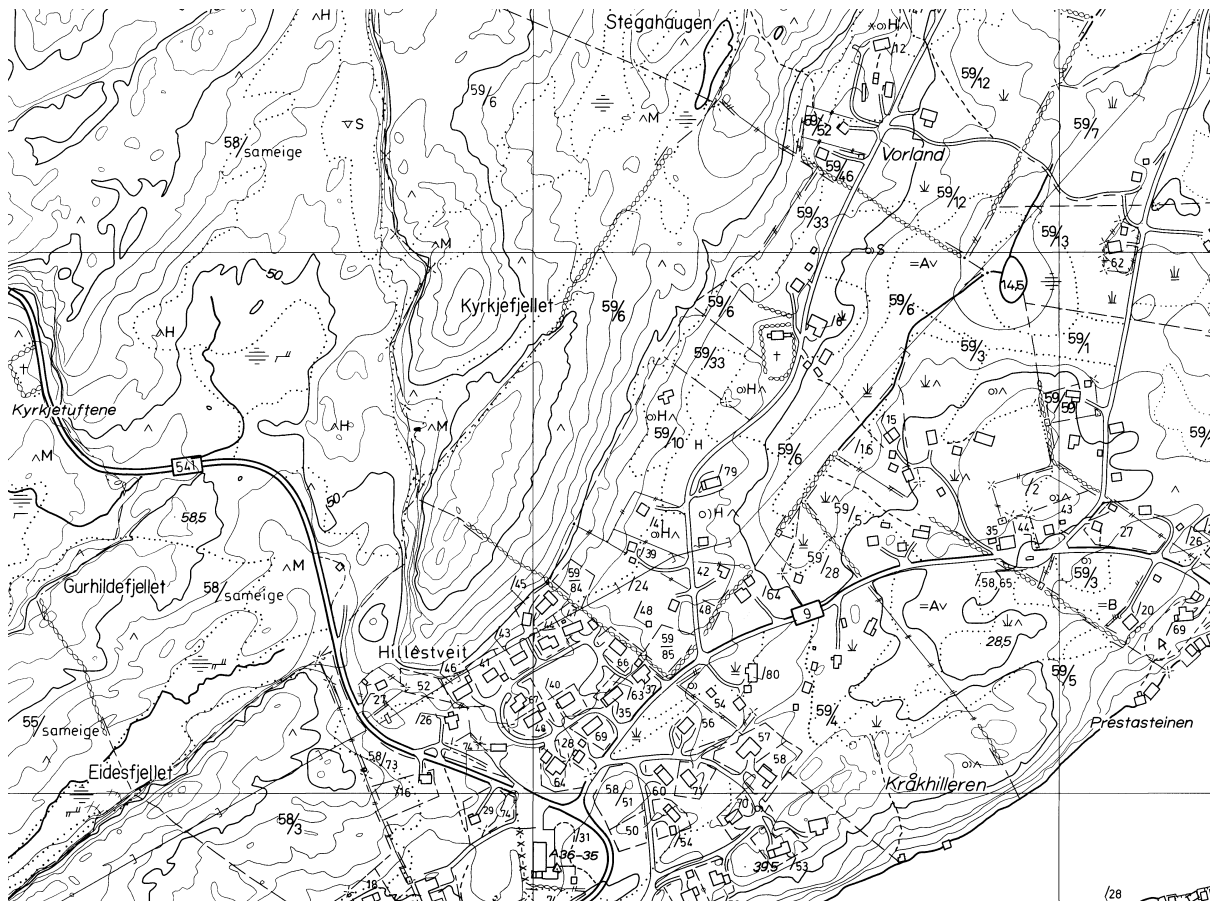

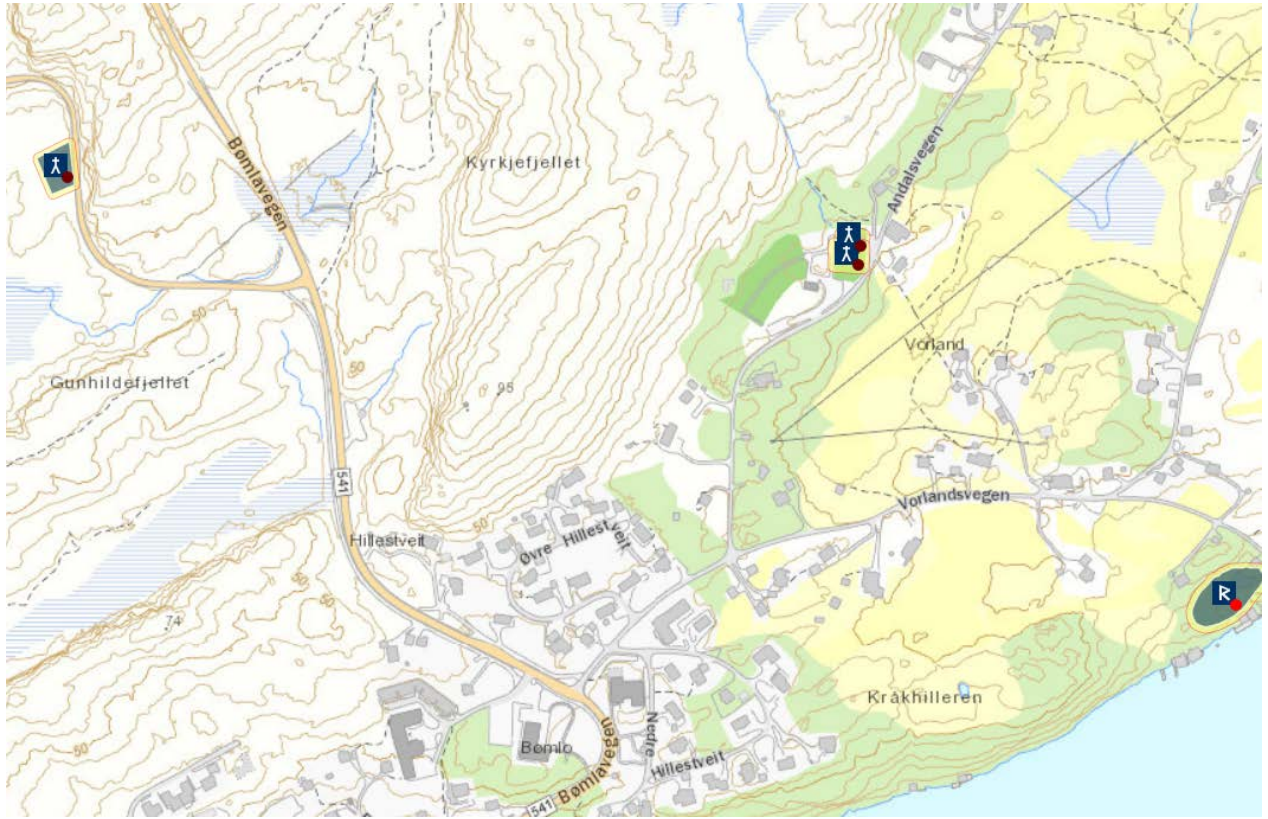

BØMLO, gnr. 55 Voll (Bømlo sogn). Bømlo kommune.

ID 83998 – jf. ID 93940 (Voll – Kyrkjetuftene)

Nåværende kirke på (gnr. 59) Vorland, en liten tømmerkirke bygd 1621 ifølge Kraft (NK 67ff) og i 1686 omtalt som ny (Hovland 1972:425 m/ref.), står på østsiden av Kyrkjefjellet om lag 500 m rett øst for lokaliteten Kyrkjetuftene vest for Kyrkjefjellet. Tømmerkirken er gjennom årene blitt reparert, ombygd og påbygd og står i dag som Bømlo gamle kirke. Ny kirke ble i 1960 innviet på (58) Hillestveit (NK 63ff), 50 m opp fra vågen mot nord og rundt 500 m fra Kyrkjetuftene hhv. Vorland kirke. Rundt Bømlo gamle kirke er det fortsatt kirkegård, mens nykirken omgis av et areal uten graver (NK 67ff). Forholdet mellom Kyrkjetuftene og 1600-tallskirken på Vorland er noe uklart. En mulighet er at kirkestedet ble flyttet fra Kyrkjetuftene til Vorland tidlig på 1600-tallet, selv om slikt er heller uvanlig på den tiden. En annen mulighet, kanskje den mer sannsynlige, er at det på et tidspunkt eksisterte to kirker i dette området, en på Kyrkjetuftene og en på Vorland – altså at vi har å gjøre med et kirkeflyttingssagn (se nedenfor). Rett øst for Kyrkjetuftene ligger Kyrkjefjellet, og nede ved vågen heter det Prestasteinen. (kartreferanse: AF 038-5-4).

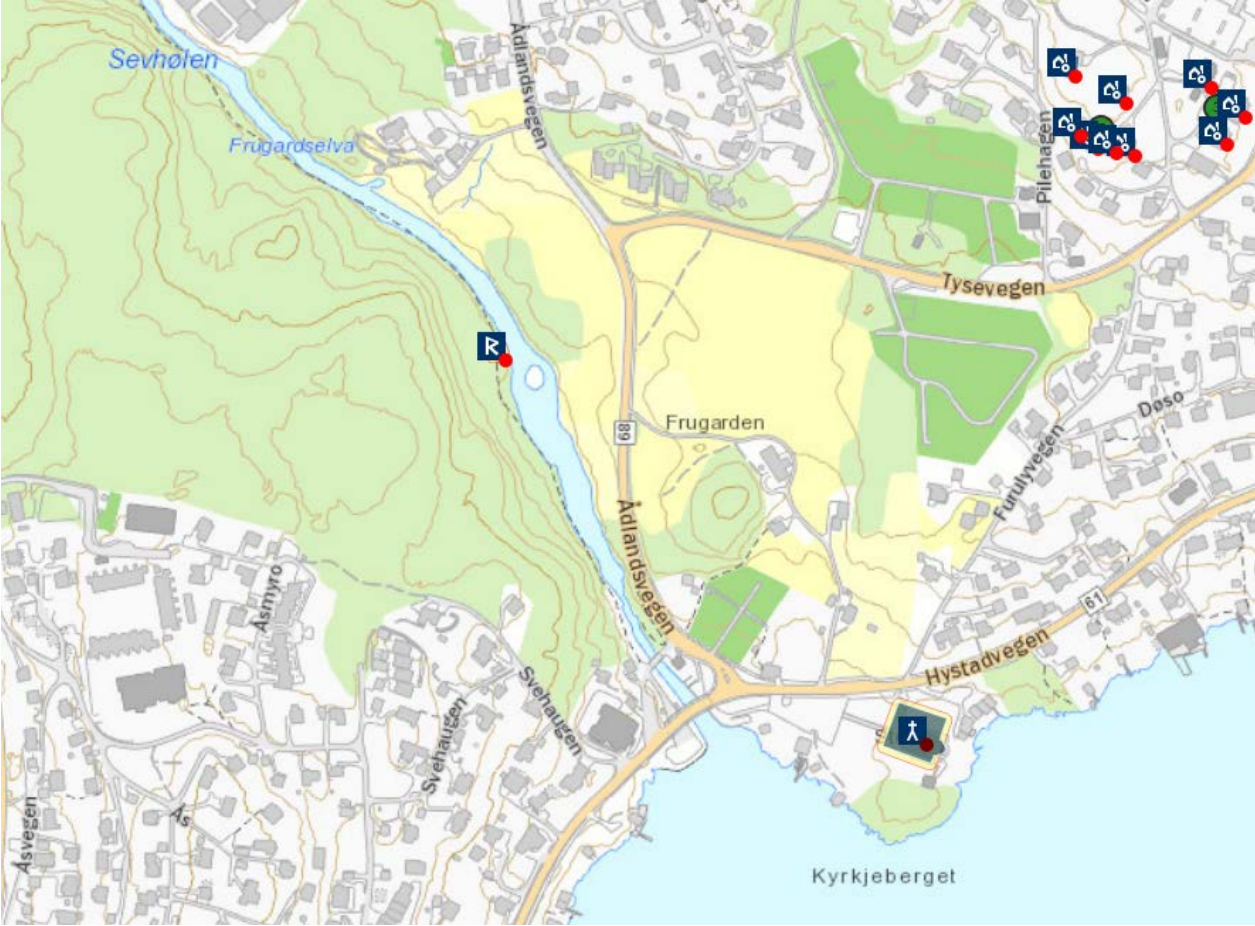
STORD KOMMUNE

ÅDLAND (STORD, hovedkirke), gnr. 27 Orninggard/Frugarden (Stord sogn). Stord kommune.

ID 85577

Nåværende kirke står på (gnr. 27) Orninggard til vanlig kalt Frugarden (opprinnelig navn Ådland nedre), på en odde der elva fra Ådlandsvatnet munner ut i Hystadvika. Middelalderkirken sto på samme sted. Den ble i 1686 og 1721 beskrevet som en rektangulær steinbygning uten innsnevring for koret. Enten er koret ombygd fra å være smalere enn skipet, eller så ble kirken reist rundt 1300. Trolig det første, siden Bendixen omtalte samtlige vinduer som rundbuede. Kirken ble revet i 1855 og ny kirke ble innviet 1857. Den nåværende kirken ligger trolig slik til at dens skip dekker området der middelalderkirken sto (NK 219ff). Ved utgraving for gravkapell under koret på nåværende kirke ble den middelalderske alterplata funnet i grunnen under rivingsmasser (Høyland 1972:173f). Da middelalderkirken ble revet viste det seg at murene ikke var kistemurer men såkalte "hulmurer", og at det ikke var kvader som portalstein eller til vindusinnfatning (Bendixen 1904:267). Den eldste delen av kirkegården ligger for det meste på kirkens nordside. Nordover fra kirken ble det opprettet to adskilte gravplasser (1904, 1971), og det er en koleragravplass på (26) Hystad på Tyneset (NK 230). I 1858 ble det bygd steingard rundt kirkegården, og deler av denne står ennå. I 1870 ble kirkegården utvidet mot vest, i 1906 mot nordvest (Høyland 1972:188). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. "Omtrent 500 Skridt vestenfor Gaardens Huse er en liden Bakke, som bærer Navn af Gildeskaal-Bakken. Sammesteds sees Grundvolden af en 14 Alen lang og 12 Alen bred Bygning, der maaske kan have været en af de Gamles Gildestuer" (Kraft IV:516). På Orninggard er blitt undersøkt en 10 m lang båtgrav fra yngre jernalder, "nær ved Kirkegaarden og veien" (Høyland 1972:139). På Odden der kirken står, heter Kyrkjeberget. (kartreferanse: AJ 042-5-3).

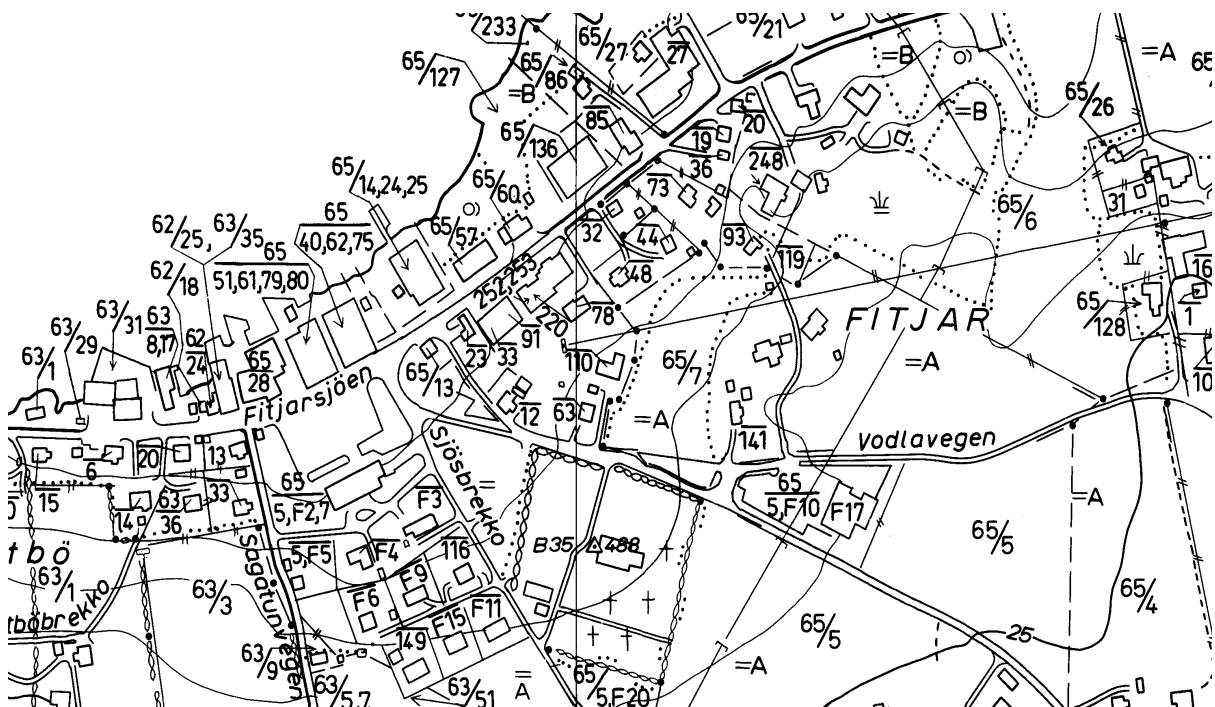

FITJAR KOMMUNE

FITJAR, gnr. 65 Fitjar (Fitjar sogn). Fitjar kommune.

ID 84143

Fitjar var kongsgård allerede under Harald Hårfagre, og periodevis oppholdt han – og deretter Håkon den gode – seg der. I 1660 ble gården lagt ut som sjefsgård for leder av Sunnhordalandskompaniet (Aaland 1933:59ff). Mest sannsynlig har det stått en trekirke på Fitjar før det ble reist en steinkirke på 1100-tallet. Treverk fra ei kiste, funnet ved arkeologisk utgraving like ved nåværende kirkes kor, ble i 1997 datert til AD 890-1025 (NK 244). Steinkirken på (gnr. 65) Fitjar ble revet i forbindelse med oppføring av ny kirke i 1867. Steinkirken hadde rektangulært skip med smalere, innvendig kvadratisk kor. Kirken var bygd av relativt småfalten, tuktet kvader. Murhjørner, portal- og vindusinnfatninger var i grønnsteinskvader. Kvaderen og øvrig bygningsstein fra middelalderkirken er i stort monn gjenanvendt i nåværende kirkes grunnmur samt i kirkegårdsmuren. Steinen skal ifølge tradisjonen være hentet fra et brudd i Sandvikvåg sør på øya, like ved den tidligere fergekaia. Skipet hadde rundbuede portaler i vest og nord, koret i sør. Korbueåpningen var 4,1 m høy og 2,4 m bred (NK 233f). Det kan se ut til at steinkirken sto rett nord for den nåværende kirke men innenfor eksisterende kirkegård. Kirkegården er utvidet mot øst, sør og vest. Mot veien i nord er muren bygd av stein fra middelalderkirken, men vestre del er nyere. Trolig har den eldre muren vest for kirken ligget rett vest for nåværende kirke, idet det her er en svak terrassering. I 1997 ble hele den gamle del av kirkegården på kirkens nordside omgravd og påfylt (NK 243f). I 1306 lå det 8 skyldparter + fem kyr til mensa, og fire parter til fabrica (BK 69a-b), men det ble da ikke ført prestebol til kirken. ”100 Skridt nord for Kirken, findes paa en lav Gravhøi en fiirkanted Grav, hvis Sider ere omgivne med et Slags afrundede Volde, og den hele Figur har Udseende omtrent som en Reboute med stumpede Hjørner. De 2 Sider ere 17, og de to andre 16 ½ Alen lange, og paa en af disses Midte er en Indgang i Form af en Rende, som formodentlig har tjent til at aflede det Vand, der har samlet sig indenfor disse Jordvolde. Graven er omtrent 3 Alen dyb. Dette sjeldne Monument kaldes af Almuen Thinghole (Thinghullet) eller Thinggroven (Thinggruben)” (Neumann 1836:276). (kartreferanse: AG 045-5-2).

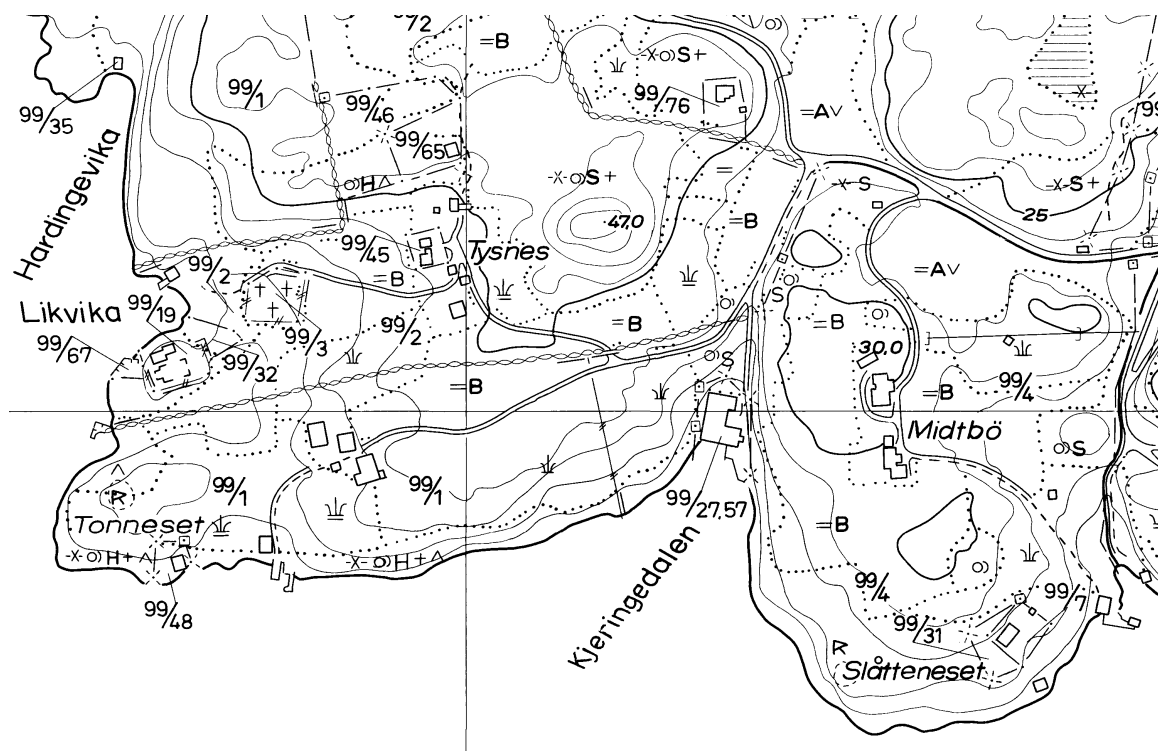

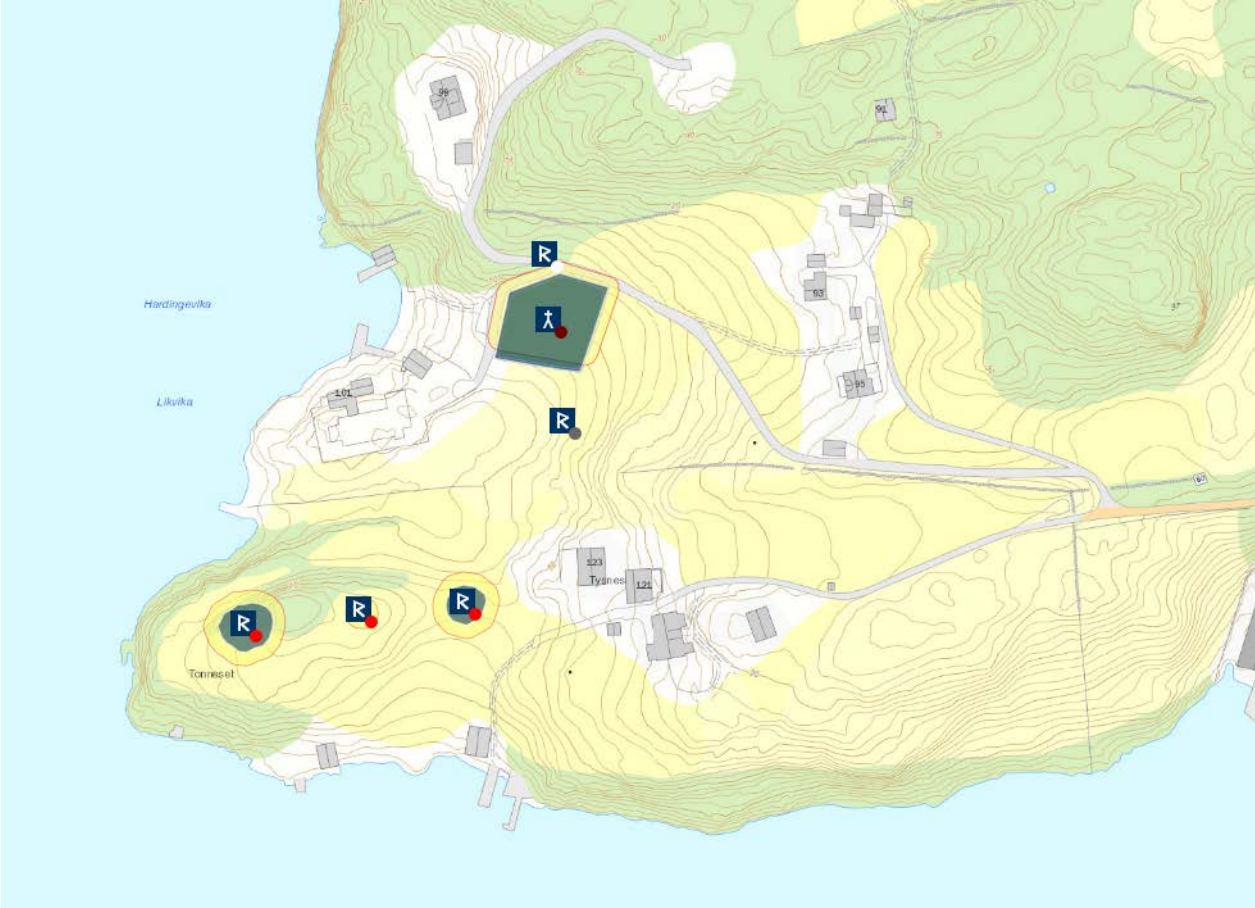
TYSNES KOMMUNE

TYSNES [gamle] (**hovedkirke**), gnr. 99 Tysnes (Tysnes sogn). Tysnes kommune.

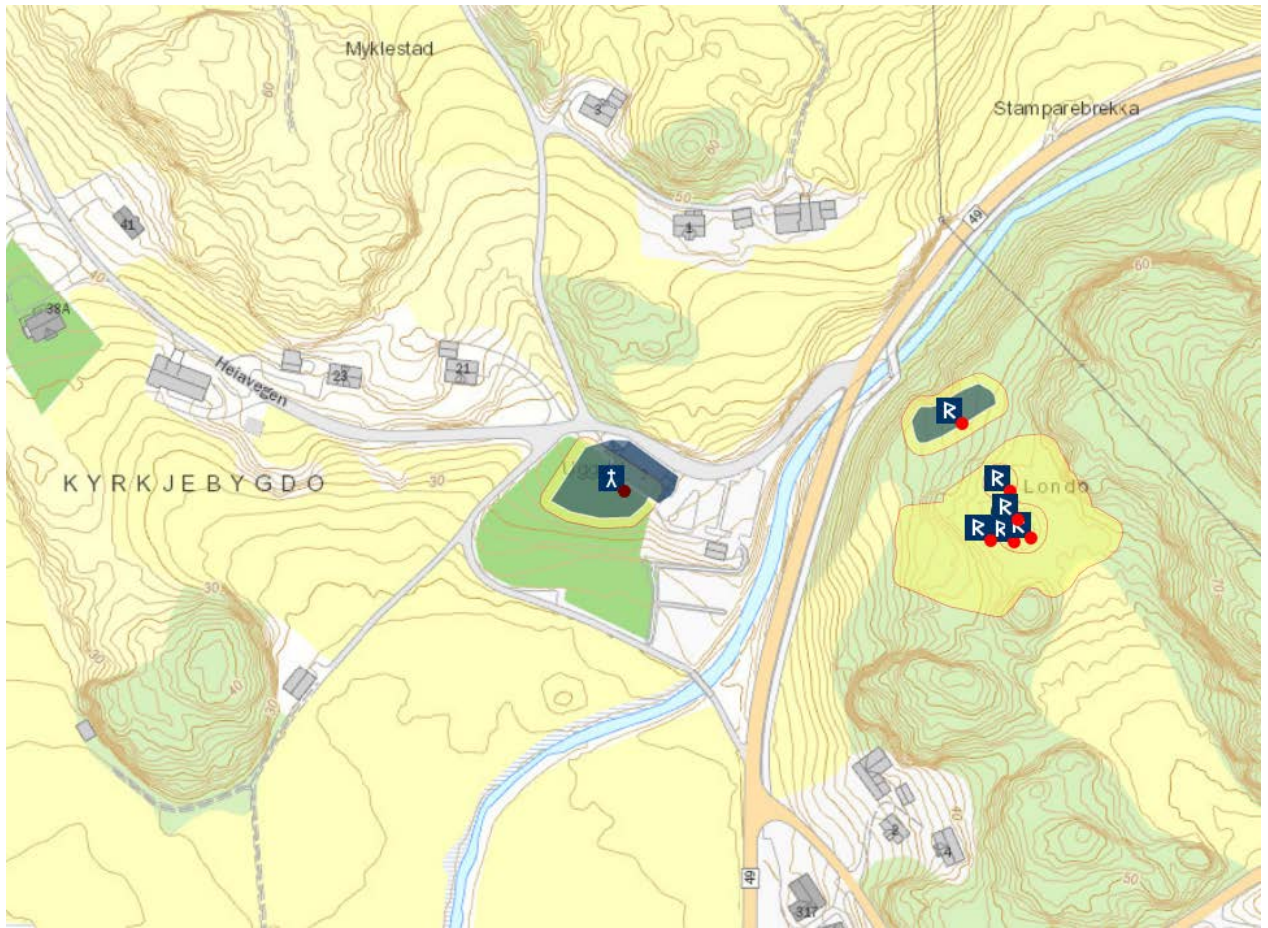
ID 85698

Stedet der middelalderkirken på (99) Tysnes sto er i dag synlig som kirkegård (bnr. 3). Her ble en tømmerkirke reist i 1685, og en eldre trekirke (stavkirke?) ble revet først da nykirken sto ferdig i 1868. Denne ble reist om lag 70 m sørvest for der den eldre kirken sto. Nykirken ble stående fram til 1906, da så vel kirkestedet som bygningen ble flyttet noen kilometer vestover til (95) nedre Gjerstad. Grunnmuren etter 1868-kirken er fortsatt synlig inne på kirkegården. Rett utenfor kirkegårdsmuren på det nye kirkestedet ligger en gravhaug. Kirkegården der de eldste kirkene sto er avgrenset med steingard, og arealet ble utvidet 5-6 m sørover i 1874. I stedet for nok en utvidelse ble det rundt 1890 opprettet hjelpekirkegårder på (108. 109) Homlevik og (78. 79) Hope på øya Reksteren – den siste ikke i bruk (NK 249). I tillegg finnes det kirkegårder på (97. 98) Gjersvik, (113. 114) Lunde og (99) Tysnes samt kolerakirkegård på Dukaneset (NK 253). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Den er heller ikke ført i registeret til BK i 1408, men *Tysnæss sokn* nevnes ca. 1350 (BK 33b). To små holmer ut og vest for Tysnes heter Prestaskjeret, og ei bukt rett ned for det gamle kirkestedet heter Likvika. Drøye 100 m ned/sørvest for det middelalderke kirkestedet ligger en gravhaug. Tidligere er en gravrøys undersøkt 50 m sør for der middelalderkirken sto (Heggland 1964:109). (kartreferanse: AJ 048-5-2).

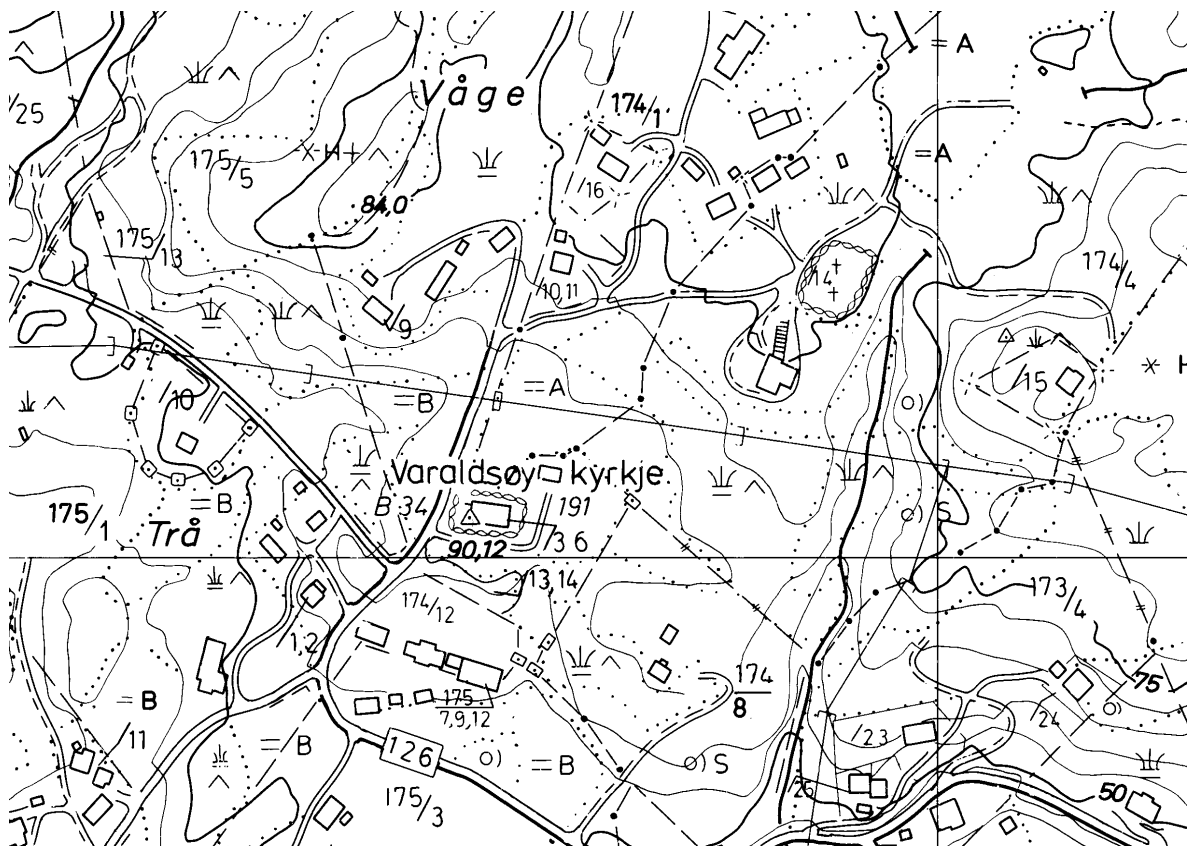

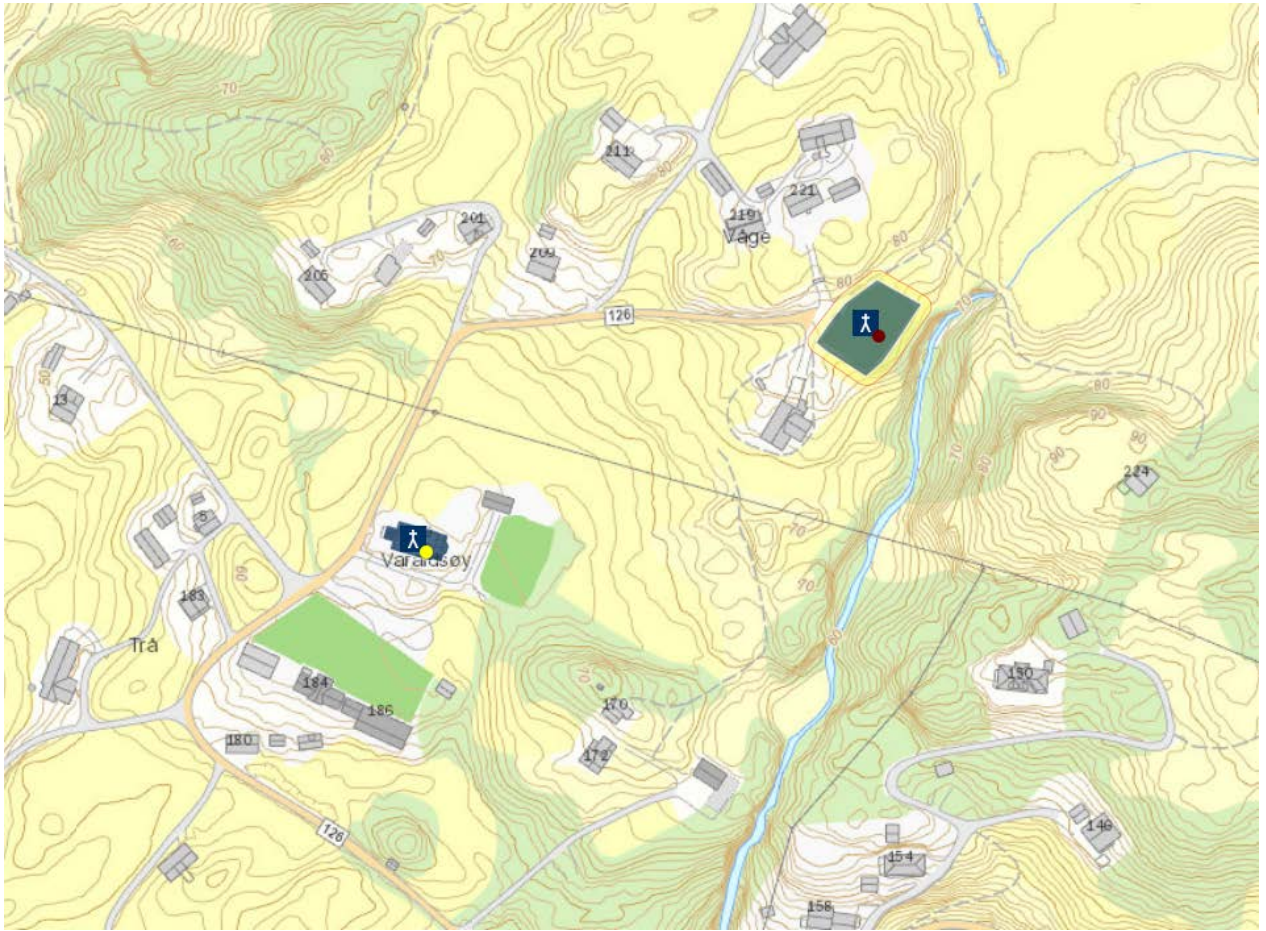

KVINNHERAD KOMMUNE

VÅGE (VARALDSØY), gnr. 24 (=174) Våge (Varaldsøy sogn). Kvinnherad kommune
ID 85766

Nåværende kirke står på (gnr. 174) Våge. Middelalderkirken var trolig en treskipet stavbygning, i 1665 beskrevet med svalgang rundt hele. Stavkirken ble i 1729 (1722-26 jf. Olafsen 1903:25 m/henvisning til Nicolaysen) erstattet av en tømmerkirke. Nåværende kirke ble reist i 1885 (Bendixen 1904:436f), drøye 100 m ned/sørvest for de to eldre kirkene i grensen mot tunet på nabogården (25=175) Trå. De eldre kirkene sto nær tunet på bnr. 1 av Våge der kirkegården fortsatt vises på ØK. Kirken ble i 1729 beskrevet som ”den mindste der sees kunde”, skipet var 15x12 alner og koret 8x6 alner (Djuvsland 1985). Den gamle kirkegården er fortsatt i bruk. Den ble noe utvidet i 1878, og før dette er tømmerkirken beskrevet å ha stått midt på kirkegården. Etter at tømmerkirken ble revet ble terrenget nivellert, og et stort antall lass grus ble påført kirkegården. I 1911 ble det opprettet hjelpekirkegård på Mundheim (Næss & Kolltveit 1981:355f). Kirken er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler. Ifølge lokal tradisjon skal Våge ha vært prestegård, ”og av den grunn har Våge *alltid* vore friteken for presteskysst” (Næss & Kolltveit 1981:91). Kirken er heller ikke nevnt i brevet 1329 om pavetiende (DN I:206). Et brev fra 1409 antyder at Varaldsøy da lå i Jondal hovedsogn (vitnesbrev fra 6 lagrettsmenn om utsagn fra de eldste menn i *Waraldhs ey skipreide oc ionadallz sonk* mht. grenser og eierforhold for skogsteig, DN XXI:249). Et kirkeflyttingssagn tilknyttet nybygget i 1729 har opprinnelig byggested ”paa Vaagenæsset” (Bendixen 1904:438), hvilket muligens kan være i nærheten av et sted kalt Langskipsnes. (kartreferanse: AN 049-5-1).

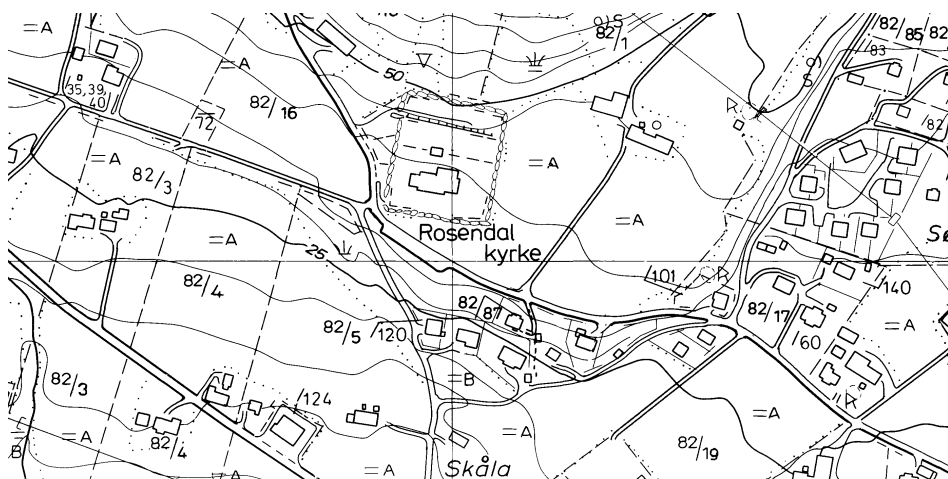

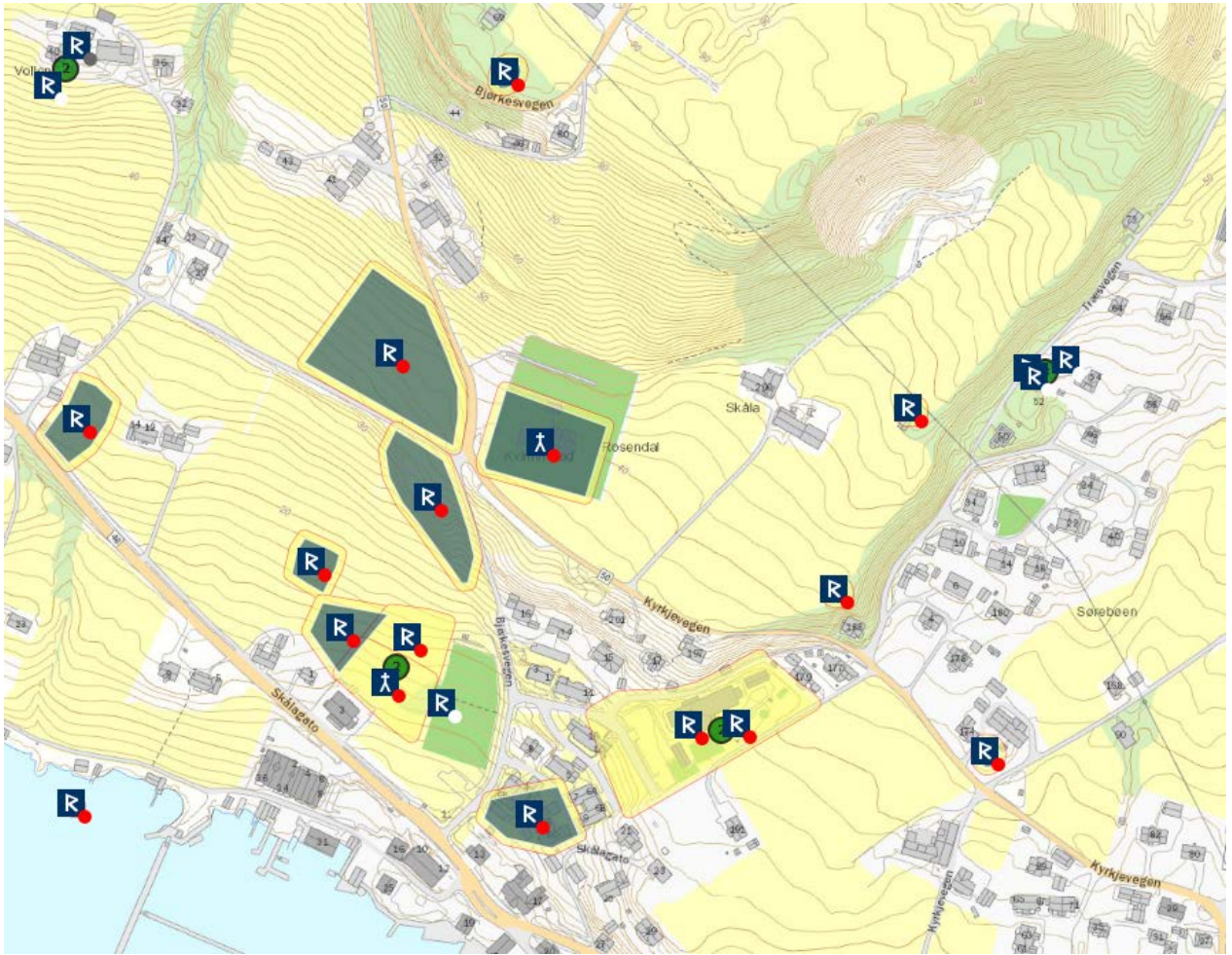

SKÅLA (KVINNHERAD, hovedkirke), gnr. 82 Skåla (Kvinnherad sogn). Kvinnherad kommune.

ID 84867

Skåla er gammelt krongods, og på 1500-tallet lå gården til lagmannen i Bergen. Et stedsnavn på gården er Årmannshaug (Havnelid 1988:142f). Steinkirken (Rosendal kyrkje) står på (gnr. 82) Skåla om lag 300 m opp fra Skålavika. Den har rektangulært skip med et smalere, rektangulært kor samt en tilnærmet kvadratisk tårnfot i vest. Bygningen har kleberkvader i veggåpninger og utvendige hjørner. Samtlige veggåpninger har spisse buer, hvilket gir antydning om en byggetid i siste fjerdedel av 1200-tallet. Tårnfoten har stein i varierende størrelse, mens skipet har tydelige avrettingsnivåer. Skipet har tre portaler, koret én, og det er portal uten døranslag mellom skip og tårnfot, samtlige spissbuede, mens den brede korbueåpningen har rund form. Koret har et stort, tokoblet vindu i sør- hhv. østveggen samt to mindre i nordveggen. Skipet har to vinduer i nord-, sør- og vestveggen, og tårnfoten har små lysglugger i nord- og sørmuren samt to lydglugger i vestveggen. Tårnfoten har klokkeloft, en lav mellometasje og en høy underetasje (NK 152f). Den rundbuede korbueåpningen skal visstnok tidligere ha vært om lag 2 m smalere og spissbuet. Kleber til kirken skal være hentet på (29) Netland på Hatlestrandi (Stuland 1924:188). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler, men i registeret 1408 er det ført *Malmanger require in Skala* (dvs. *For Malmanger, se under Skåla*, pers.kom. Espen Karlsen). Malmanger er ikke kjent som kirkested. En mulig forklaring kan være at siden Skåla mest trolig var fylkeskirke og gården således krongods, kan BK's skribent ha villet fokusere på prestens bosted og ikke kirkestedsgården slik vanlig er i BK. Kirkegården kan se ut til å ha bevart sin middelalderske utstrekning mot vest, sør og øst, og mot nord kan en utvidelse leses av en terrassemur (NK 166). På kirkegården sto rundt 1900 om lag 40-50 hjulformede gravsteiner i kleber, med middelaldersk form, men disse skulle være produsert og brakt over fra Østlandet tidlig på 1800-tallet (Bendixen 1904:224). Inne på kirkegården sør for kirken skal det være observert rester av kalkmurt mur under graving for en grav (NK 153). Muligens kan dette være et lite kapell, eller en anakoretbolig (jfr. Seljord og Tuddal kirker i Telemark). "Gravhøie og Steenrøser findes paa flere Steder i Præstegjeldet, større og mindre, men fornemmelig paa Gaardene Skaale [etc] (...) Paa Gaarden Skaale er nede ved Søen en Fordybning i Jorden af 60 Alen Længde og 30 Alen Bredde, formodentlig et gammelt Skibsnøst" (Neumann 1836:272). "Skåla, som har vore den sentrale garden i denne bygda, har hatt mange graver frå eldre jernalder, men dei fleste funna har kome bort. Langs med terrassekanten ved kyrkja låg fleire gravhaugar" samt et større flatmarksgravfelt fra yngre jernalder funnet ved dyrking i 1918 (Vaage 1972:71, 92ff). Skråningen ned mot åkerstykket Kyrkjegarden på bnr. 5 kalles Kyrkjebrotet (Havnelid 1988:165). (kartreferanse: AN 047-5-4).

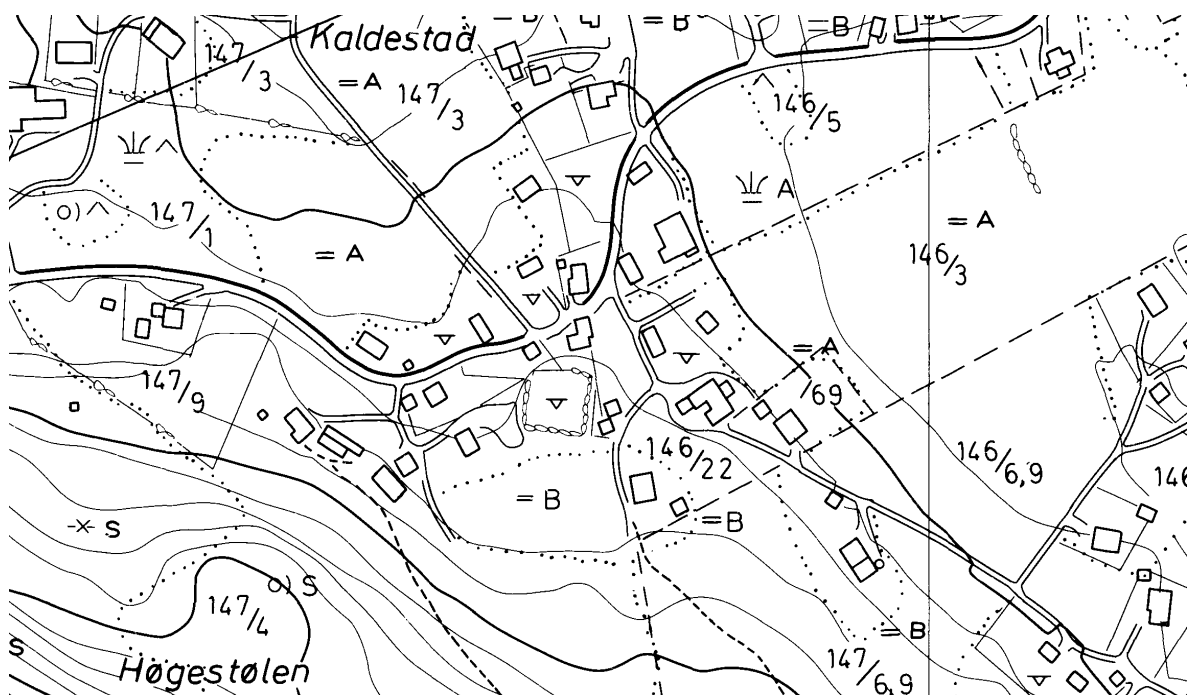

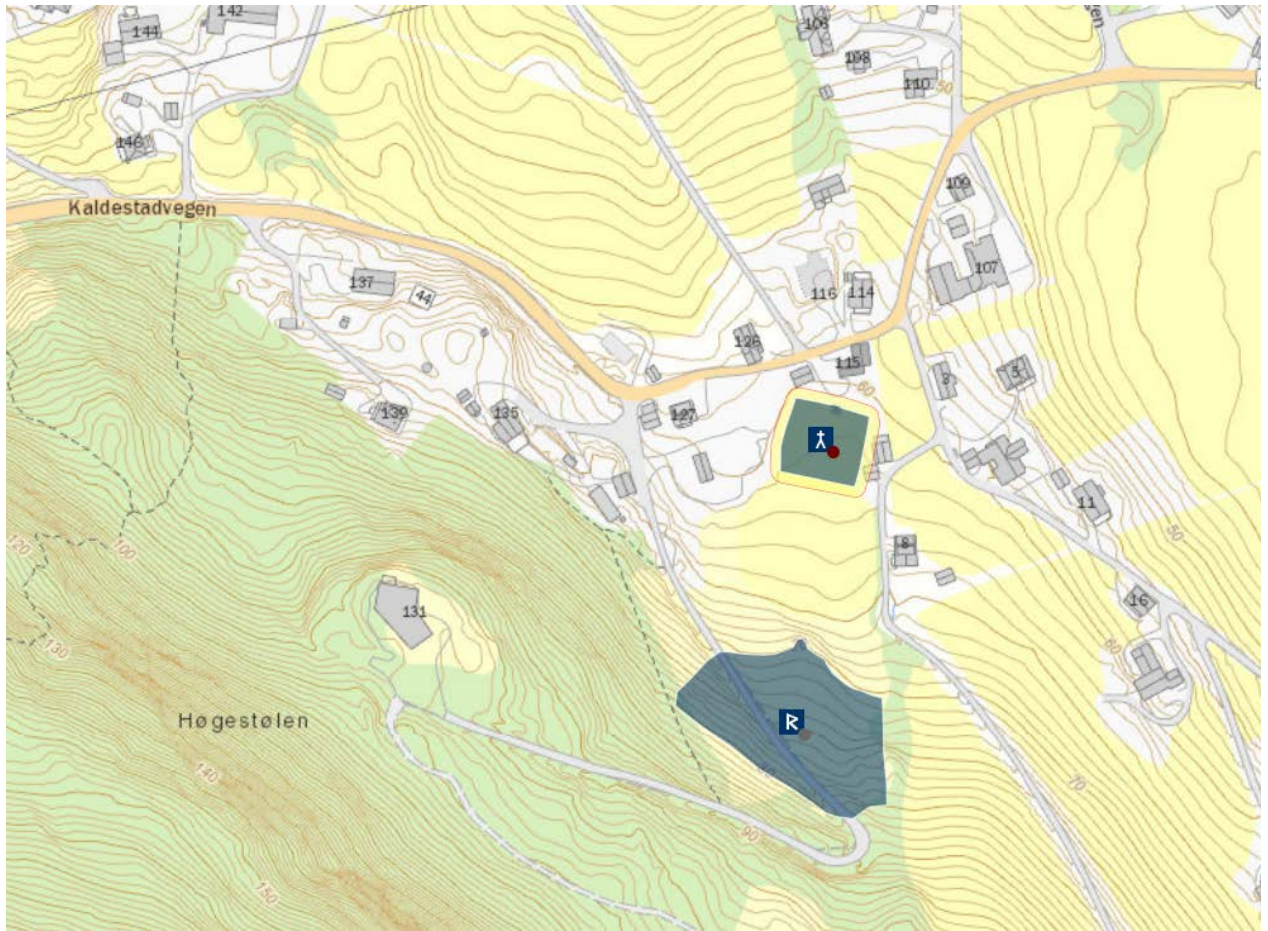

KALDESTAD (HUSNES), gnr. 146, 147 Kaldestad øvre og nedre (Husnes sogn).
Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 84755

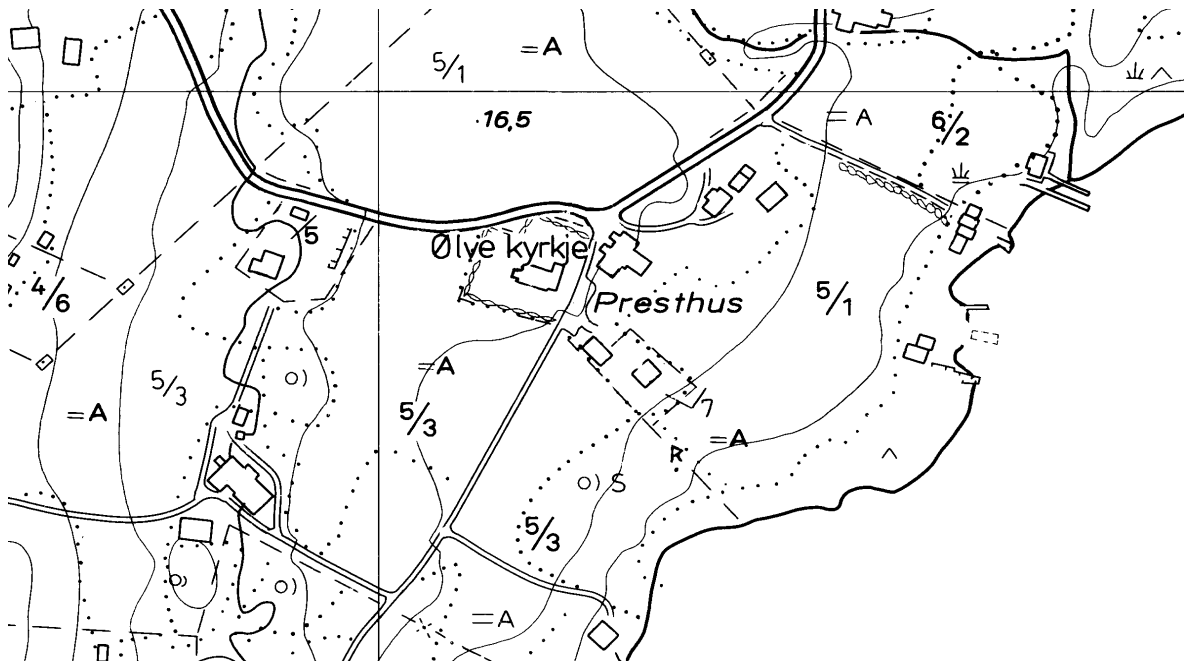
Kirken sto på (gnr. 147) Kaldestad nedre inntil kirkestedet i 1874 ble flyttet 2-3 km mot nordøst til (143) Onarheim. Gamlekirken på Kaldestad ble solgt og sto ca. 1900 som uthusbygning (hønsehus) på (132) Skorpo (NG 37). Den gamle kirkegården – nå ute av bruk – ligger der hovedbølet på Kaldestad tidligere lå, innunder og rett nord for Høgestølen og der veiene helt påtagelig ”strømmer sammen” i et veikryss. I et overbygg i inngangen til den gamle kirkegården henger ei mindre klokke som nok stammer fra gamlekirken (NK 277). Middelalderkirken på Kaldestad var mest trolig en stavkirke, og denne ble før 1660 (muligens 1644) erstattet av en tømmerkirke som så ble revet i 1875 (NK 276f). Den gamle vindfløyen med årstallet 1644 står nå på klokkehuset på den gamle kirkegården, som er fredet, og i 1960 ble det her reist et steinkors ”til ferdaminne”. Rett utenfor kirkegårdsgjerdet er det tidligere funnet graver fra koleraepidemien ca. 1850 (Haktorson 1974:3). Kirken er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler. Tvisten i 1337 med Halsnøy kloster mht. hvem som hadde jus patronatus til kirken på (13) Eid på Halsnøy tvers av sundet for Husnes (DN I:249) kan antyde at Kaldestad da var hovedkirke i forhold til Eid. En odde rett ut/nordvest for tunet heter Prestneståa og en holme rett ved Prestnesholmen. Kirken på Kaldestad har et flyttingssagn der opprinnelig byggested skal ha vært en haug kalt Kyrkjehaugen ”om lag 300 meter frå kyrkjegarden” (Haktorson 1974:9f). (kartreferanse: AL 044-5-3).

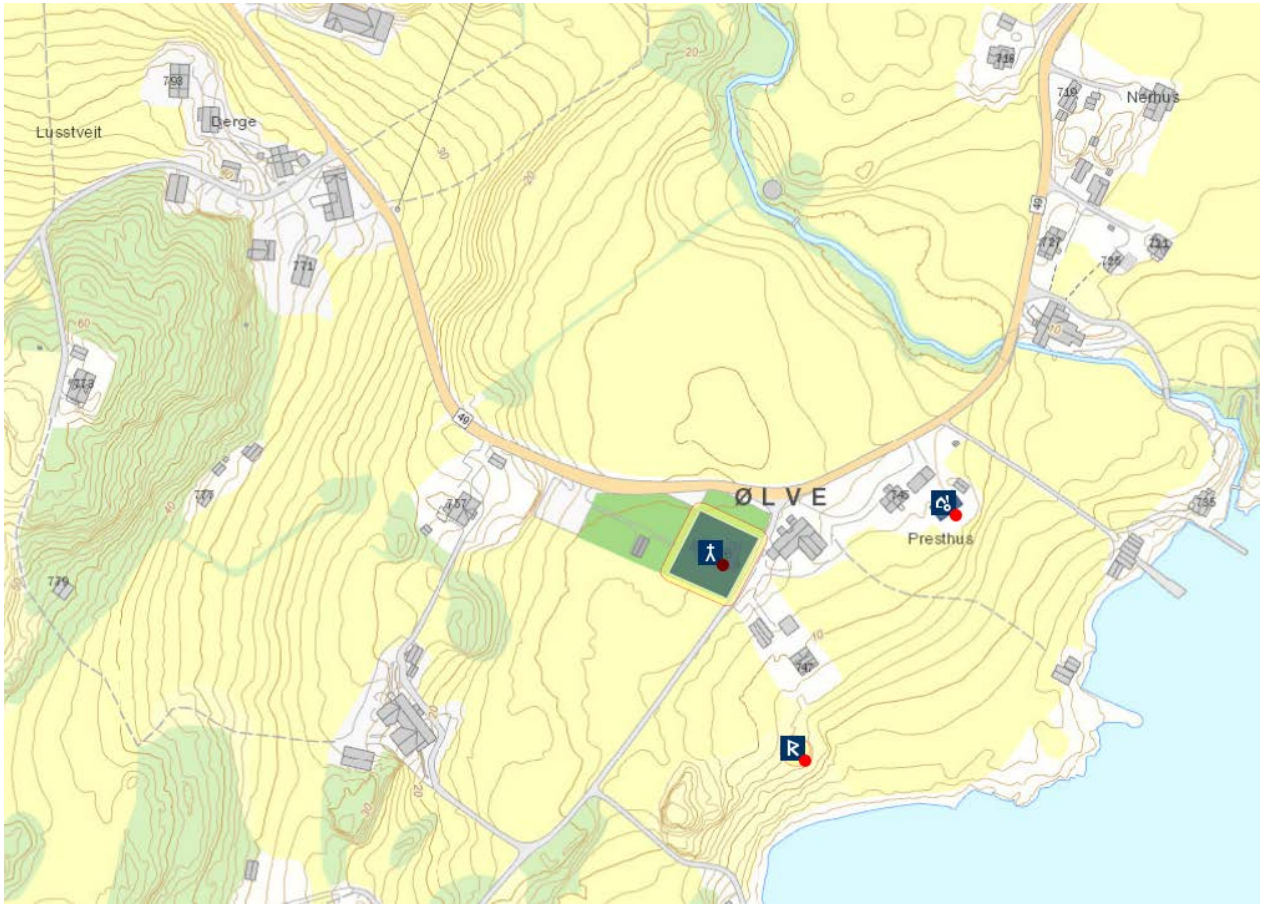

ØLVE (HELLIGE KORS?), gnr. 5 Presthus (Ølve sogn). Kvinnherad kommune
ID 85903

Nåværende kirke står på (gnr. 5) Presthus, mest trolig på samme sted som middelalderkirken. Kirkeregnskapene har ingen opplysninger om nybygging av kirke før den nåværende ble reist i 1861 "paa same tufti" som den eldre (Stuland 1924:581), men det finnes indikasjoner på et nybygg på 1640-tallet eller noen tiår tidligere. Kirken som ble revet i 1861 var en tømmerkirke. Kirkegården ble utvidet mot vest i 1997 (NK 183). Kirken er ikke nevnt i BK, da siden der den skulle stått mangler. På grunnlag av opplysningene i 1518 (NRJ I:128) er det rimelig å tenke seg at kirken hadde et eget korsalter, og Bendixen (1904:237) mener kirken var viet det Hellige kors. "Segna vil ha det til at ho var bygd av ein hollender, til takk for at han vart berga frå skipsforlis" (Vaage 1972:166). (kartreferanse: AL 047-5-4).

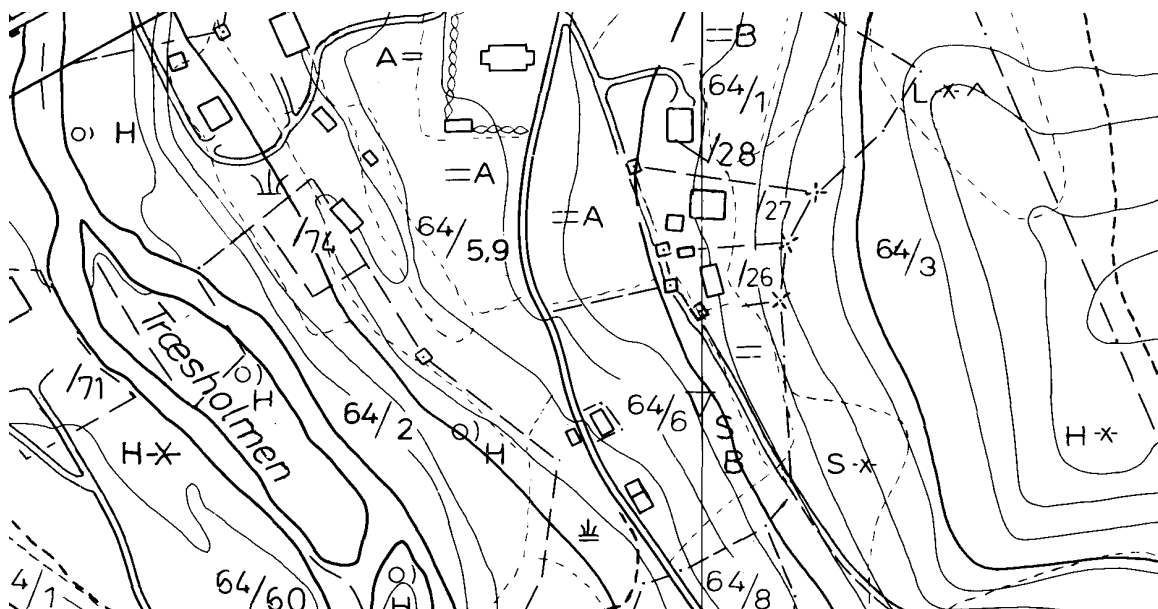

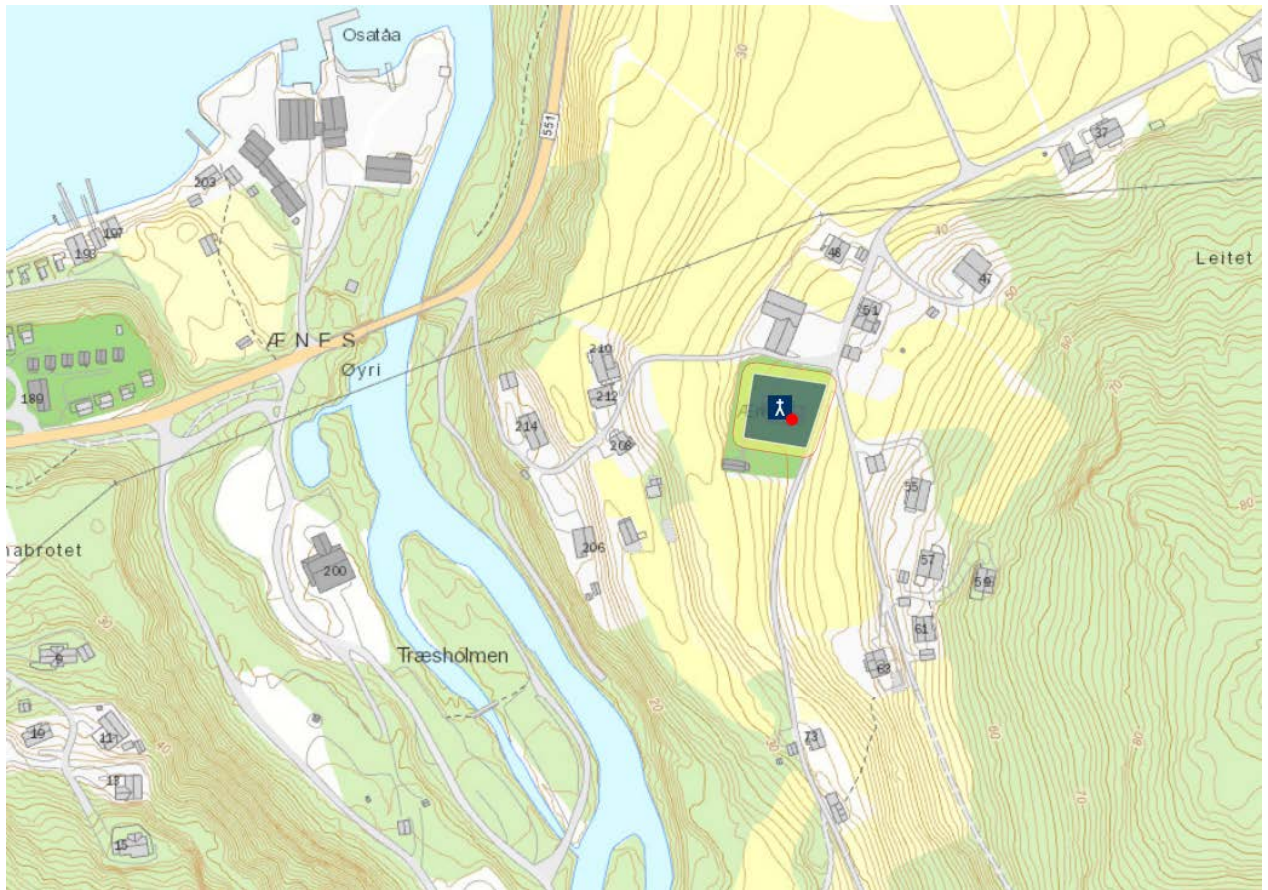

ÆNES, gnr. 64 Ænes (Ænes sogn). Kvinnherad kommune

ID 85897

Steinkirken står på (gnr. 64) Ænes, oppe på en rygg over elva der denne munner ut i Sildefjorden. Den har et rektangulært nær kvadratisk skip og et smalere, nær kvadratisk kor. Den har hjørnekvader i kleber og trolig i vindusåpningene, mens vestportalen – kirkens eneste portal – ikke ser ut til å ha kvader. Selve murverket består av stein i meget ujevn størrelse og er uten skiftegangar (NK 172f). Kirken har romanske trekk og kan se ut til å være bygd mot slutten av 1100-tallet. Kirkegården ligger på en terrasse som slutter 6 m sør for skipet, og en tilsvarende terrassekant ses i vest. Kirkegården er i nyere tid utvidet i alle retninger, mot sør og vest på 1950-tallet (NK 179). Kirken er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler. I 1532 bodde en av de tre væpner-brødrene Matsson på Ænes, de to andre på Talgje hhv. Tysnes (DN III:1128), og i 1610 var Ænes setegård for Fru Anna Trondsdatter (NG 27). Muligens var Ænes lendemannsgård tidlig på 1100-tallet, men på 1430-tallet var den nylig anskaffet under erkebispegodset (Vaage 1987:472). Noen hundre meter inn i dalen, sørvest for kirken, heter det Korsdalen. 100 m nordnordvest for kirken er det undersøkt en hellekistegrav fra eldre jernalder (Vaage 1972:77). (kartreferanse: AO 049-5-4).

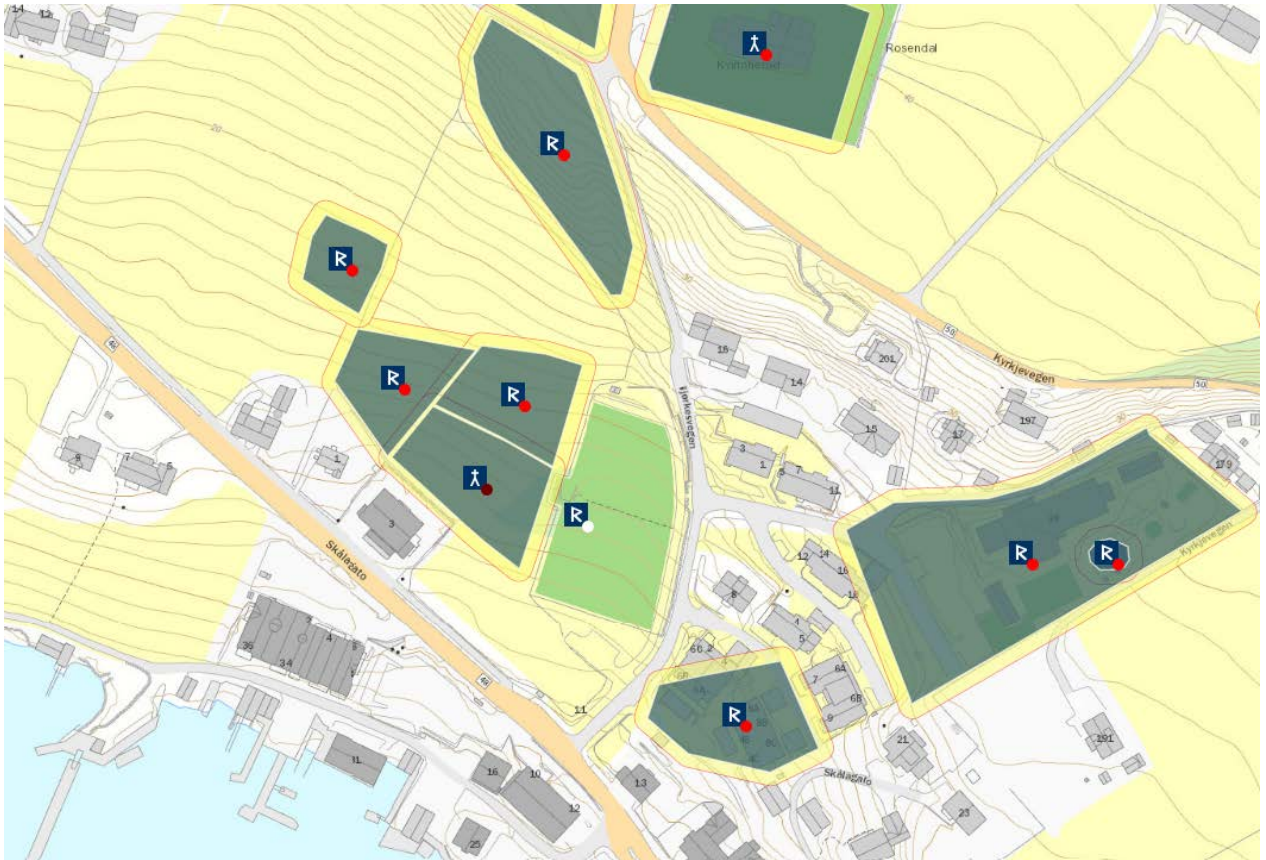
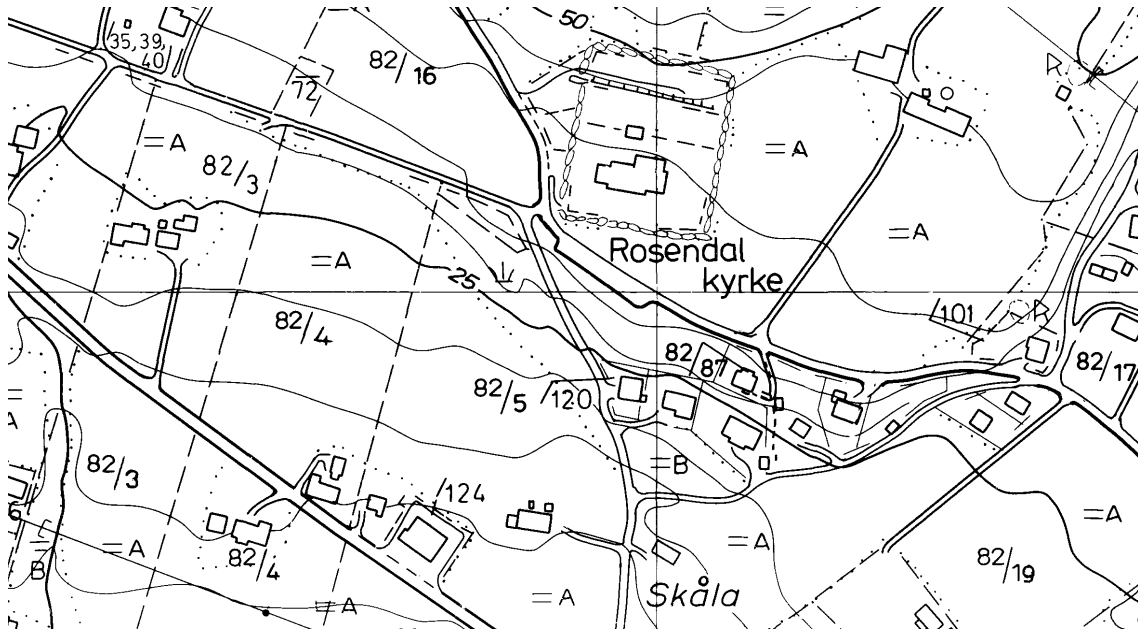

BJØRKE (?), gnr. 82/5 Jensane av 82 Skåla (Kvinnherad sogn). Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 90483

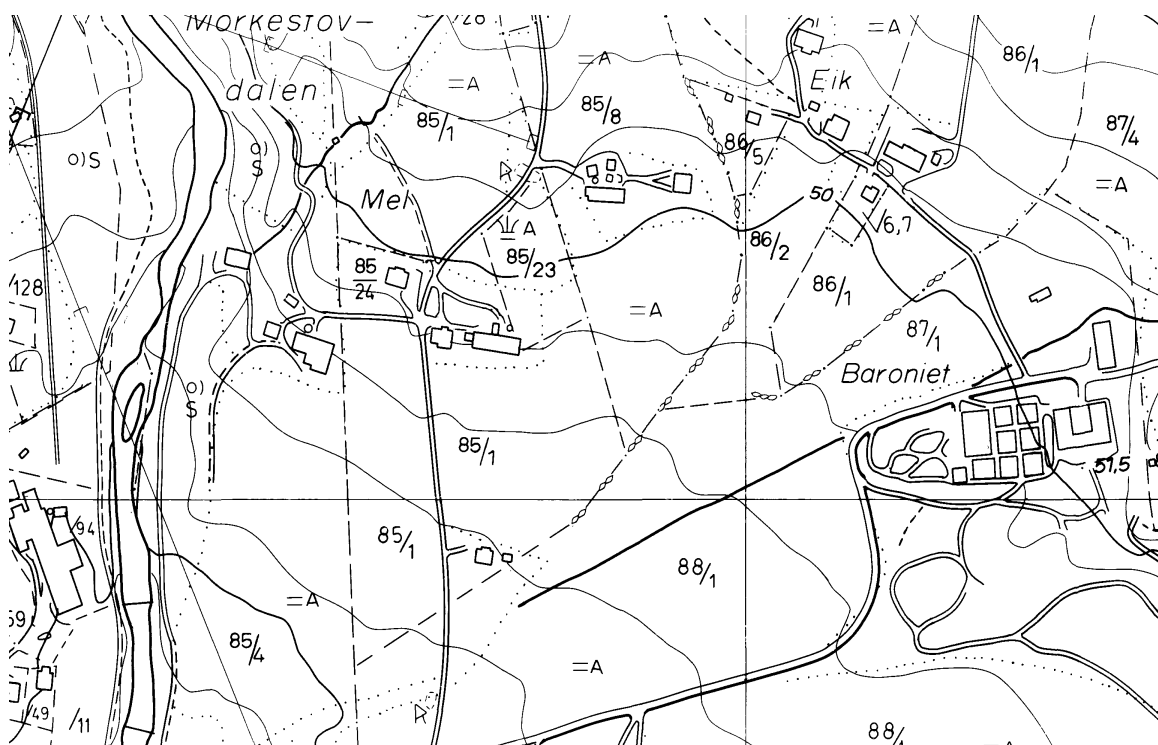
I 2004 ble det dokumentert en hittil ukjent (?) kirkegård på bnr. 5 av gnr. 82 Skåla, om lag 200 m ned/sør for steinkirken på (82/1) Skåla (Birkenes 2004). Det ble ikke avdekket tilstrekkelige arealer til å kunne påvise en tilhørende kirketuft, men det må holdes for sikkert at en slik finnes. Åkerstykket der kirkegården ble funnet kalles Kyrkjegarden. Det bør kunne holdes for tilnærmet sikkert at dette kirkestedet er identisk med det som er omtalt av biskop Neumann i 1826: "På Gaarden Skaale, hvor den nærværende Kirke staaer, har den ældre Hovedkirke staaet paa en anden Tomt, som endnu tydelig kan sees, saavel som Levningerne af Kirkegaards-Hegnet" (Neumann 1826, ref. i Havelid 1988:140). Kan denne kirken nærmere identifiseres? Fra skriftlige kilder er det i tillegg til kirken på Skåla kjent kirke i middelalderen på (85) Mæl (BK reg.). Videre nevnes *Biorku kirkia* med sogn i to brev tidlig på 1400-tallet (DN I:570, VI:380). Her omtales gårdene (gnr. 87) Hatteberg, (86) Eik og (83) Vang å ligge *j Biorku kirkiu sokn j Kwinherade*. Dette er gårder som alle ligger tett ved (82) Skåla. Også rundt 1600 finner vi *Birke kircke sogen* nevnt i så vel fortegnelsen over katedratikum som i fortegnelsen over inntekter (JBB 74, 204). Hvorvidt det også her refereres til den nyoppdagede kirken, eller om Bjørke-navnet da var glidd over på kirken på Skåla er vanskelig å avgjøre uten en datering av brukstiden for den nyoppdagede kirkegården. Ifølge Rygh derimot, med referanse til Kraft (IV:493), skal Kvinnherad kirke ha vært kalt Bjerkevoll kirke (jf Neumann 1836:272: "Bjerkevolds Kirkegaard"), og han mener derfor at *Biorku/Biorko* kun er et annet navn på Skåle kirke og sogn, og han viser til en bjerkebevokst høyde rett ovenfor kirken og som rundt 1900 ble kalt *bjørke* (NG 42). Trolig tar Rygh her feil. Dersom *Bjorku*, slik Havelid (1988:141f) antyder er det opprinnelige navnet på den storeheten som Skåla er utgått av, og som nå er et tapt navn, kan det utmerket godt være at navnet er blitt hengende igjen ved et nå ubetydelig bruk. Neumann omtaler den i hans tid nedlagte kirken som "den ældre Hovedkirke", altså at det har vært to kirker på nåværende (62) Skåla. Det blir uansett en unødig forenkling å forutsette er det kun har vært én kirke på Skåla, når så vel tradisjon som skriftlige kilder antyder to kirker på gården. Den nyoppdagede kirken kan ha vært sognekirke med lokalt sogn, jf de nevnte diplomer, mens steinkirken på Skåla kan ha vært fylkeskirke og hatt fylket som sogn. Muligens har også kirken på *Bjorku* vært bygd i stein, da lokal tradisjon hevder at stein også fra denne kirken skal være benyttet til byggingen av hovedbygningen på Rosendal (NK 153 med referanse til biskop Neumann 1826). (kartreferanse: AN 047-5-4).

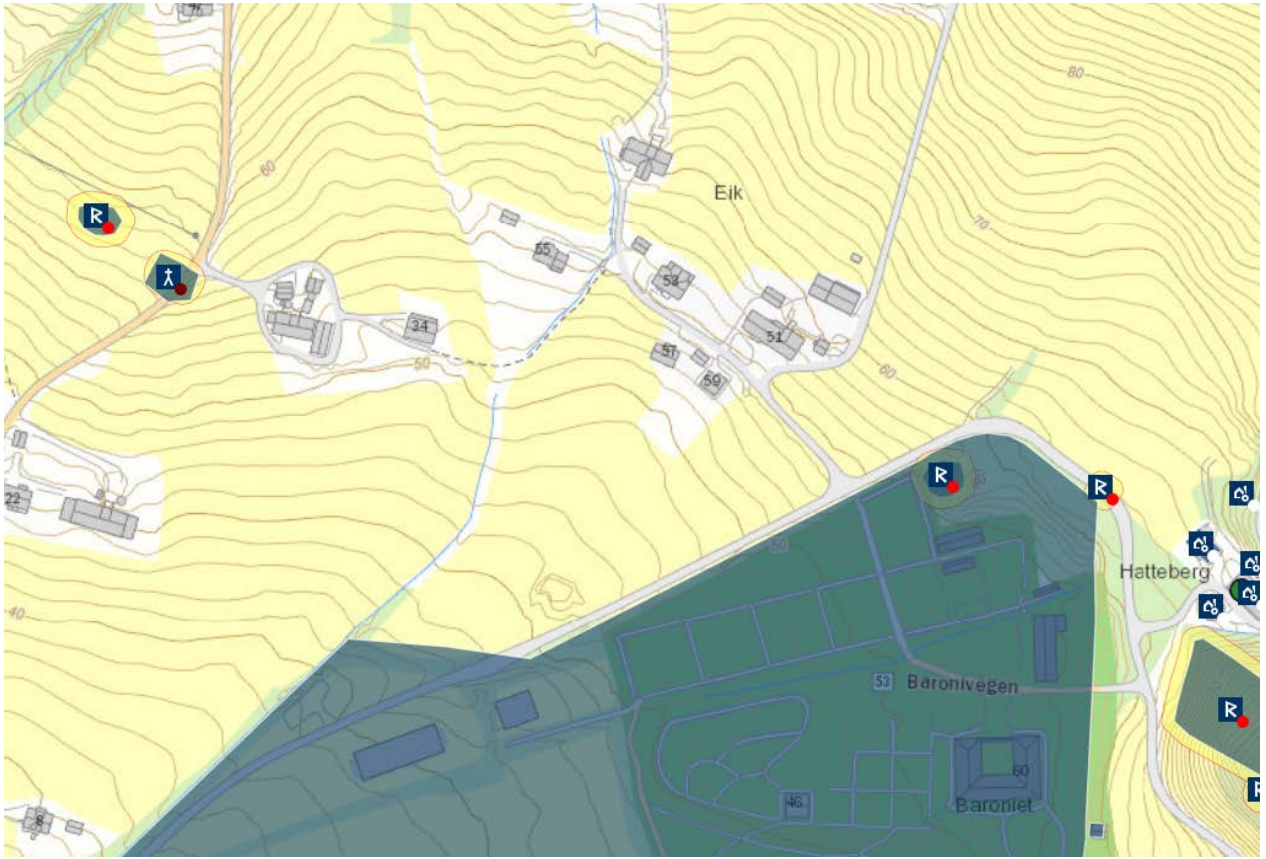

MEL, gnr. 85 Mel (Kvinnherad sogn). Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 16229

Steinkirken sto på bnr. 1, 8 av (gnr. 85) Mel om lag 100 m nordnordøst for det nåværende tunet på gården, og tufta er merket av med rune-R på ØK – midt under veien ned til tunet. Gammeltunet ved utskiftningen lå rett sør for kirketufta (Buckholm 1998:28). Ifølge Rygh med referanse til Kraft (IV:552) var ennå i 1829 kirkeruinene synlige (NG 43, jf Neumann 1836:272). Kirketufta ble beskrevet av Bendixen (1904) å være ca. 9,5 (minst) x 7 m, og trolig med skip og kor i samme bredde (NK 199) – altså en kirke reist rundt 1300. ”Storætta på Mehl hadde t. d. eit privat-kapell bygd av stein. Det var truleg oppført av Gaute Jonsson. Då hovudbygningen på baroniet Rosendal vart sett opp (1658), tok dei stein frå dette kapellet til borga på Rosendal. No kan vi berre syne kvar tufta til denne høgjendekyrkja stod” (Thorup 1955:9, NK 199). Rundt 1900 lå det fortsatt hugne kleberstein i bakken på tuftstedet (Bendixen 1904:225). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, muligens fordi siden der de skulle stått mangler. Der kirken sto heter det Kapelhaugen. (kartreferanse: AN 047-5-4).

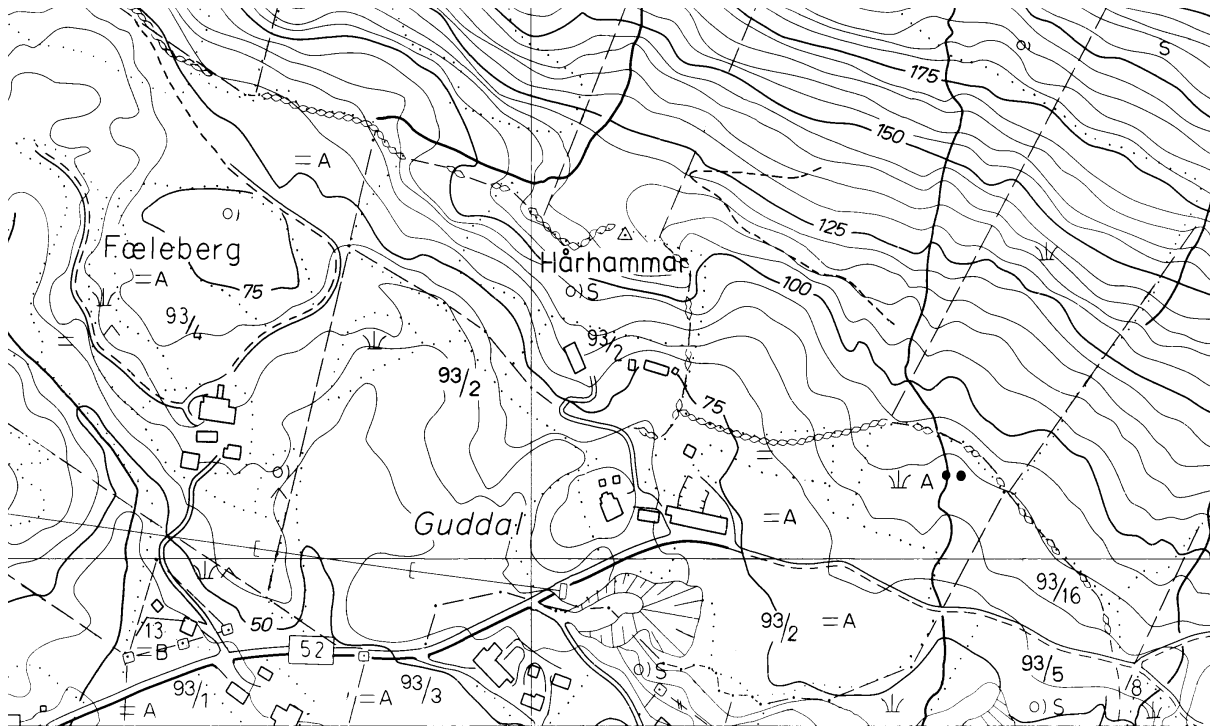

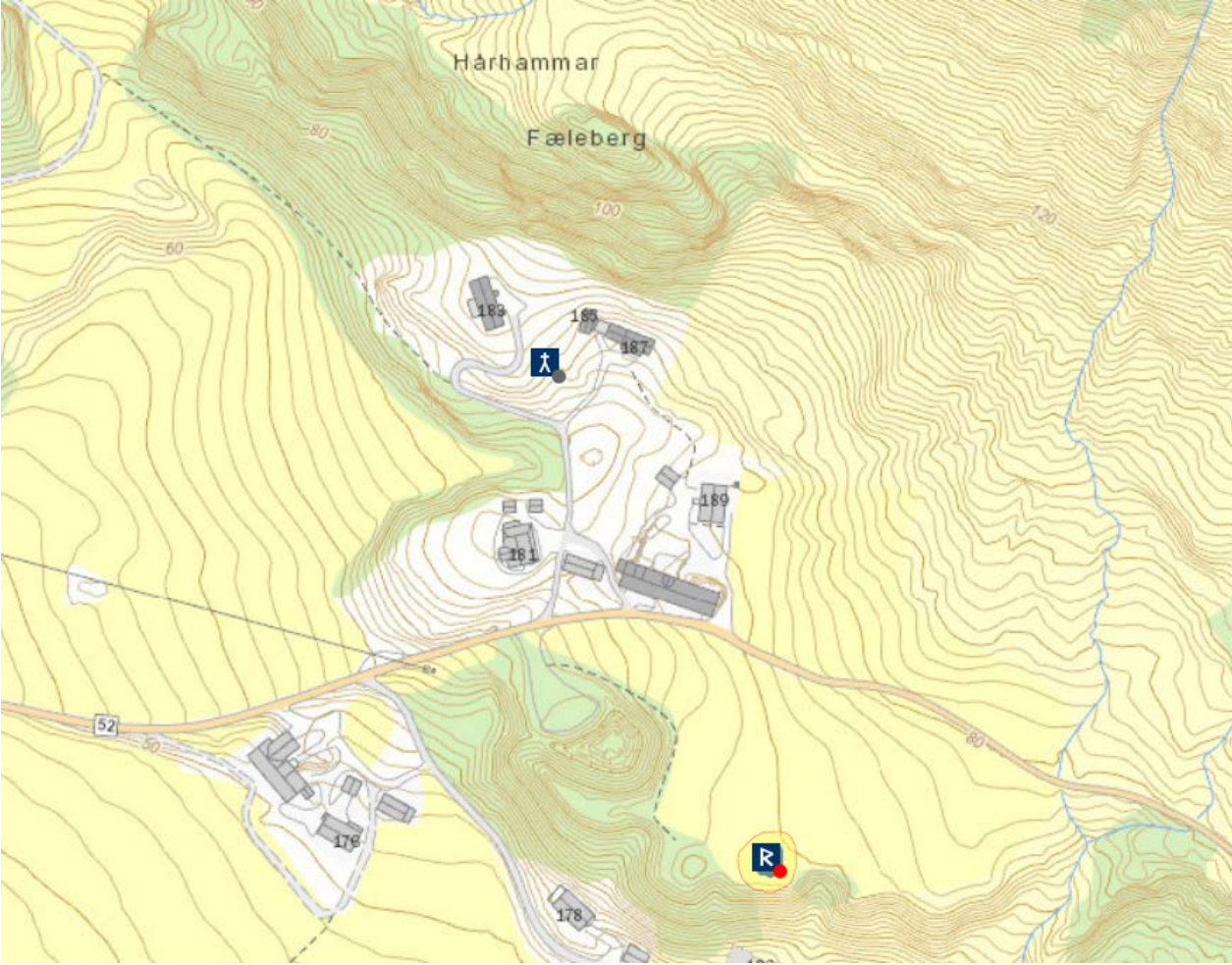

GUDDAL (GAUTDAL), gnr. 93 Guddal (Kvinnherad sogn). Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 84445

I 1977 lå tufta på moreneryggen om lag 75 m opp/nordvest for tunet på bnr. 2 under (gnr. 93) Guddal, der det gamle hovedbølet lå før utskiftningen. Det kunne se ut til at kirkegårdsområdet var skåret ned i og utplanert på toppen av moreneryggen. Det hadde steingard på tre sider (nord, øst, vest), og den gamle gårdsveien har løpt inntil kirkegårdens vestside. Området har vært pløyd og dyrket kontinuerlig, men det er ikke observert skjelettrestre eller spor av kirketufta (NK 199). Området er i dag skåret ned og planert, slik at kirketuften er borte (Buckholm 1998:29). Kirken var en stavbygning. Dens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. "Etter det Snorre og Sverresoga fortel, budde det ei stormannsætt i Guddal på den tid borgarkrigane her i landet stod på. Det er truleg desse folka som har reist den kyrkja som heilt visst har stått på denne garden. Staden der kapellet stod heiter Kapel'n den dag i dag. Ein dørlås frå denne kyrkja skal vera på Bergens Museum" (Thorup 1955:9, NK 199, jf Neumann 1836:272). Også Rygh refererer til navnene Kapelhaugen og *Kyrkjegardsmyró*, det sistnevnte nær ved det første (NG 43). "Kapelhaugen, eller *Kapellen* som han vert kalla, skal vera staden for kyrkja i Guddal (Vaage 1972:165). (kartreferanse: AN 046-5-2).

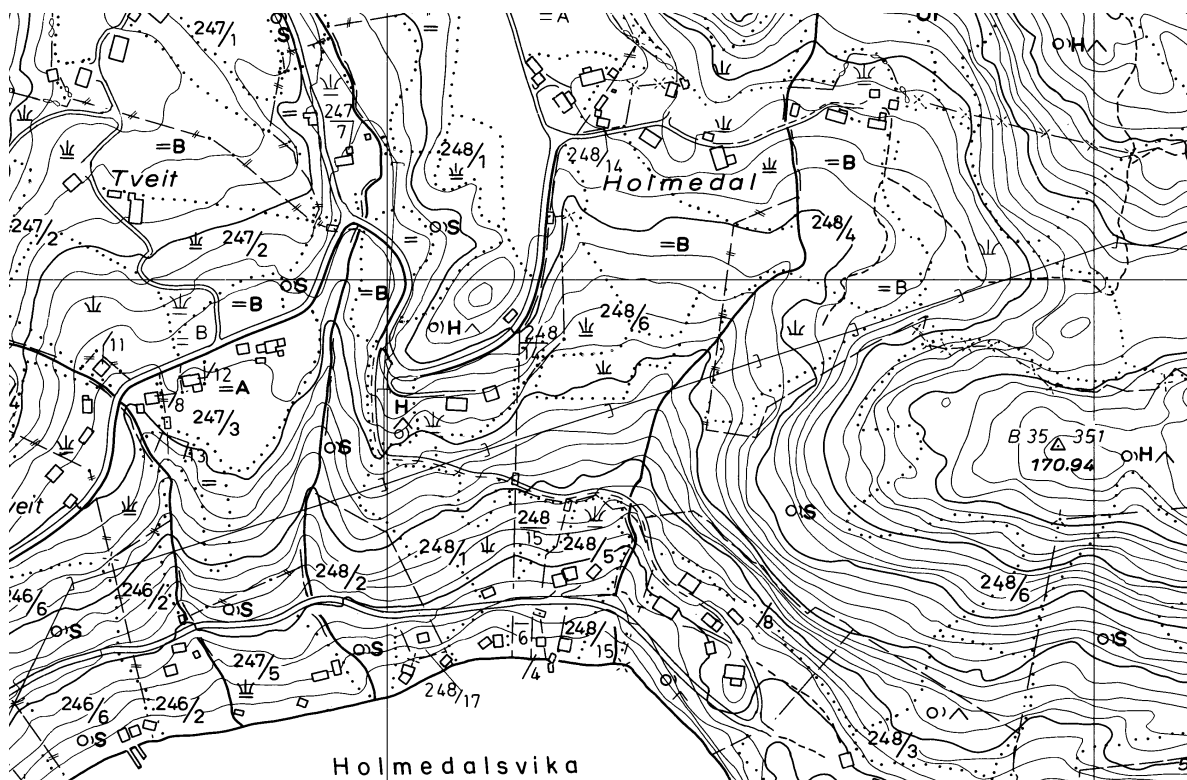

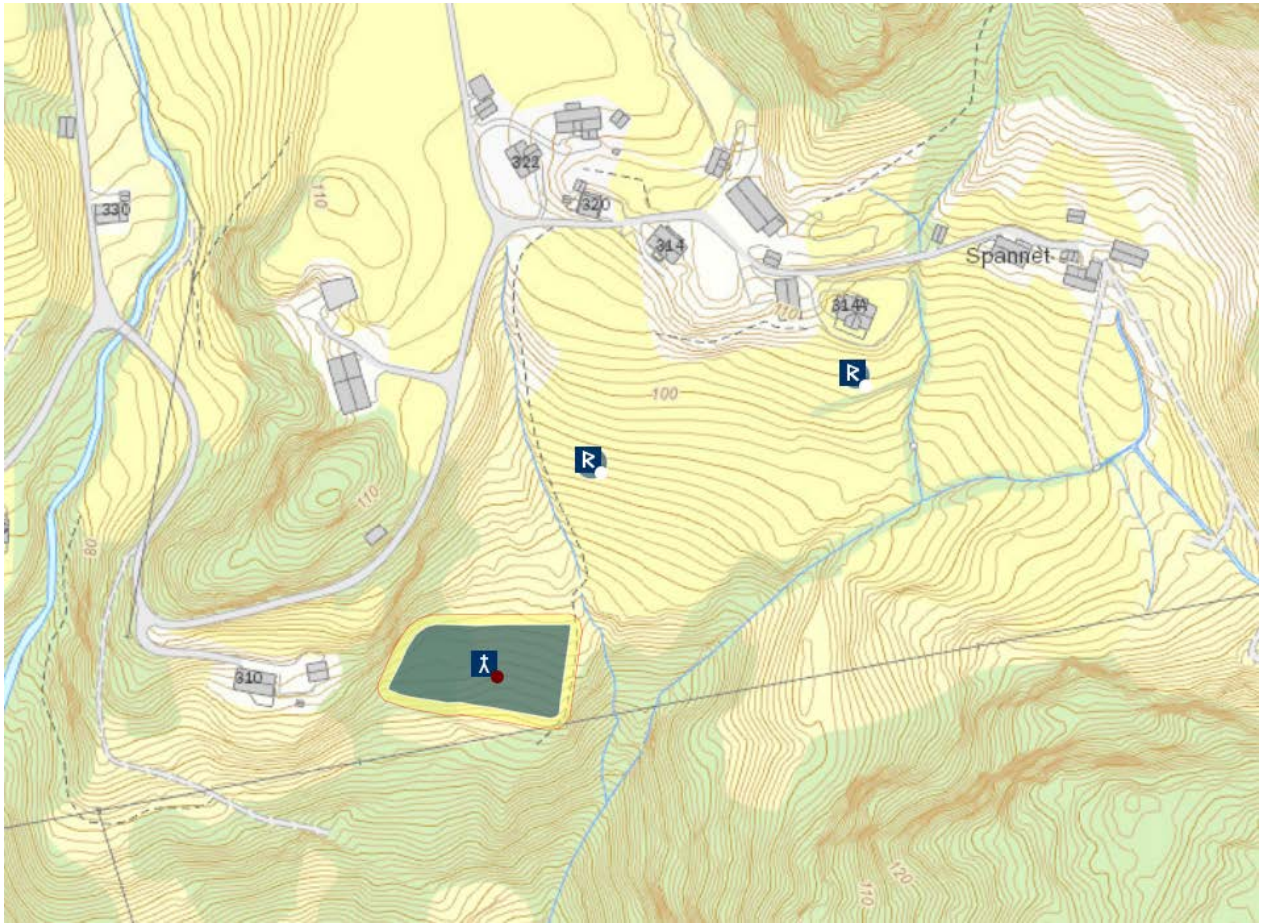

HOLMEDAL, gnr. 19 (=248) Holmedal (Holmedal sogn). Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 84602

”Holmedal Annexkirke flyttedes til [gnr. 16=245] Utaaker efter Resolution af 11. December 1880. Mellem denne Gaard og Eikenes staar Sognets nuv. Kirke, som er bygget 1882” (NG 45; kartreferanse AM 042-5-4). Holmedal ligger noen kilometer nord for der nåværende kirke står. Middelalderkirken skal ha stått i bakken nedenfor gårdstunet ved den gamle veien ned til fjorden (Holmedalsbrekko), rett øst for gårdsveien ved den første svingen, og tufta er fortsatt synlig. Den var en stavkirke som ble revet 1814 da en liten rektangulær tømmerkirke uten separat kor (18,5x7,5 m) ble reist på samme tuftsted (Nilsen 1931:18ff, NK 283f). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. I den nedenfor omtalte sædlighetssaken i 1305-1306 (DN VII:30, IV:62) blir Holmedalpresten instruert av biskopen til bl.a. å *stæmfu hanom* [synderen] *ok til hofudprestens*, men uten at det framgår ved hvilken kirke denne hovedpresten satt – trolig var det kirken på Skåla (se denne). Gravfektet ligger oppe ved gårdstunet drøye 100 m nord for kirketufta (Ingvaldsen 1996:43). (kartreferanse: AM 042-5-2).

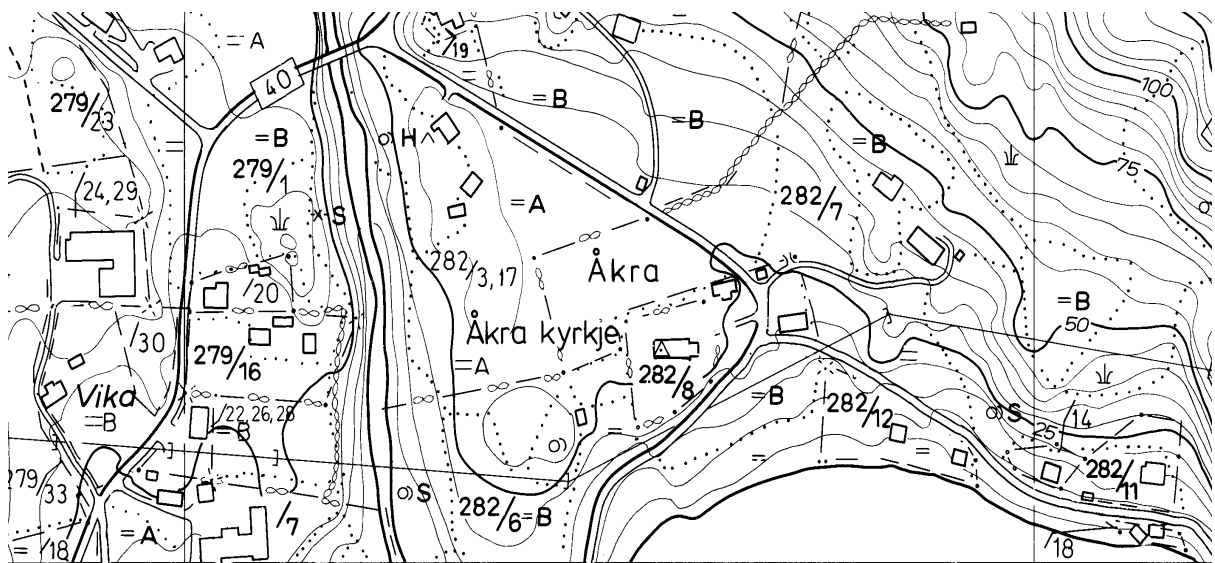

ÅKRA, gnr. 53 (=282) Åkra (Åkra sogn). Kvinnherad kommune.

ID 85954 – jf. ID 95128 «Liksteinen»

Nåværende kirke står på (gnr. 282) Åkra, på brinken nede ved fjorden der Åkraelva munner ut i Åkrafjorden. Middelalderkirken var en stavkirke som ble revet da ny langkirke i tømmer ble reist 1735, den nåværende. Tømmerkirken ble kraftig reparert i 1871-72, skipet ble tatt ned og bygget opp igjen og forlenget noe, men det gamle koret fra 1735 ble stående (Nilsen 1931:25ff, NK 191). Det kan se ut til at nåværende kirke står på samme sted som stavkirken. Brevet fra bisp Audfinn 1329 om pavetienden (DN I:206) nevner ikke eksplisitt at også kirkene i *Olund Uppdale Akrafirdi oc Strandarbarme* også skal svare denne avgiften, men det er vel rimelig at så var tilfellet da det for samtlige andre kirkesteder skulle svares for både prest og kirke. Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Kirkegården er i nyere tid utvidet mot sør (NK 198). Det gamle tunet på Åkra skal ha ligget rett nord for kirken (NK 192). Et stykke opp i fjellet nordvest for kirken heter det Kyrkjeskar. Rundt 50 m vest for kirken ligger en stor gravhaug. (kartreferanse: AO 042-5-1).

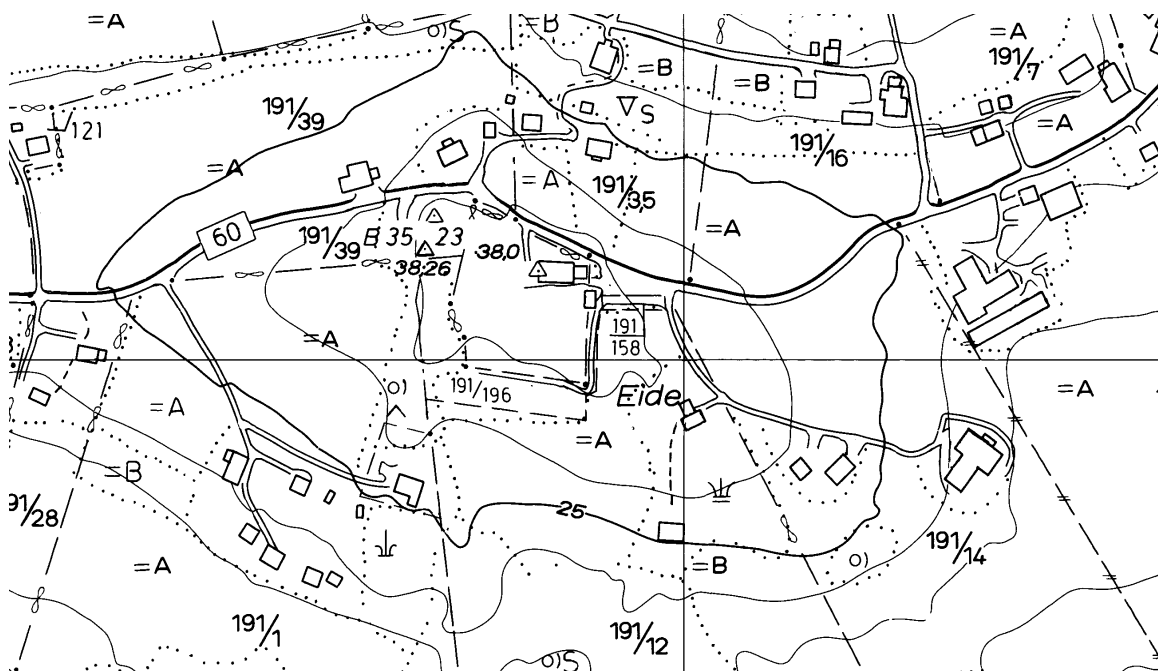

EIDE [Eid], gnr. 13 (=191) Eide (Eid sogn). Kvinnherad kommune.

ID 84062

Eldste kirke på stedet var mest trolig en stavkirke. Denne sto til 1665, og i 1668 ble en tømmerkirke med korsformet grunnplan ble reist, usagt hvor i forhold til stavkirken. Tømmerkirken ble i 1824 erstattet med den nåværende langkirken, og denne ble reist i kirkegårdens nordøsthjørne (NK 207f). Det kan, ut fra kirkegårdens form og utstrekning, se ut til at de to eldre kirkene sto noe ned og sørvest for nåværende kirke. Ifølge Kraft (IV:705) skulle Eide kirke i 1538 være overført fra Halsnøy kloster til Fjellberg hovedsogn (NG 82). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Den eldre del av kirkegårdens avgrensning er i form av en mur i naturstein (NK 215). På nordsiden av det smale eidet av Halsnøy der kirkestedsgården Eide ligger, i sundet mot Lykelsøya, heter det Kyrkjesund. Ca. 100 m nordvest for kirkegården ligger en gravhaug (Ingvaldsen 1996:63). (kartreferanse: AK 042-5-4).

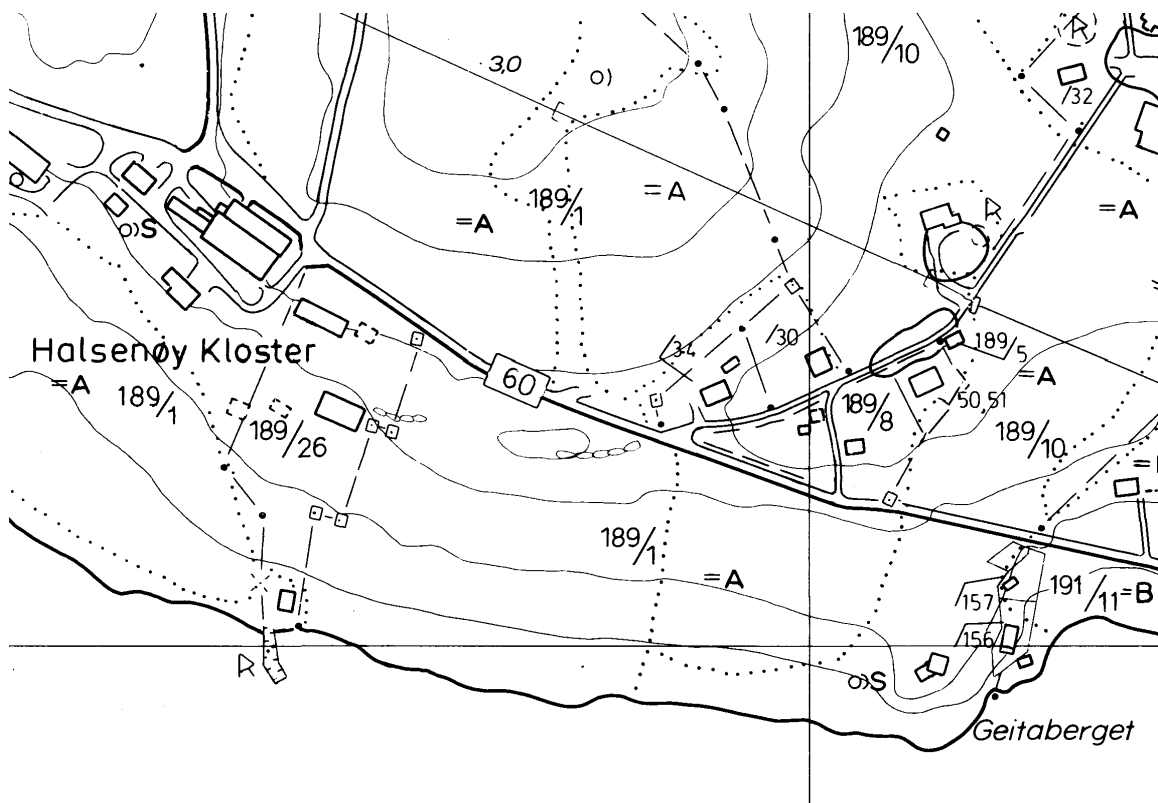

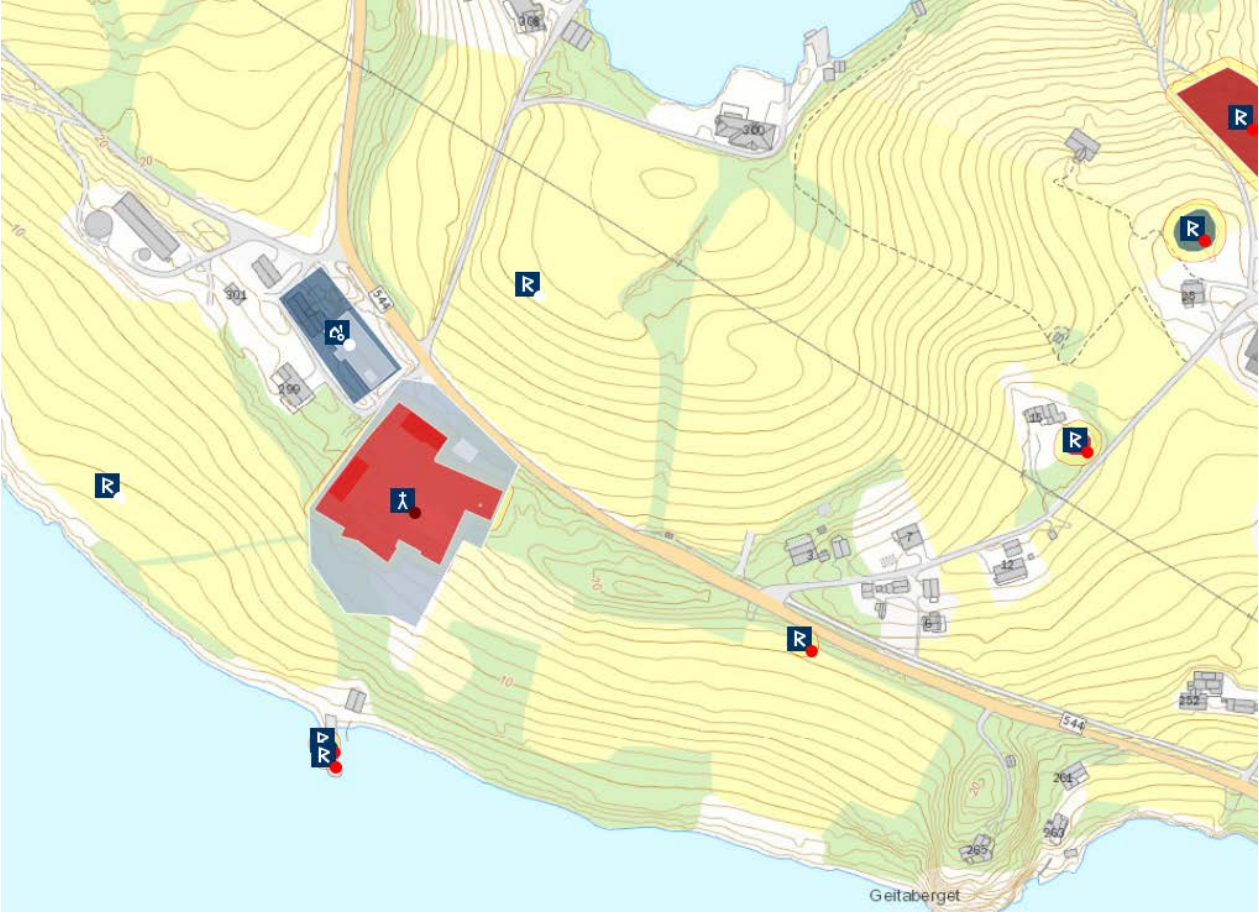

HALSNØY HELLIGÅND KLOSTERKIRKE, gnr. 11 (=189) Halsna (Eide sogn).
Kvinnherad kommune. Nedlagt kirkested.

ID 64166

Halsnøy kloster skal ifølge en 1500-talls kilde være grunnlagt av Erling Skakke i forbindelse med at sønnen Magnus ble kronet i 1163 (Dyrvik 1968:298 m/ref. til Bergens Rimkrønike 1560 og Bergen Fundats 1580-83). Det var et augustinerkloster (DN I:249). Kirken sto som ruin allerede i 1656, og de siste rester av kirken ble revet i 1840 da eieren skulle bygge ny hovedbygning. Deler av kirketuften er utgravd i 1961-63. Kirken var en rektangulær hallkirke med en avdelt forhall i vest. Under utgravningen ble det litt nord for kirkens midtakse dokumentert et langsgående murfundament eldre enn klosterkirken, og med et stort antall tilhørende graver, hvilket tydelig viser til en eldre steinkirke på stedet. Stilmessig er det meget store likheter med klosteret på Lyse, påbegynt kort før 1150. En kraftig brann rundt 1300 medførte byggingen av en ny, stor og rektangulær klosterkirke (NK 216). "Kirkens Hjørner have været af tilhuggen Veegsteen" (Neumann 1836:273). Rett nord for klosteret heter det Klostervågen, neste i norvest på øya heter Klosterneiset, nord på øya ligger Kongsvika og Vetla Kongsvika. (kartreferanse: AK 042-5-2).

JONDAL KOMMUNE

JONDAL, gnr. 28 Prestegard (Jondal sogn). Jondal kommune

ID 84739

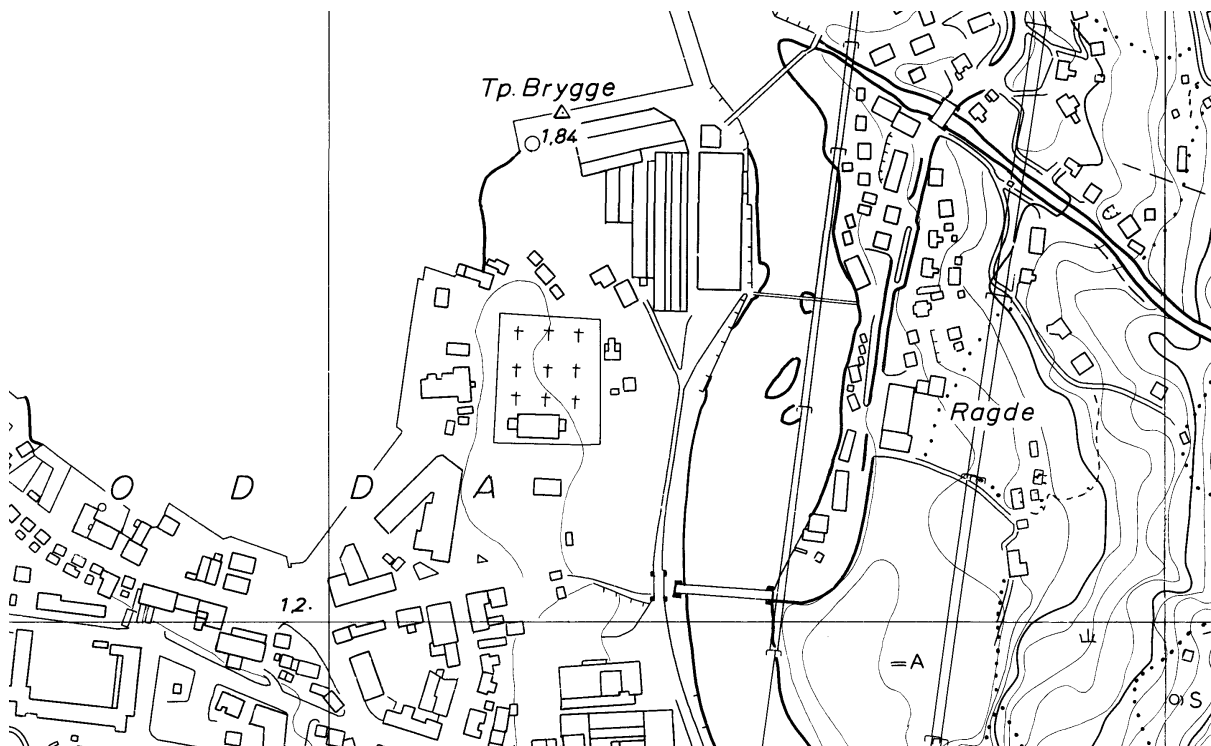
Nåværende kirke står på (gnr. 28) Prestegard, på auren der Jondalselvi munner ut i Jondalsviki. En middelaldersk stavkirke med svaler rundt hele ble revet i 1725 og erstattet med en tømmerkirke reist i 1727. Da tømmerkirken ble revet fant man under og i golvet rester av stavkirken, samt en rekke mynter i massene under golvet. Nåværende kirke er bygd i 1888 (Bendixen 1884:31, 1904:39). Laftekirken fikk samme lengde som stavkirken og ser ut til å ha blitt reist på den samme grunnmuren. Materialene fra den gamle kirken ble auksjonert bort før nybygget ble reist. Da nykirken ble bygd måtte 25-30 graver flyttes for at denne skulle få plass (Gulestøl & Kristensen 1988:28f, 33). Disse gravene lå trolig øst for kirken. Det kan videre se ut til at også nåværende kirke er blitt reist på det samme sted som de to eldre kirkene, da det under den nåværendes sørvesthjørne er blitt observert en eldre (?) grunnmur (Eide 1978). Kirkegården ble utvidet i 1874 og ved nybygget i 1888 (Kolltveit 1954:256), og i 1964 i den nordlige kanten og mot nord i 1983 (Gulestøl & Kristensen 1988:109ff). Det skal være sogneprest Ole Gjerdrum ved Strandebarm kirke som i 1726 lot bygge ny kirke i Jondal (Bendixen 1891:15f). Ifølge tradisjonen skal Jondal en periode ha vært anneks under Vikør kirke før den i 1585 kan dokumenteres å ligge til Strandebarm (Olafsen 1903:21). Ca. 1330 lå det høvelig med skyldparter til mensa, til fabrica kun én part, og presten dro inntektene av kirkens 15 kyr (BK 82a-b). At *Præst husum* ikke ble ført først under mensalgodset ca. 1330, kan antyde at bruket ble bygslet bort og at det da ikke var prest ved kirken. Således i biskop Audfinns brev av 1329 om pavetiende fordelt på de forskjellige prester og kirker, mangler for tre kirkesteder presiseringen ”*firir sik ok kirkiu sina luki prester*”. I stedet heter det kun ”*af Jona dale Vikoeyium ok Odda halfa mork* (DN I:206), hvilket bør forstås som at det da ikke var egne prester ved disse kirkene. Også i 1521 (NRJ III:134) var bruket bortbygset. Ved utvidelse av kirkegården i forbindelse med nybygging av kirke på 1880-tallet ble det under det eldre gjerdet funnet en kvinnegrav fra yngre jernalder og to andre graver (Bendixen 1889:16, 80). I tillegg fantes ”lige ved indgangen til kirken” ei røys med diameter 15,5 m og høyde 2 m, datert til 500-tallet; på og nedenunder terrassen der kirken ligger ute mot kanten har det vært et større gravfelt av røyser og hauger (Bendixen 1884:30). ”I 1882 ble det gravet ut i en gravhaug. Denne haugen lå like utenfor kirkegården på nedre side” (Olsen 1942:114). (kartreferanse: AP 053-5-2).

ODDA KOMMUNE

ODDA, gnr. 29 (=60) Prestegarden (= Odda) (Odda sogn). Odda kommune.

ID 85196

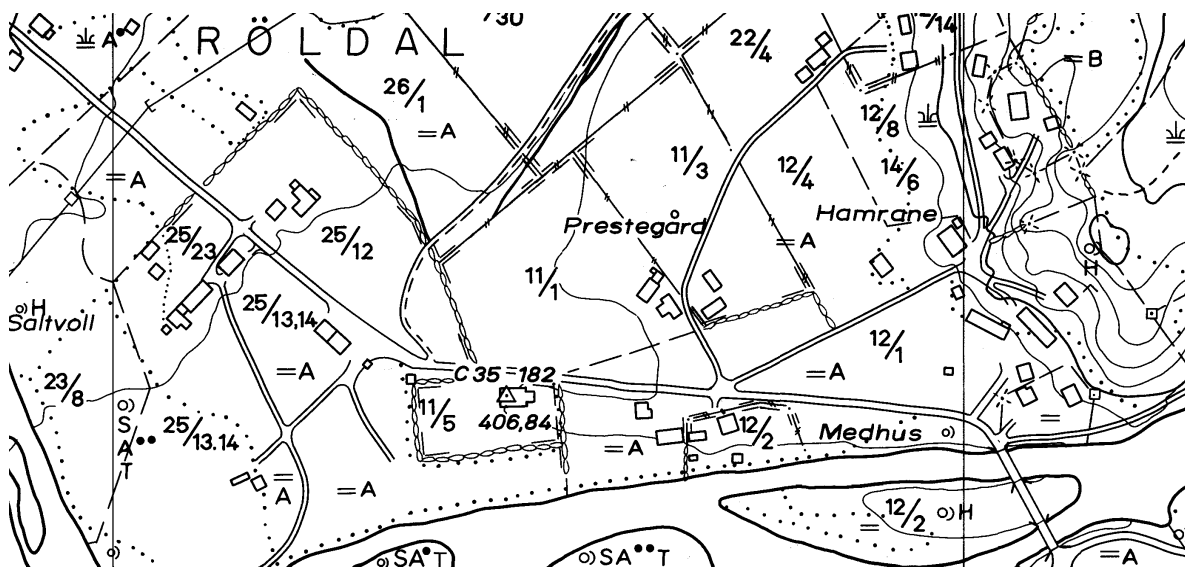
Nåværende kirke bygd 1870 står på (gnr. 60) Prestegarden, hvis opprinnelige navn er Odda (NG 443). Den middelalderske steinkirken ble revet i 1870. Kirken hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Den hadde portaler vest og sør i skipet og korportal mot sør. Veggåpninger og hjørner var i kleberkvader. Fra kirkens nordvestre hjørne er bevart to kleberhoder, det ene med krone og det andre med enslags lue. Et kors i kleberstein har trolig stått på gavlen (Bendixen 1904:531ff). Middelalderkirken sto lenger nede på kirkegården, rett overfor Grand hotell. Kirkegården var omgitt av en steingard. Samtidig med rivingen av kirken ble kirkegården utvidet mot sør med 1000 m², hvor den nye kirken ble plassert, og i 1901 ble kirkegården ytterligere utvidet med 10 m bredde langs hele østsiden. Kirkegården ble nedlagt noen år etter at ny gravplass ble opprettet i 1916, og en av de siste gravlegginger fant sted i 1938 (Kolltveit 1962:399, 1970:62ff). Ca. 1330 lå det bra med skyldparter til mensa i tillegg til åbølet, men kirken tok kun tienden sin (*item tæker kirkian viðr sik tiund sina*), samt at de kyr den eide var det presten som dro inntektene av – øvrige kyrinntekter gikk til lampe, kjerter og lys (ved?) et Mariaalter (BK 80a-b). Likevel er det trolig at det på denne tiden ikke var egen prest ved Odda kirke. Således i biskop Audfinns brev av 1329 om pavetiende fordelt på de forskjellige prester og kirker, mangler for tre kirkesteder presiseringen ”firir sik ok kirkiu sina luki prester”. I stedet heter det kun ”af Jona dale Vikoeyum ok Odda halfa mork (DN I:206), hvilket bør forstås som at det da ikke var egne prester ved disse kirkene. I 1521 var det kun 18 skattepliktige bønder i Odda sogn (Olafsen 1903:16). Ca. 1660 er det ikke eksplisitt ført landskyld til fabrica ved Odda kirke, men trolig er denne innbakt i fortegnelsen over fabricagodset til hovedkirken på Ullensvang all den tid dette er ført som *Summa paa forskreffuene sogneprestens aarlighe wissze rennte och jndkompst aff Vllindzvangs sogner* (JBB 227ff). (kartreferanse: AS 049-5-3). (Oppdatert tekst 2016)

RØLDAL, gnr. 20 (=11) Prestegård (Røldal sogn). Odda kommune
ID 85335

Kirken står på (gnr. 11/5) Prestegård. Sognet ble i 1848 skilt fra Suldal hovedsogn i Stavanger bispedømme og fikk konstituert prest, og i 1885 ble det eget kall (NG 439). Kirken er opprinnelig en enskipet, rektangulær stolpekirke uten eget kortilbygg, seinere remontert som stavkirke, og som ble til dels ombygd i 1844 og 1872. En del bevarte paneler, trolig rester av veggtiler, har malerier fra 1200-tallet. Grunnen under skipet er dekket av flate heller og svært store steiner ispedd leire, rester av et steingolv under nåværende tregolv. Disse store steinene og leira er hentet i områder utenfor elvesletta. Kirken var en meget besøkt valfartkirke, og i nyere tid er den beskrevet som en lovekirke med store ansamlinger særlig på St. Hansdagen. En stor samling votivgaver befinner seg i Bergens museum. Pilegrimsferdene hit ble stanset i 1835 (Bendixen 1904:539ff, Jensenius 1998). Fra kirken er bevart rester av to eller tre seinmiddelalderske alterskap (se nedenfor). ”Ein blind fiskar fekk noko tungt på snøret sitt i Krossfjorden [ut for Fana kirke] og han makta ikkje å få det inn i båten kor han streva. So lova han det etter tur til Fanakyrkja, Mostrakyrkja, St. Svithunkyrkja i Stavanger, Apostelkyrkja i Bergen, Avaldneskyrkja osv., men då han nemnde den vesle stavkyrkja i Røldal, spratt det mest av seg sjølv inn i båten. Fiskaren strauk seg med handi over augo for å turka bort sveitten. Då fekk han att synet. Krusifikset vart ført med stor høgtid inn til Jondal og vart so bore oppetter *Krossdalen* [se under Jondal], som fekk namn etter denne hendingi. Oppe på fjellet måtte dei kvila på ein stad som seinare vart heitande *Krossasete* [se under Jondal]. På vegen frå Odda til Røldal måtte dei stogga fleire stader, soleis var det umogeleg å få det over ein bekk ved Skarde før dei lauga krusifikset i bekken. Denne bekken vart seinare kalla Ljosabekken og vatnet har lækjekraft” (Kolltveit 1952:477). Kolltveit legger til at den veien krusifikset ble ført fra Krossfjorden til Røldal ”er just ein gamal ferdaveg millom dei ytre og dei inste bygdene i Hordaland”. ”I en [Gravhøi], der ligger paa Præstegaardens Grund, fandtes i Aaret 1820 et Gravsted” (Neumann 1836:271), i tillegg er det funnet ei øks fra yngre jernalder på kirkegården (Dalen 1960:32) – trolig en vikingtids mannsgrav. (kartreferanse: AU 043-5-2).

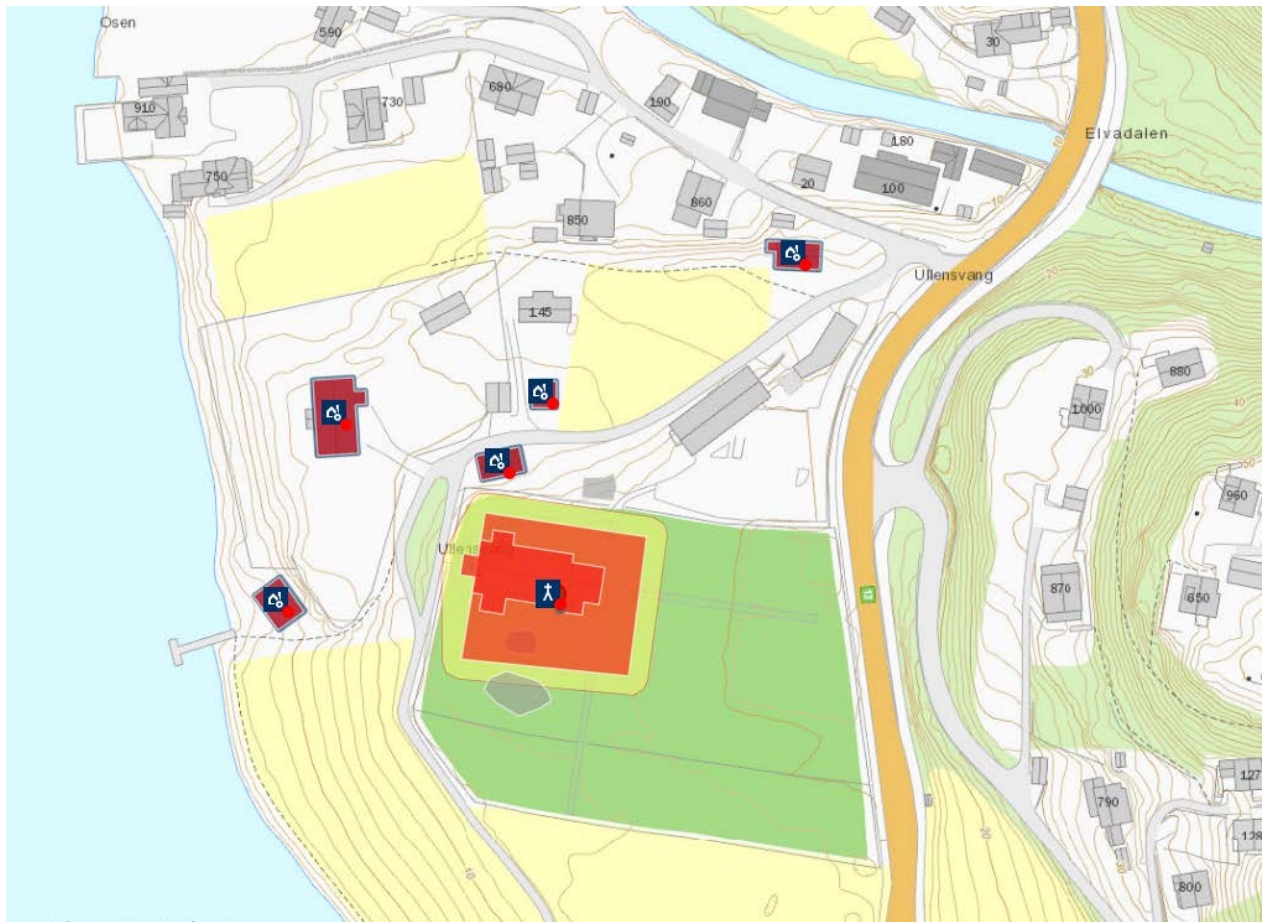
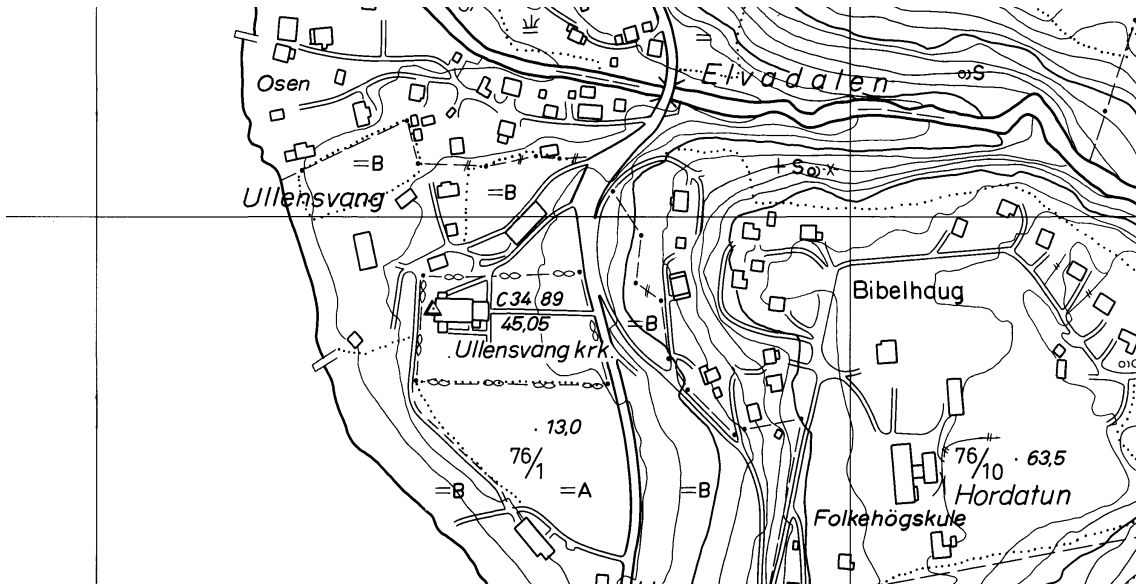

ULLENSVANG KOMMUNE

ULLENSVANG (hovedkirke), gnr. 76 Prestegarden (= Ullensvang) (Ullensvang sogn).
Ullensvang kommune.

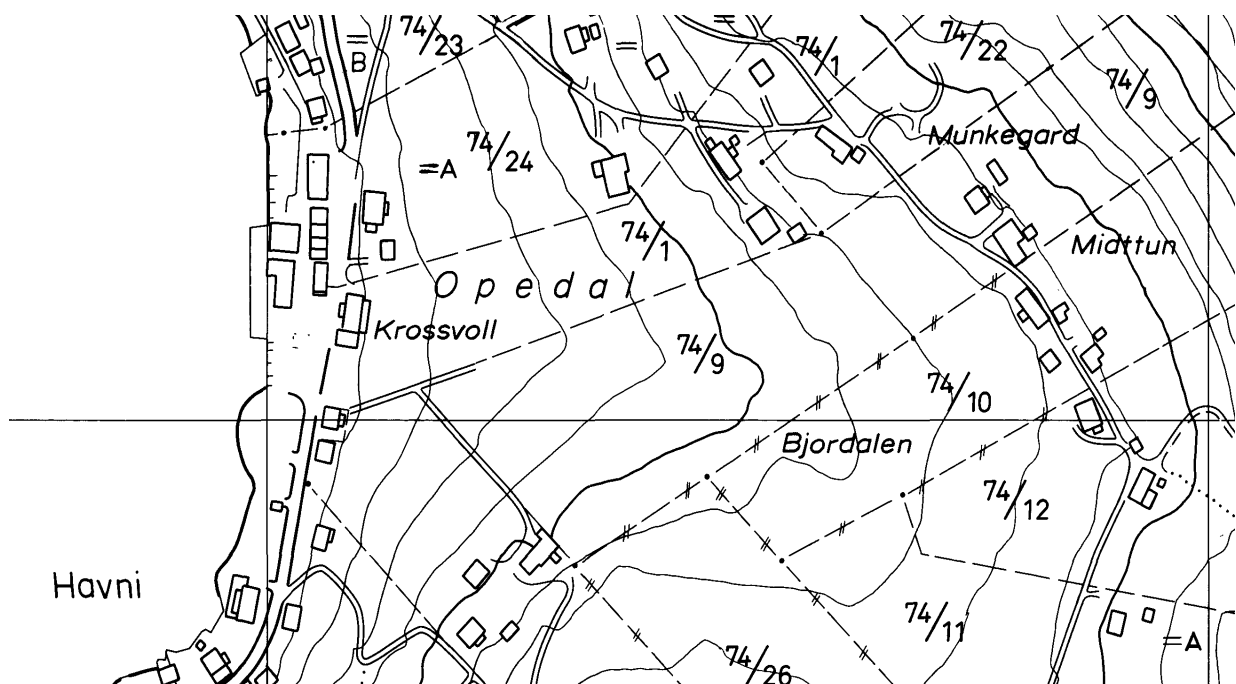
ID 85715

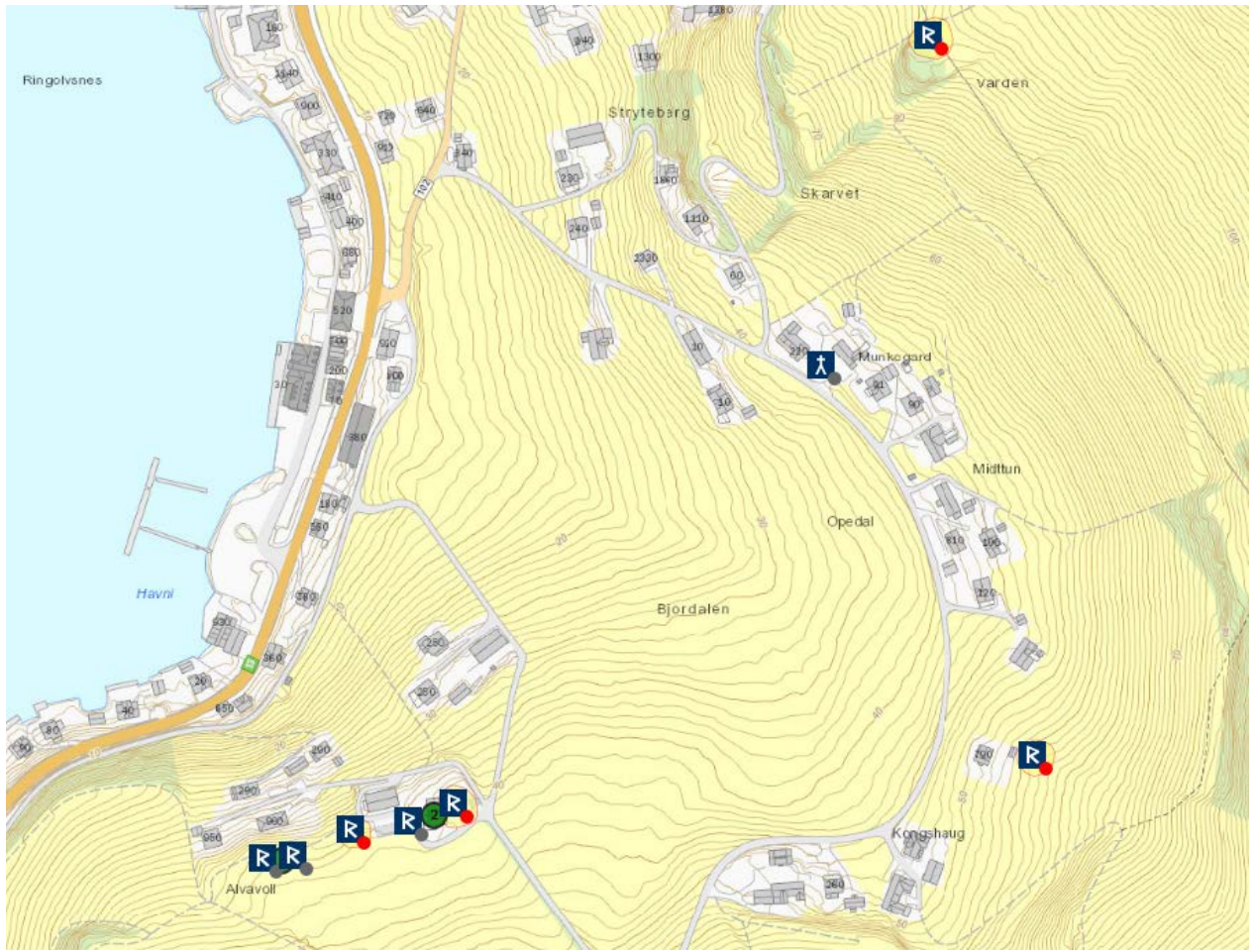
Steinkirken står på (gnr. 76) Prestegarden hvis opprinnelige navn skal være Ullensvang (NG 449). Den eldste utgaven av kirken hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor, med vest-og sørportale i skipet og sørportal i koret. I 1883-84 ble kirken restaurert og samtidig ble skipet forlenget mot vest med en tredjedel av lengden. Kirken fikk i tillegg vesttårn, og den tidligere vestportalen ble flyttet til tårnets vestvegg. Ved langveggene vest i skipet fantes rundt 1900 fortsatt rester av moldbenker (Bendixen 1904:496ff). Det ser ut til at det er benyttet kleber og noe marmor i veggåpningenes innfatninger. Portalene samt korbuen er spissbuet, vestportalen har tidlig-gotisk hundetannornamentikk, korets østvindu har midtpost og to kløverbladvinduer samt overliggende firpassvindu og der det for enden av og øverst på dekklisten over vinduet finnes i alt tre mannshoder, så trolig er kirken reist rundt 1200. Kirkegården ble på 1860-tallet utvidet mot sør, noe som var medvirkende til at sognelyden klaget over at nå var siste rest av den eldgamle kirkealmenning tatt fra dem. Almeningen her hadde samme opphav som for Kinsarvik og Odda: et stykke av prestegårdens grunn var gjennom hevd over tid blitt til ”offentlig grunn” (Kolltveit 1964: 141f). Ca. 1330 lå det høvelig med skyldparter til mensa, mens det betraktelig mindre fabricagodset – inkl. kyra – skulle deles likt mellom kirke og prest (BK 79b-80a). Det nevnes ikke prestebol i BK, men i 1380 (DN III:428) omtales *prestloftenu a Vllinsuanghe*. Ca. 1600 var Ullensvang hovedkirke med Odda som anneks, og det må ha vært prest der, men ingen prestegård nevnes eksplisitt og landskyld til fabrica ved Odda kirke er heller ikke ført (JBB 227f). Opprettelsen av stilling for en fast *vicarius* ved Ullensvang kirke i 1340 ved en større jordegave (DN XII:90, BK 79b), gitt av flere verdslige kvinner om menn, kan antyde at kallet allerede før dette hadde ligget til kannikene ved domkirken, men at disse ikke hadde vært så nøye med å holde leieprest ved kirken. To kanniker (*sira Þorbiarnar korsbrodhir at Kristkirkiu*, DN XII:72, 1328 og *Gudmundir Bardharson korsbrodhir at Krist kirkiu*, DN XII:84, 1335) er nevnt som eiere av jordegods i Ullensvang og kan således ha vært prester der, men det kan ikke bekreftes (Olafsen 1903:15). 2. oktober 1309 (DN I:123, III:83) var biskopen på visitas på Ullensvang. ”I Nærheden af Kirken ligger en anseelig, af Kampesteen sammenkastet Høi, der fører Navn af Kongshougen, og i hvilken Sagnet beretter, at Harald Graafeld skal ligge begravet. Ved Gravning deri skal man have fundet nogle Oldsager, ligesom i en af de flere mindre Steenhøie, der omgive Kongshougen, skal være fundet et Gravsted med en Askeurne” (Neumann 1836:270). Fram til kirkegårdsutvidelsen lå det to gravhauger rett sør for kirken (Fett 1954:15). Drøye 500 m sør for kirken heter det Prestahagen. (kartreferanse: AT 054-5-1).

OPEDAL, gnr. 74 Opedal (Ullensvang sogn). Ullensvang kommune. Nedlagt kirksted.
ID 85221

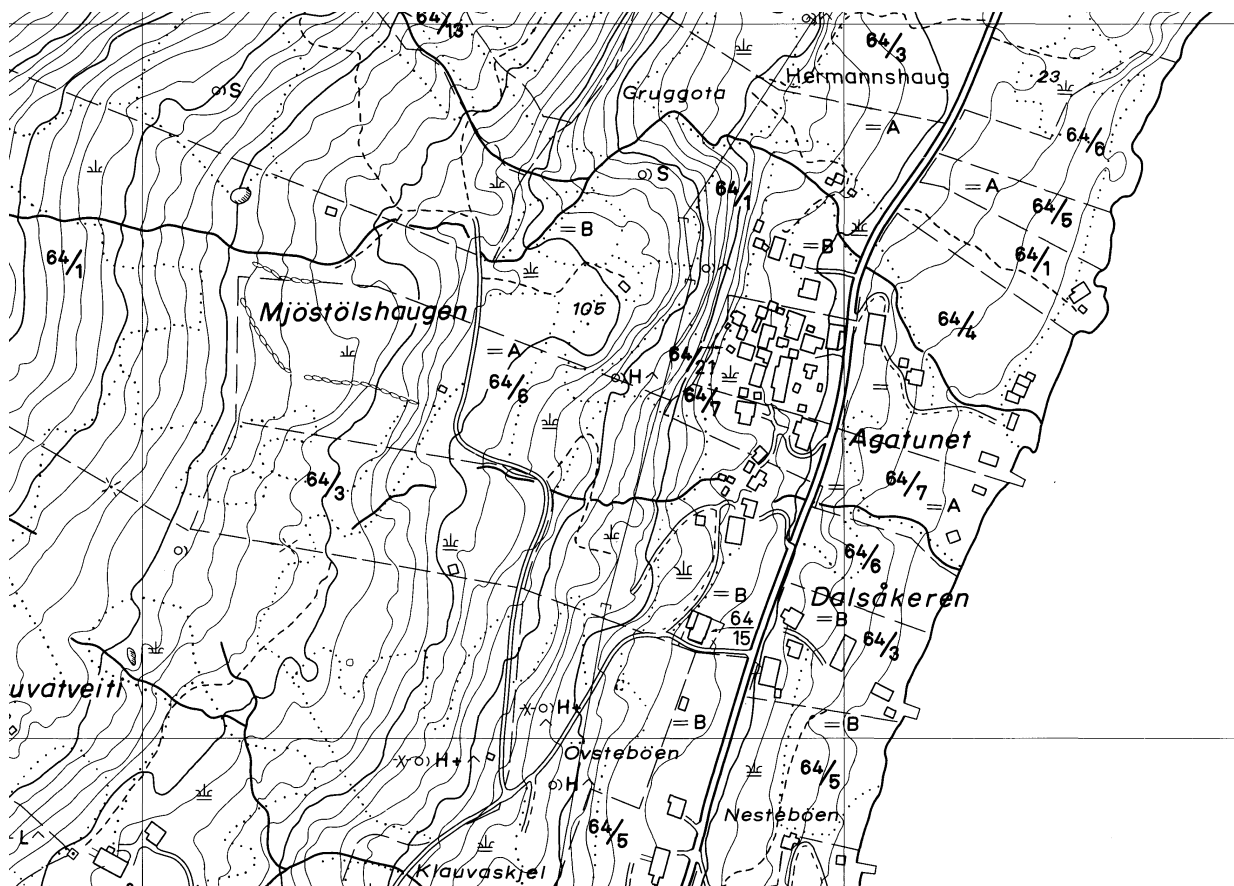
I middelalderen sto det en kirkebygning/korshus – i 1340 kalt *bønhusinu a Oppudali* (DN XII:90) – og trolig også et herberge eller selehem (se nedenfor), trolig det som i 1551 benevnes *Oppedals Closter* (DN XXI:955) – på (gnr. 74) Opedal. Kirken er ikke nevnt ca. 1600 (JBB 227f). ”Gaarden Oppedal, som Ligger tæt over for Ullensvangs Præstegr.: Paa den har staaet Kircke førend Ullensvangs K. blev bygget. Tegn til Grundvolden sees endnu; men da den anden Kircke blev bygt saa tæt ved er denne Ruineret” (Meldal s. 7). Trolig er dette en omforming av et tradisjonelt kirkeflyttingssagn. Kirken skal ha stått på bnr. 22 av Opedal, på en liten flate i den vestre del av gammeltunet. Ifølge lokal tradisjon skal det være funnet skjelettresten i dette området, og det har vært avgrenset ved en kirkegårdsmur (Buckholm 1998:30, 44). ”Kapellet har vore ei lita stavkyrkje. Då dei skaut opp Kyrkjegarden, fann dei flate steinar som har gjort teneste som underlag for stavane. Inne i tufta fann dei spikrar med flate hovud og ein 15 cm lang lykjel som kan vera frå kyrkjedørslåsen. Kring kapellet var ein lten innmura kyrkjegard. Gamle folk har fortalt at då dei skaut opp dette stykket, fann dei mannebein, og dei fann restar av gravsteinar” (Kolltveit 1963:257). Det skal også være funnet en klebersteinskiste på gården (Bendixen 1904:512), og gravsteinene som er flyttet til Ullensvang kirke (se denne) bekrefter kirkegården. Kirken var trolig en stavbygning (Bendixen 1904:39), og den skal etter lokal tradisjon ha stått fram til rundt 1780 (Olafsen 1901:5f) selv om den var forfalt allerede rundt 1650 (Bendixen 1904:512). Bendixen (1904:511) antar at gården i middelalderen lå til cisterienserne på Lyse kloster. Ifølge Lie (1920:539) bør navnet Krossåkeren kunne relateres til stedet der denne kirken sto. På Opedal finnes også navnet Krossvoll: ”I bygdesegni i Ullensvang (Opedal) heiter det at her samlast dei til gudsteneste før Ullensvangkyrkja vart bygd” (Kolltveit 1952:471). Et område under gnr. 74/1 heter Krossvoll, og bnr. 9 heter Munkegard. Der kirken sto heter det Kyrkjebraet. Rundt 1900 fantes fortsatt en god kilde på gården, Munkekjello. Videre fantes rester av en kjeller kalt Munkekjælderren, og den skal ha hatt kleberinnfatninger rundt vinduene (Olafsen 1901:4). (kartreferanse: AT 054-5-1).

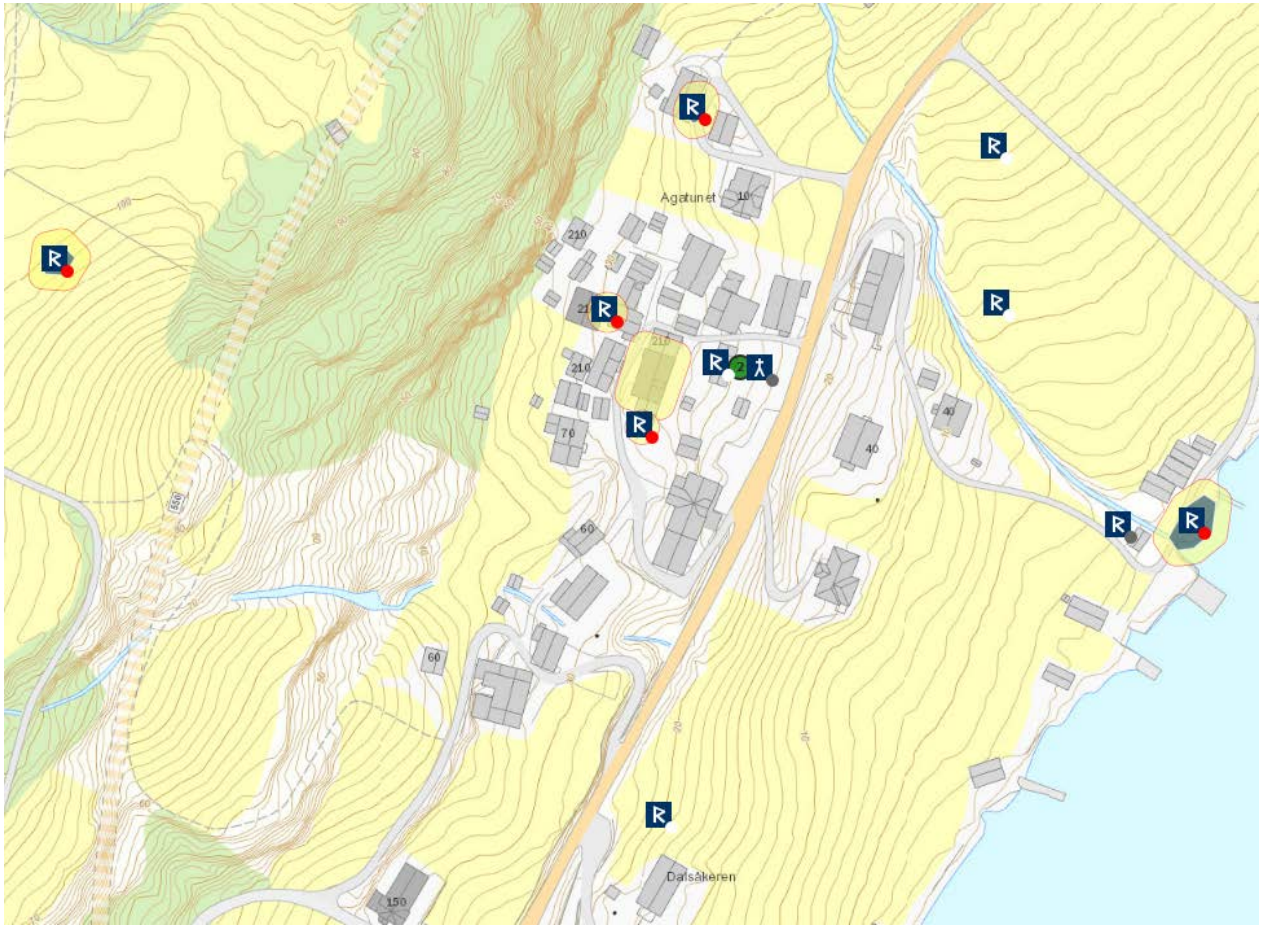

AGA, gnr. 64 Aga (Ullensvang sogn). Ullensvang kommune. Nedlagt kirkested.
ID 83755

Ifølge en topografisk kilde sto det ennå i 1679 et kapell, muligens i stavverk, på (gnr. 64) Aga (NG 468). Det skal ha blitt revet i 1811, og prekestolen ble på den tid benyttet til seng. Kapellet skal ifølge tradisjon på gården ha vært bygget sammen med/i flukt med stovebygningen på gården, på samme høye grunnmur, men ifølge Bendixen kunne ikke dette medføre riktighet. Gården lå til Hr. Sigurd Brynjolfsons ætt (Bendixen 1891:47, 1904:39, 513). "Etter segner på garden var [kapellbygningen] sengebu" (Kolltveit 1963:253f). "Den lille klokke, som skal have hørt Capellet til, er der endnu" (Neumann 1836:270). Ifølge Kolltveit (op.cit.) hang klokka på 1960-tallet i "Lagmannsstova". Den skal være på størrelse med en skipsklokke, 17 cm høy og 18 cm i tverrmål på det breieste. På samme sted skal det også finnes tralverk fra den tidligere alterringen. Ifølge Fett (1954) er det gjort en rekke gravfunn rundt om på gården, også nær tunet. (kartreferanse: AS 054-5-4).

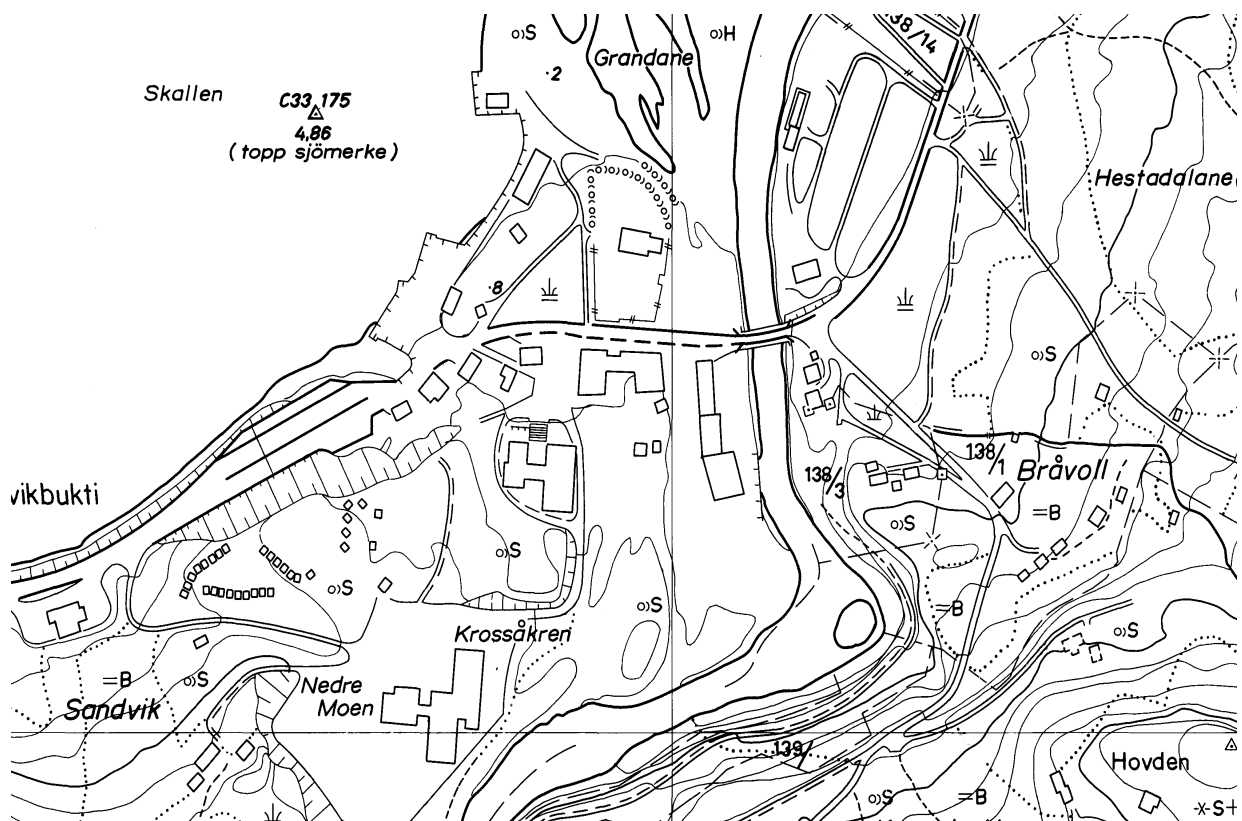

KINSARVIK (hovedkirke), gnr. 141 Kinsarvik allmenning (Kinsarvik sogn). Ullensvang kommune.

ID 84775

Den romanske steinkirken står på (gnr. 141) Kinsarvik allmenning, der det opprinnelige gårdsnavn trolig er Kinsarvik (NG 457), og der de utskilte parter av denne er (139) Hus, (138) Bråvoll og (140) Sandvik (Kolltveit 1963:220). Allmenningen er etablert ved at et stykke av gårdens grunn gjennom hevd over tid var blitt til ”offentlig grunn” (Kolltveit 1964: 141f). Kirken har rektangulært skip og smalere, tilnærmet kvadratisk kor. Den har kleberkvader i veggåpninger og utvendige hjørner. Skipet har portaler mot nord, vest og sør, koret mot sør, og det er opprinnelig vinduer på samtlige vegger. Korbuenes bredde er 1,9 m. Kirken har et påfallende stort antall repositorer, derunder et i skipet, og muligens kan enkelte av disse ha vært helgennisjer. Portalbuene og kapitelene er hele veien temmelig nøkterne og antyder en byggetid i andre halvdel av 1100-tallet. Over skipets portaler mot nord og sør er det et uthogd kors med ringer over korsarmene, latinsk hhv. gresk. På skipets østvegg er det to alternisjer, og over det søndre var det bevart et bemalt, seinromansk ciborium i tre. Et tilsvarende har stått også over det nordre alteret. I 1686 hadde kirken setnings-skader og revner rundt hvert av skipets hjørner i vest samt i korets hjørner i øst (Bendixen 1904:515ff). Skipet har brent før koret er blitt oppført, men avstanden i tid mellom de to bygningsledd er minimal. Samtidig finnes det eldre bygningsdetaljer i den stående kirke som antyder at den kan være påbegynt noe før 1150. Under den stående kirken er det dokumentert rester av en stolpekirke, ved myntfunn daterbar til midten/andre halvdel av 1000-tallet. Denne har hatt et skip på 8x5,8 m og et mindre kor med ukjente mål. Kirken hadde opprinnelig flatt loft. Dateringen på de 450 myntene funnet ved utgravningen i 1960 spenner fra 1050 til 1875 (Christie 1963). Ca. 1330 lå det meget godt med skyldparter til mensa, mange av disse i andre sogn (Odda, Ullensvang, Eidfjord, Granvin, Ulvik, Øystese), men kun seks til fabrica, samt tiende (BK 78b-79a). Det er ikke eksplisitt ført prestebol til kirken i BK, men en skyldpart i (140) *Sandviik* (BK 78b) lå da til kirkens mensa. Ifølge Olafsen (1903:8f) ble dette bruket av kirkestedsgården av praktiske årsaker prestegård i 1645, og fram til dette hadde et annet bruk (Bråvoll) hatt denne funksjonen. I og med at Bråvoll ikke lå til verken mensa eller fabrica ca. 1330, og det ikke er kjent makeskifte i seinmiddelalder, kan det være at et prestebol på Bråvoll ble opprettet etter at prestegjeld med annekser ble etablert i seinmiddelalder. Eventuelt at presten fortsatte å bo i ei stue på gården fram til reformasjonen, og at det først da ble gjort makeskifte. Ca. 1600 er det ikke eksplisitt nevnt prestegård til Kinsarvik kirke (JBB 229ff). ”Prestegaardens Huse [på Bråvoll] laa paa den østre Side af Elven; en Bro førte over denne lige bag Kirken; Mærker efter Brokarrene har været synlig til det sidste. Tufterne efter Prestegaarden har ogsaa været synlig til den senere Tid paa Sletten ligeover for Kirken. Elvens Løb var den gang lidt annerledes; som bekjendt har Kinso ofte gjort Skade og revet du meget Jord. Veien og Broen er nu flyttet længere op” (Olafsen 1903:9). ”For 15 a 16 aar siden [ca. 1735], da Det store Vandløb gjorde Skade paa mange stæder, tog Elven bort den halve Kircke Gaard og stod Kircken (i) stor Fare at tage du, thi Vandet gick lige til Hiørnstenene af Choret. Derfor er der siden med meget bekostning bygget af Tømmer og Steene skræckelige Bryst-Verck og Bygninger imod Elvens Forse, saa Kircken paa den siide, seer ud som den bedste Skandtse eller Fæstning” (Meldal s. 5). Denne steindemningen mot elva Kinso sto fortsatt ca. 1900. I 1865 ble kirken skadet av et kraftig jordskjelv, og på et tidspunkt har kirken brent fullstendig ned så kun murene sto igjen (Bendixen 1904:527). Rundt 1900 kunne man fortsatt påvise tuftene av en gildestue. Ifølge tradisjonen var gildet viet St. Olav og jomfru Maria. Bygningen skal ha målt 20x20 alen, og ”man fornøiede sig under Selskabet med at fortælle om gamle Slægter og Slægtsforbindelser. Den sidste Lysepige døde i 1738 i en Alder af 80 Aar (...) Det maa saaledes have været omkring 1680, at Gildet ophørte” (Olafsen 1903:12). Tufta ble arkeologisk utgravd i 1957 (Kolltveit 1963:219f). Sira Torkel var prest i Kinsarvik i 1298 og

både leste og skrev latin (DN IV:44), og han var da utpekt til å forkynne dommen over biskop Arne i Stavanger i dennes konflikt med sine kanniker. Dette er en av flere indikasjoner på at Kinsarvik allerede da hadde hovedkirkefunksjon. Dersom den er en av de gamle fylkeskirker er det således rimelig at det ikke ble skilt ut et bruk av kirkestedsgården til prestebol. Trolig var gården dessuten tingsted, og også dette kan peke i retning av Kinsarvik som gammelt krongods. Ved en tvist om landskyld i 1338 ble parter og vitner *stefna til Kinzstarvik* der saken ble drøftet og deretter henvist til Gulatingslagmannen (DN V:119). Om lag 200 m sør for kirken heter det Krossåkeren, en antydning om et tidligere kors i friluft. ”Schnabel fortel i ’Hardangers beskrivelse’ at på [gnr. 140] Sandvik ’skal have staaet en Kirke kaldet Korskirken, hvorefter en Ager paa Gaarden kaldes Kors Ageren’” (Kolltveit 1952:474, se også nedenfor – trad.belagte kirker). Nord for kirkestedet og fjordbunnen, ute på en odde, heter det Kyrkjenes. ”Af en Skibsstøe for Langskibet Haringegeiten, som Schnabel omtaler, findes, ogsaa i Nærheden af Kirken, mærkelige Muur-Levninger” (Neumann 1836:269). Arkeologiske undersøkelser og andre funn på og ved Allmenningen i nyere tid viser kulturlag på rundt ½ m og funn med karakter som i middelalderbyene. Dette sammen med leidangsnaustet, gildestua, kirken og lendemannsgården (krongods) Huse tyder på et kaupsted der Allmenningen nå ligger (jf. Kolltveit 1963:214ff). Det er gjort en rekke gravfunn på så vel Huse som Bråvoll og Sandvik, men ingen i direkte nærhet av kirken. (kartreferanse: AT 056-5-4).

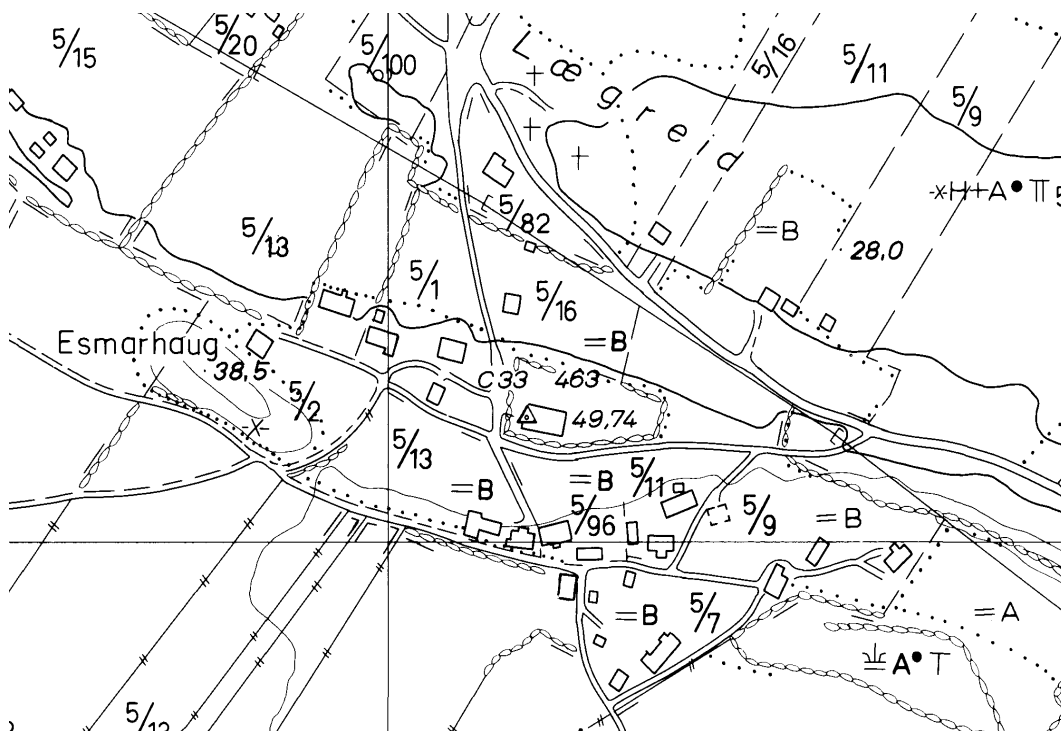

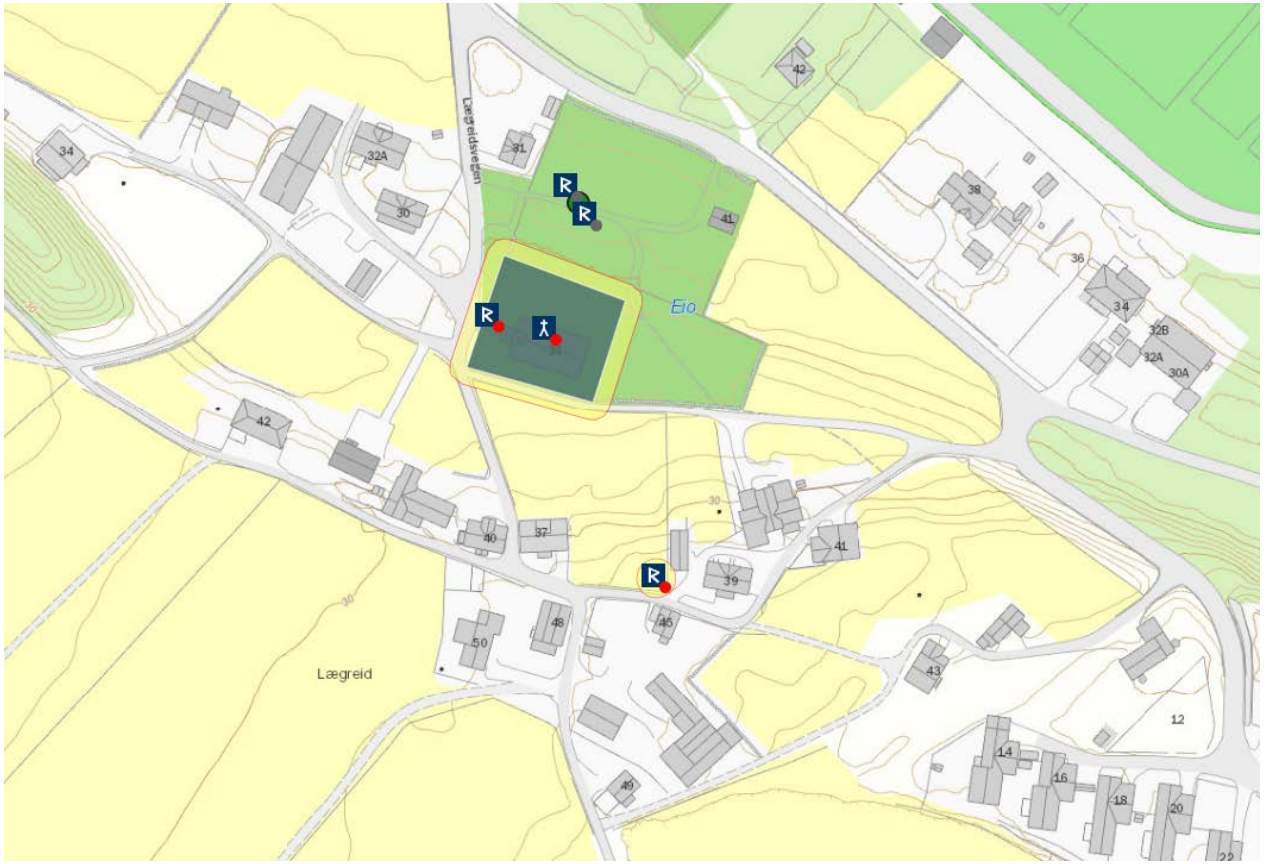
EIDFJORD KOMMUNE

LÆGREID [Eidfjord] **ST. JACOB (EIDFJORD, hovedkirke)**, gnr. 5 Læg Reid (Eidfjord sogn). Eidfjord kommune.

ID 84069

Nåværende kirke står på (gnr. 5) Læg Reid. Den er en middelaldersk steinkirke der kor og skip har samme bredde (22,5x11,25 m), og der deler av det middelalderske korskillet i tre fra tiden da kirken ble reist er bevart. I dette er det benyttet materialer som trolig stammer fra en eldre trekirke på stedet (Hoff 1991). Trolig har det vært et lektorium på skipets østvegg over korbuen. Kirken har portaler kun i vest og ut for koret i sør. Nær samtlige veggåpninger har innfatninger av kleber. Koret har vinduer i øst og sør, skipet har to mot sør. Ut fra stiltrekk og grunnplan kan kirken dateres til rundt 1300. Rundt 1900 hadde kirken fortsatt sine moldbenker langs skipets langvegger i behold (Bendixen 1904:485f). Kirken lå fram til 1630 til Stavanger bispedømme (NG 469), hvorfor den rimeligvis ikke er nevnt verken i BK rundt 1350 eller i bispedømmets jordebok ca. 1600. I 1310 (DN IV:85) ble det testamentert en gave til *kirkiunne j Eiðafirði*, hvilket kan antyde at steinkirken da var mer eller mindre ferdig bygd. Et brev av 1390 (DN IV:584) er skrevet på Læg Reid gård men utferdiget av presten i Kinsarvik, hvilket antyder at Eidfjord kirke da var anneks til Kinsarvik og at det ikke var egen prest i Eidfjord. Om Læg Reid 1757: "Den Lille Flacke hvorpaa Kircken staar, og den inderste Bund af Fiorden kaldet Simoedal; hvor alle de Heste som Østerlændingen opkøber i heele Hardanger, føres hen for derfra at drives over Fieldet Østeffter (...) Østerlændinger kommer gerne hvert aar ned til Hardanger paa Sneføret i Fasten da hand kjøber alle de heste og andet Qvæg som hand Sommeren dereffter føre over fieldene" (Meldal s. 2). (kartreferanse: AW 058-5-4).

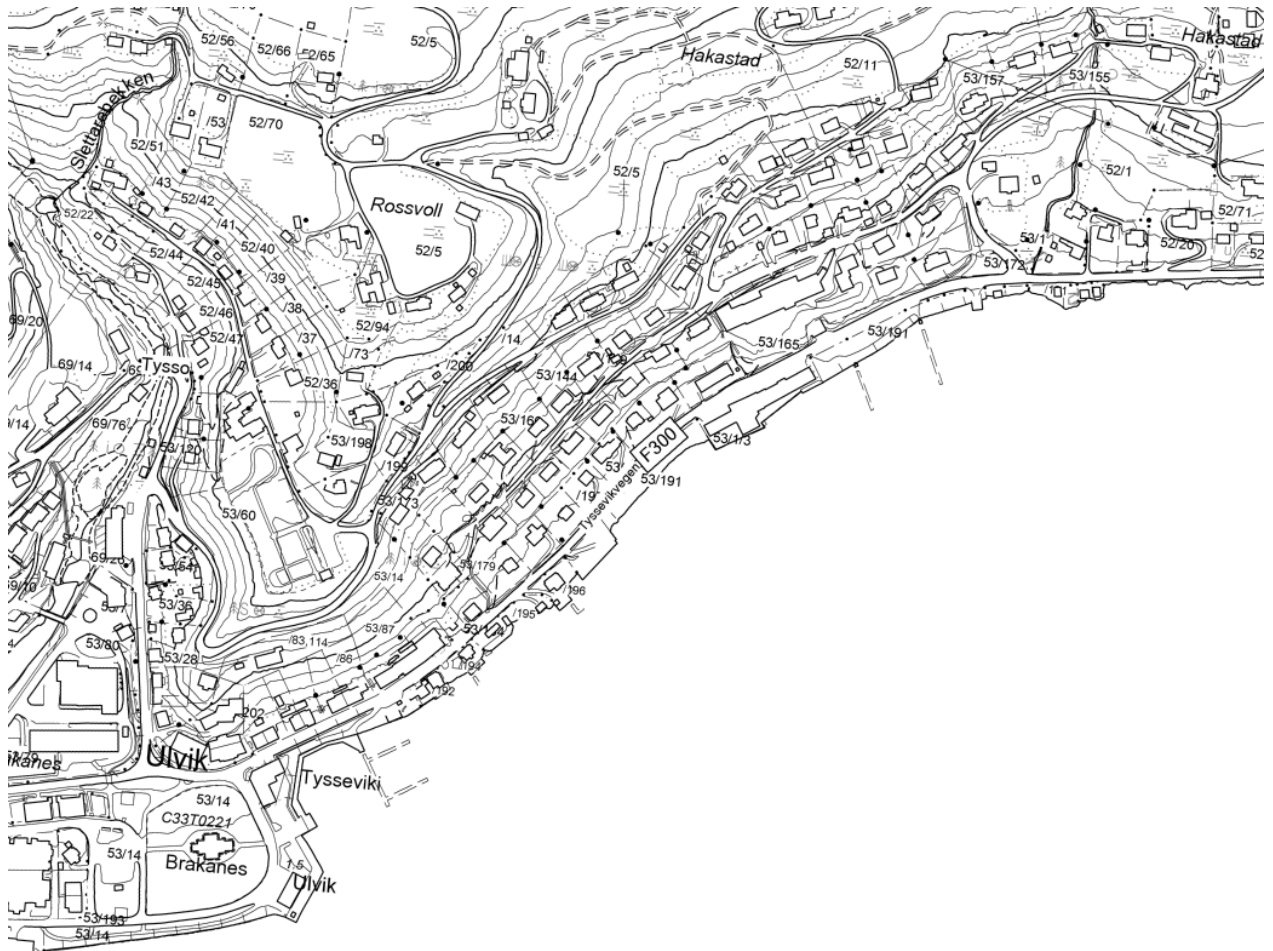

ULVIK KOMMUNE

HAKASTAD (ULVIK gamle), gnr. 53 Hakastad nedre (Ulvik sogn). Ulvik kommune.

ID 162327

Middelalderkirken sto på (gnr. 53) Hakastad nedre, på ryggen der prestegårdstunet ligger og der det på 1890-tallet fortsatt var gravplass. Kirken var en stavbygning med svaler rundt hele. En kirkeportal fra 1200-tallets siste del er bevart. Stavkirken ble revet i 1708-10 og ny kirke, en tømmerbygning, ble deretter reist på samme sted og sto ferdig i 1711. Deretter ble kirkestedet i 1859 flyttet om lag 800 m ned mot sørsørvest, der nåværende kirke står (Bendixen 1891:35f, 39, 1904:39). Denne er en tømmerbygning med korsformet grunnplan bygd 1859, og den står på Brakanes på auren der Espelandselva og Sotnoselva munner ut i Ulvikafjorden, trolig på grunnen til prestegården – (gnr. 53) Hakastad nedre. I 1925 omtales det tidligere kirkestedet slik: ”tomten vises endnu og likesaa kirkegaarden” (Olafsen 1925). I dag er den en minnelund, men kirkegårdsmuren ble revet og kirkegården utjevnet mens noen få minnekors fikk stå (Kolltveit 1977:304). Den gamle kirkegården hadde i 1859 målene 50x50 m (Kolltveit 1977:302f). Ca. 1330 lå det godt med skyldparter til så vel mensa og fabrica, samt tiende (BK 77b-78b). Under mensa blir det ført en part som muligens representerer et prestebol: *vmfram abølet*. Usikkerheten hviler i at denne parten (3 mmb) ikke er ført først, slik vanlig er, men nest sist. Det kan således være at det ca. 1330 ikke var egen prest ved kirken og at det i stedet ble tatt landskyld av denne parten, men i så fall burde det vært nevnt eksplisitt (slik det tidvis gjøres i BK) at presten ved en annen og navngitt kirke tok mensalgodset. Tvert om sies det (BK 78a) at presten tok inntektene av kyr som da lå til fabrica. Muligens kan brevet fra biskop Håkon i 1340 (DN X:42) likevel antyde at det da ikke var prest ved kirken, for fem sognebønder skulle da foreta undersøkelser om alt som hadde med kirke, prestegård og landskyld å gjøre. Med andre ord hadde ikke kirken på dette tidspunkt kirkeverger heller. Ca. 1600 lå det en liten skyldpart (*j løb smør j hudt*) i *Hagestadt* til mensa ved Kinsarvik hovedkirke (JBB 232), trolig de samme *ij laupa j Hakastoðum* som lå til mensa ved Ulvik kirke ca. 1330 (BK 77b). Et stedsnavn på Hakastad er *Kyrkjeaokeren*, fjordstykket fra Birgjetangen til Brakanes heter Kyrkjefjorden, og stedsnavnet Messehaug på Hakastad skyldes at ”etter segni skulde det vera tale um aa byggja kyrkja der” (Olafsen 1925:292, 297). Da kirkegården ved nåværende kirke ble utvidet ca. 1880 ble det funnet etpar våpengraver fra yngre jernalder (Bendixen 1891:28). (kartreferanse: AV 060-5-1).

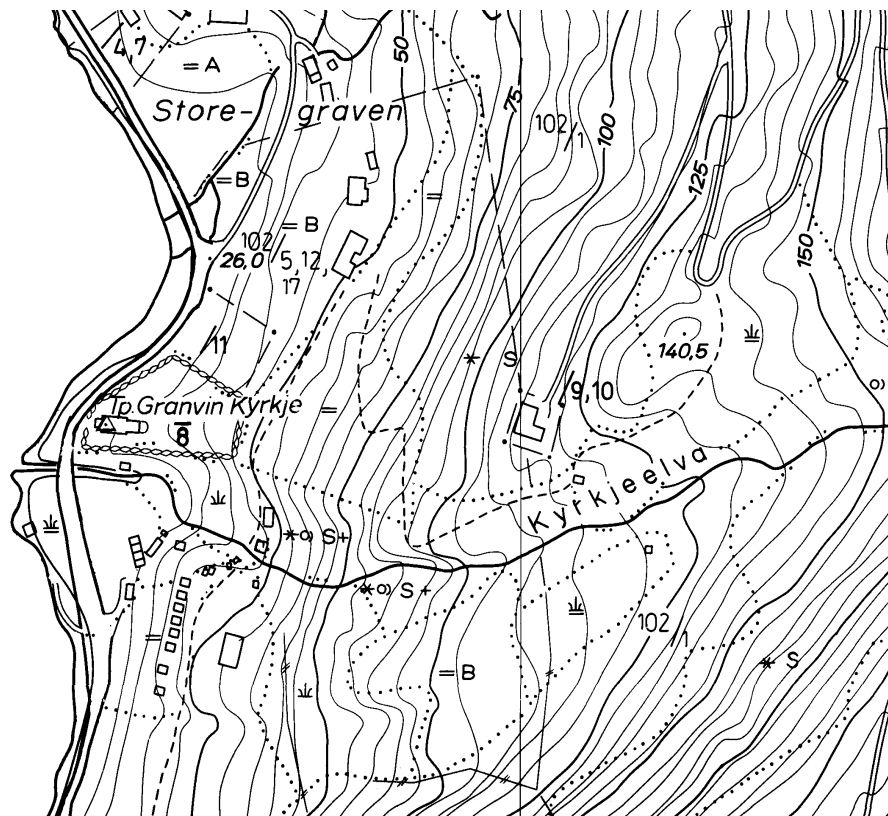

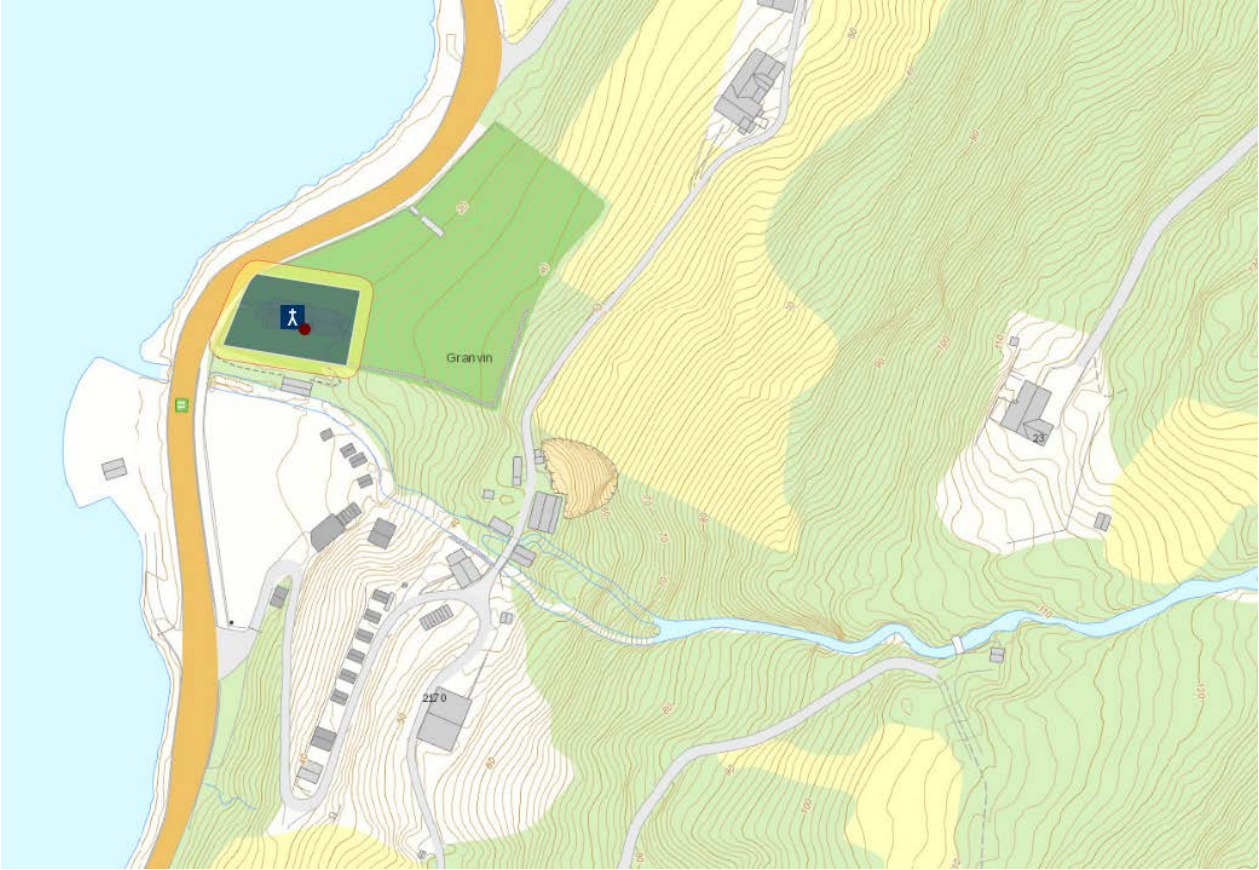
GRANVIN KOMMUNE

GRANVIN, gnr. 102 Storegraven (Granvin sogn). Granvin kommune.

ID 84408

Nåværende kirke står på (gnr. 102) Storegraven. Middelalderkirken var en stavkirke med svaler rundt hele. I 1690-92 ble skipet forlenget i tømmer mot vest og kirken fikk nytt tårn, og i 1703 ble koret forlenget i reisverk mot øst med 8 alen (5 m). Ved salget i 1725 var bygningen (14,5x6,9 m) ”meget brøstfalden”, og i 1726 ble det reist en ny kirke i tømmer på samme tomt. Til inngangspartiet og golvet ble det anvendt materialer fra den samme år revne stavkirken. Den nye kirken var nær 1/3 lengre og bredere (22,5x8,7 m) enn den gamle (Olafsen 1903:3f, 1922:171f). Nykirken ble i 1855 ombygd til den form kirken har i dag. Rundt 1900 lå den gamle kirkedøren på loftet sammen to (stor hhv. liten) tjærekjeler (Bendixen 1889:71, 1904:463ff). Ca. 1330 lå det svært godt med skyldparter til mensa inkl. en part (*x laupar*) j *Gronuin*, muligens (det tidligere?) prestebolet, men ingen skyld til fabrica utover et ukjent (?) antall kyr hvorav *præstr tæikor læighur af atian kyr* (BK 77a-b). Det kan se ut til, slik BK er ført, at Granvin da lå som anneks under Vangen kirke på Voss. I 1556 lå Granvin som anneks til Kinsarvik kirke (DN VI:787), og Storegraven er eksplisitt ført som prestegård først i 1723. Kirkegården er blitt utvidet i 1836, 1870 (mot øst), i 1901, 1974, og i 1967-68 ble hele kirkegården planert og nivellert (Hamre 1976:125ff). En bekk ned mot kirken fra øst heter Kyrkjeelva. Navnet Kyrkjeteigen (i 1922 gnr. 100) på nabogården (99) Espeland er en skogsteig (AU 060-5-1), og denne har fra middelalderen ligget til Granvin kirke som skog til bygningens vedlikehold (Olafsen 1922:402). (kartreferanse: AT 060-5-4).

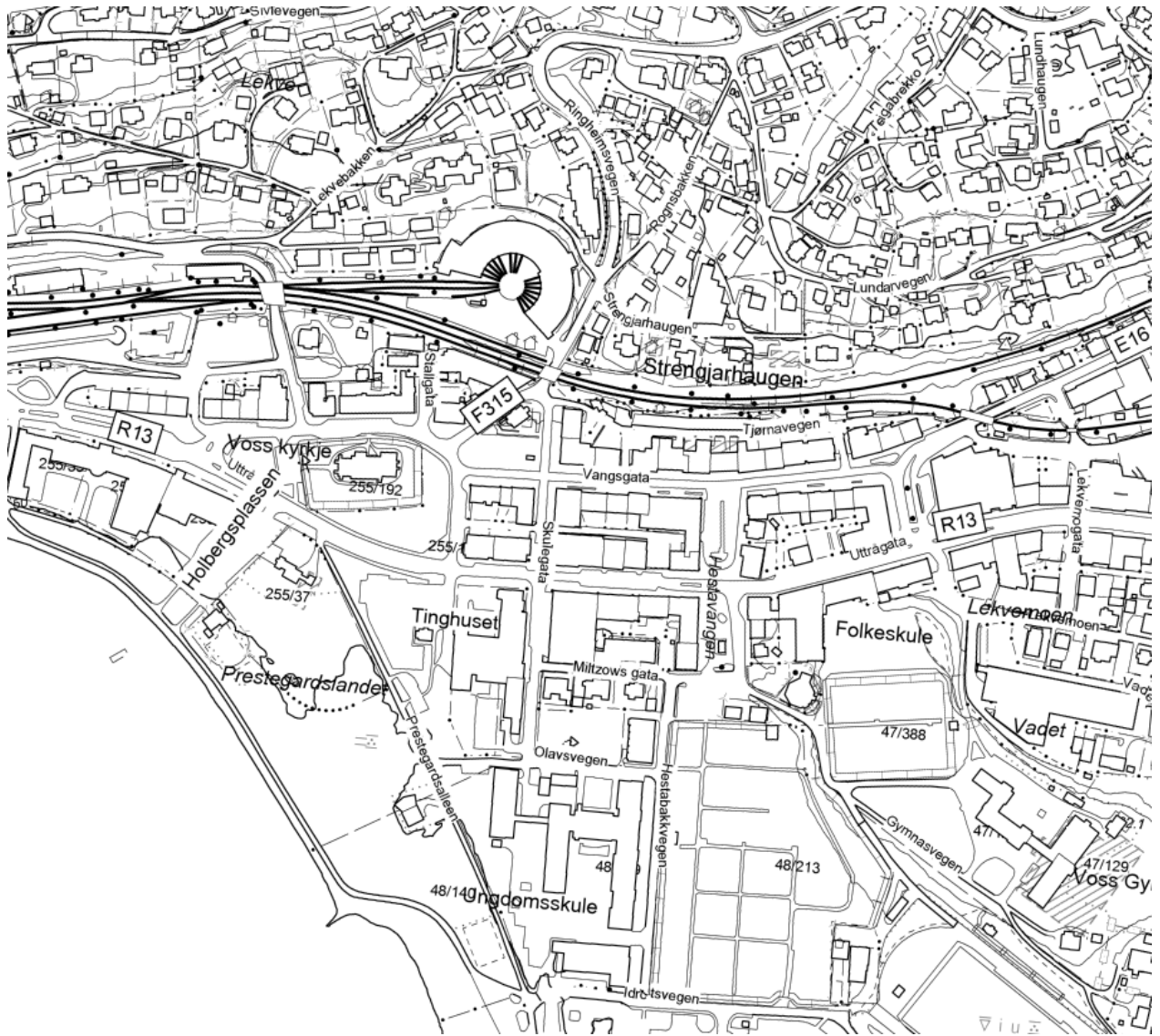

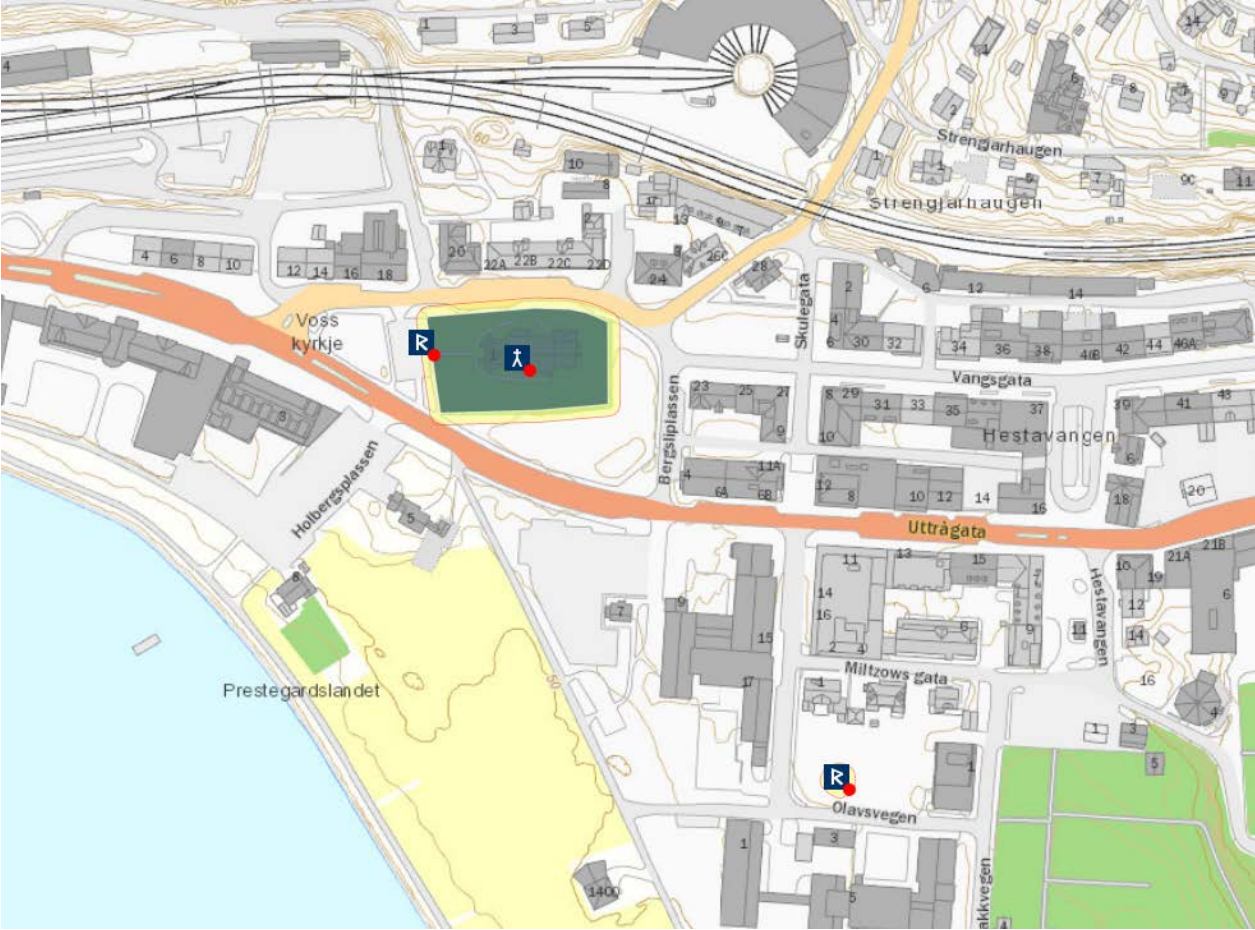
VOSS KOMMUNE

VANG [Voss] **ST. MIKAEL (VOSSEVANGEN, hovedkirke)**, gnr.48 Vang prestegard (Vang sogn). Voss kommune.

ID 85868

Steinkirken på (gnr. 48) Vang prestegård ble etter tradisjonen reist på 1270-tallet, jf. brevet fra kong Magnus Lagabøter i 1271 (DN IV:2). Den har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor, vesttårn samt sakristi på korets nordside. Skipet har portal mot vest og sør og en smal åpning mot nord, og koret har sørportal og dør inn til sakristiet. Korbuen er ca. 8,5 m høy og 4 m bred og spissbuet, og i buen inn mot skipet finnes et hogd hode med kinnapplue. Samtlige veggåpninger er i kleberkvader og spissbuende. På begge tårnets hjørner mot vest samt på dets vestvegg, på skipets sørøsthjørne, på skipets nordvesthjørne og på korets østvegg og nordøsthjørne er det støttestøtter; den ved skipets nordvesthjørne er bygd i tegl (Bendixen 1904:566ff). Fra korbuens nordside går en vindeltrapp opp til et lektorium som har vært plassert med to gallerier på korbueåpningens vestvegg inn mot skipet, og der nederste galleri har vært i nivå med vederlagssteinene der buen starter (Berg 1977:35f). I bispedømmets jordebok ca. 1330 er innførselene for (det seinere) Voss prestegjeld noe rotete redigert, i tillegg til at flere blader er avskåret midt på. Vang kirkes fabrica er ordnet etter åttungene (Halvorsen & al 1989:14). Denne måten å organisere på finnes også ca. 1600 i bispedømmets yngre jordebok (JBB) for enkelte distrikter, men da i form av at hovedkirkenes mensalgods blir ført i bolker uten overskrift i form av navnet på det enkelte annekssogn. Muligens kunne dette antyde at det tidligere fantes kirke i hver av åttungene på Voss. Ca. 1330 lå det svært godt med skyldparter til fabrica ved Vang kirke ute i åttungene, i alt rundt 40, og drøye 50 til mensa i tillegg til åbølet (BK 74a-75a, 76a-b). Dessuten finnes en start på kirkens fabricagods på s. 71b – mangt av dette gjenfinnes s. 74-75 – men fortsettelsen er borte da øvre halvdel av side 72 mangler. Tiendeopplysninger for Vang mangler derimot. 25. september 1309 var biskop Arne på *visitas apud Wang* (DN III:82), likeså 13. oktober 1319 (DN IV:130), 28. mai 1365 (DN I:385), 1. oktober 1367 (DN XXI:125), 14. august 1441 (DN XXI:398) og 15. mai 1487 (DN XXI:624). Ut fra et brev skrevet på stevne på Vang, og hvor kongens ombudsmenn på Voss skrev under (DN I:304), kan det se ut til at Vang delvis var krongods i tillegg til å være prestebol. Rundt 1350 disponerte Vang kirke (107 lauper smør) og prest (122 lauper) mest landskyld av samtlige landskirker i stiftet. Deretter kom Kinsarvik (102,5 mmb samlet), Ullensvang (110 mmb), Ulvik (63 mmb) og Hamre (41 mmb) (Bjørkvik 1999:49f). Bjørkvik regner derfor Vang, Avaldsnes, Hamre, Ullensvang og/eller Kinsarvik for hovedkirker. Kirkegården skal ha vært delt inn i 8 bolker for hver av grendene på Voss, i tillegg til en niende for fremmede (Bendixen 1904:568). På Vang ble det i 1418 gitt tuft av prosten ved Apostelkirken i Bergen til et Mikaelsgilde på Voss, for å etablere en gildestue med tilhørende bygninger (Berg 1977:129f). "Ved Voss kirke" er det funnet "3 ting", uklart hva slags, og på prestegården en gravhaug fra yngre jernalder (Kindem 1933:369). Rett ned for kirken, ved Vangsvatnet, heter det Prestegardslandet. Derfra mot sør, med bru over Vosso, løper Prestegardsalleen. Oppe i fjellene nordvest for Lønnavatnet, under gnr. 48/1 noen kilometer nord for prestegården, ligger Prestestøylen, og like ved heter det Presteberget. (kartreferanse: AR 062-5-3/061-5-1). (Oppdatert tekst 2016)

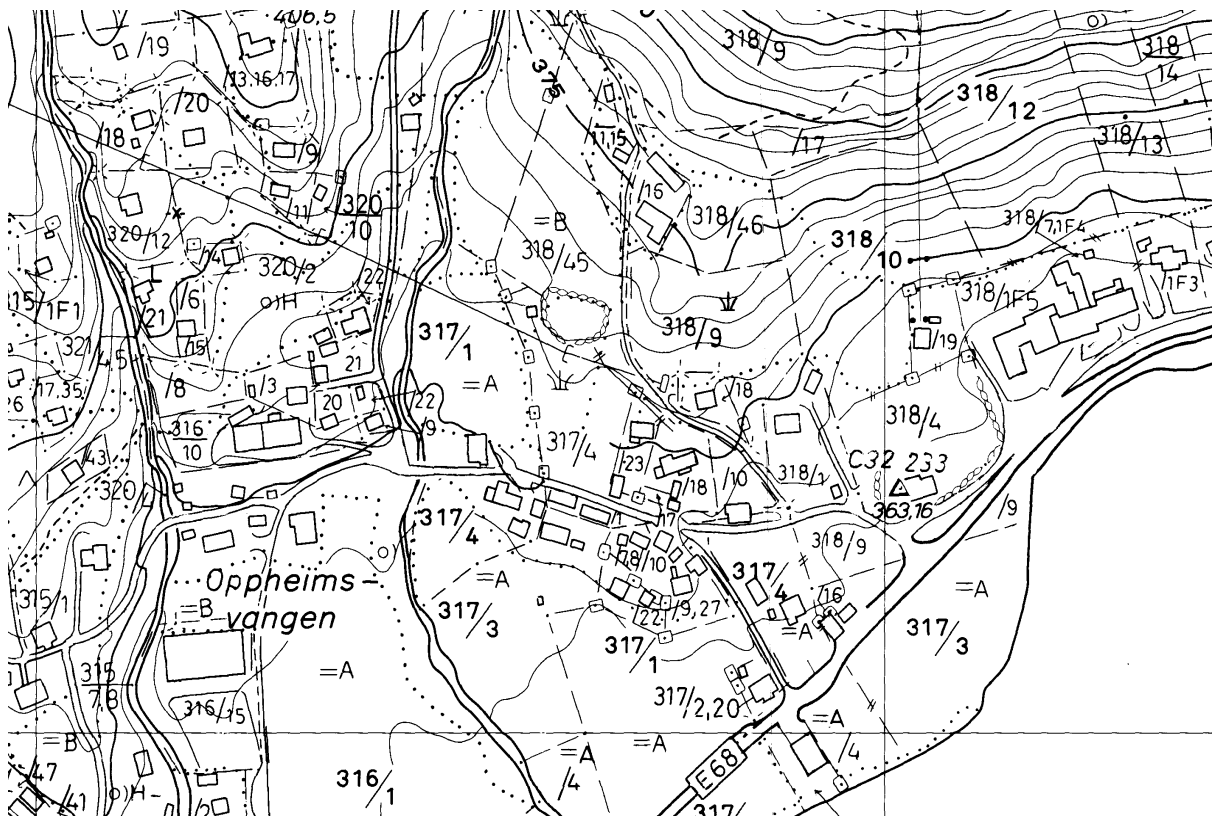

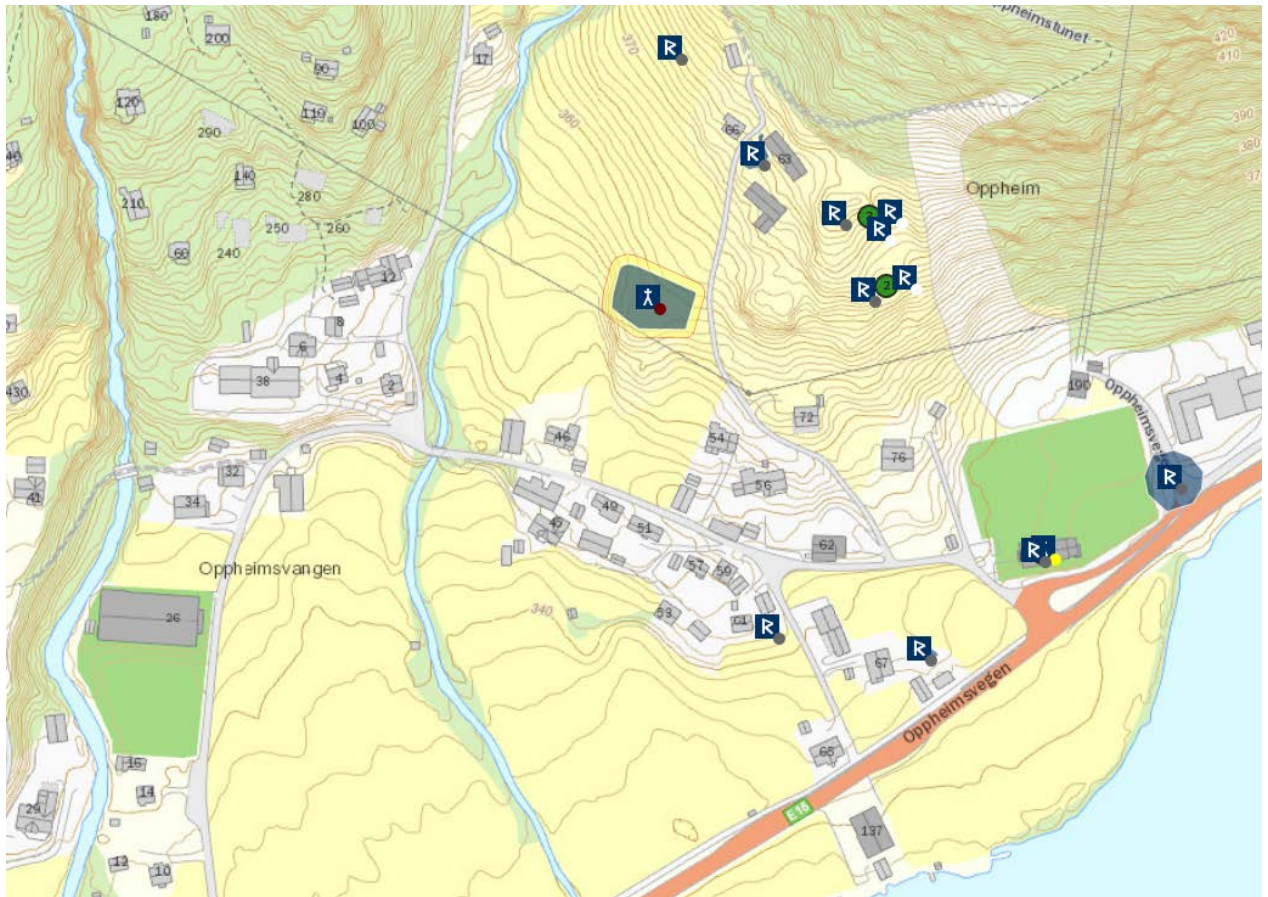

OPPHEIM (SYGNASTROND), gnr. 61. 62 (=317.318) Oppheim nedre og øvre (Oppheim sogn). Voss kommune. Nedlagt kirkested.

ID 171934

Nåværende kirke står på (gnr. 318) Oppheim øvre. Middelalderkirken ble i 1676 erstattet av en liten tømmerkirke, som så i 1871 ble erstattet av den nåværende (Bendixen 1904:585). Kirken fra 1871 ble reist nede ved Oppheimsvatnet, drøye 200 m sørøst for det middelalderske kirkestedet, og den gamle kirkegården var i bruk fram til 1875. Den gamle kirkegården ble vedtatt fredet av sognestyret i 1934 (Nese & Lyngvær 1971:97f). Kirkens inntekter til mensa er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi den halve siden der de skulle stått er skåret bort (BK 89b øvre del). Til fabrica ser det derimot ut til å ha ligget kun én skyldpart (j *Hiordolum þriggia manada mata bol*, BK 72b). Tienden ser derimot ut til å være ført ”øverst” (på nedre halvside) på s. 72b. Ingen prestegård er nevnt. (kartreferanse: AS 065-5-1).

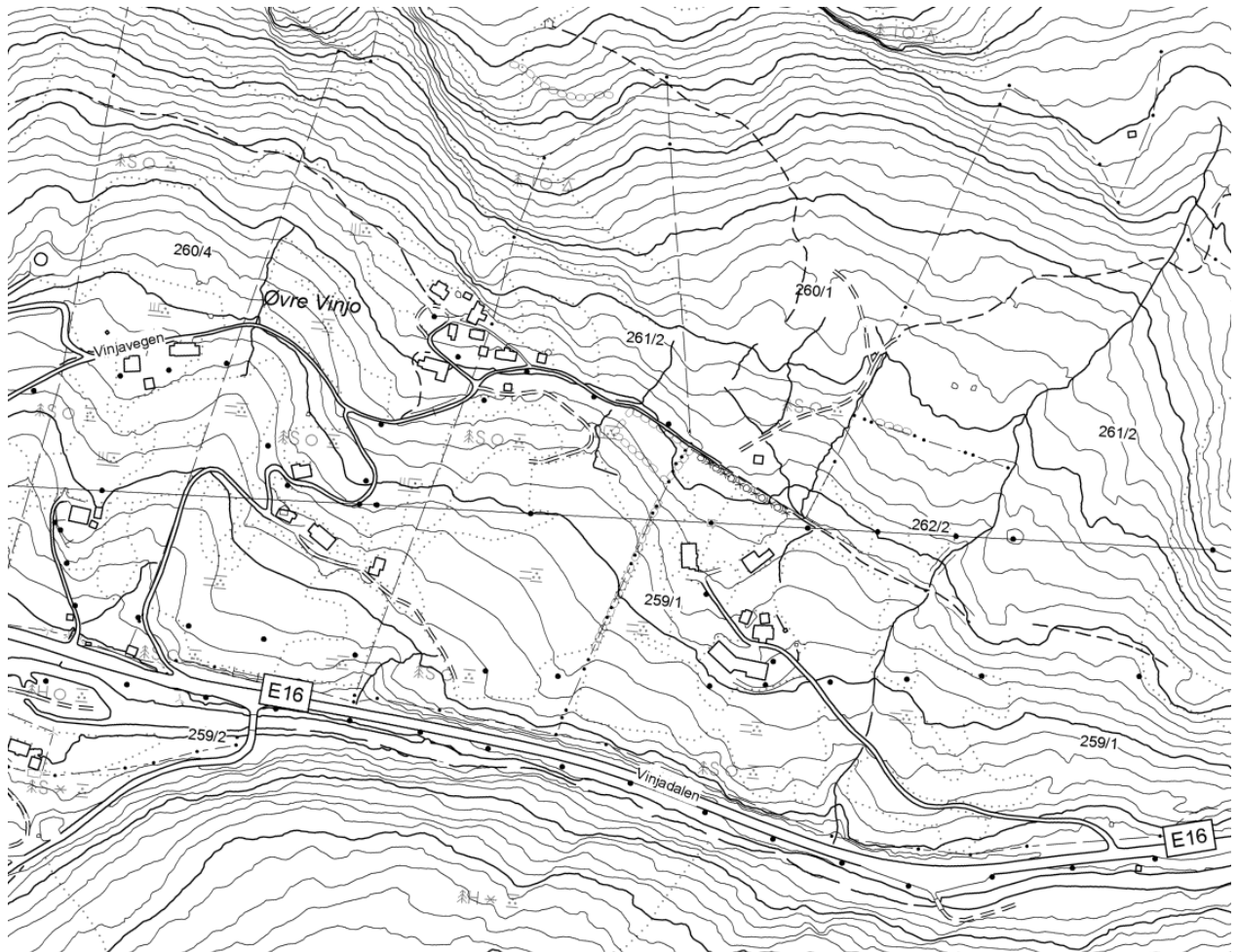
VINJE (VOSSESTRAND), gnr. 3-5 (=259-261) Vinjo mellom, øvre, nedre (Vinje sogn).
Voss kommune. Nedlagt kirkested.

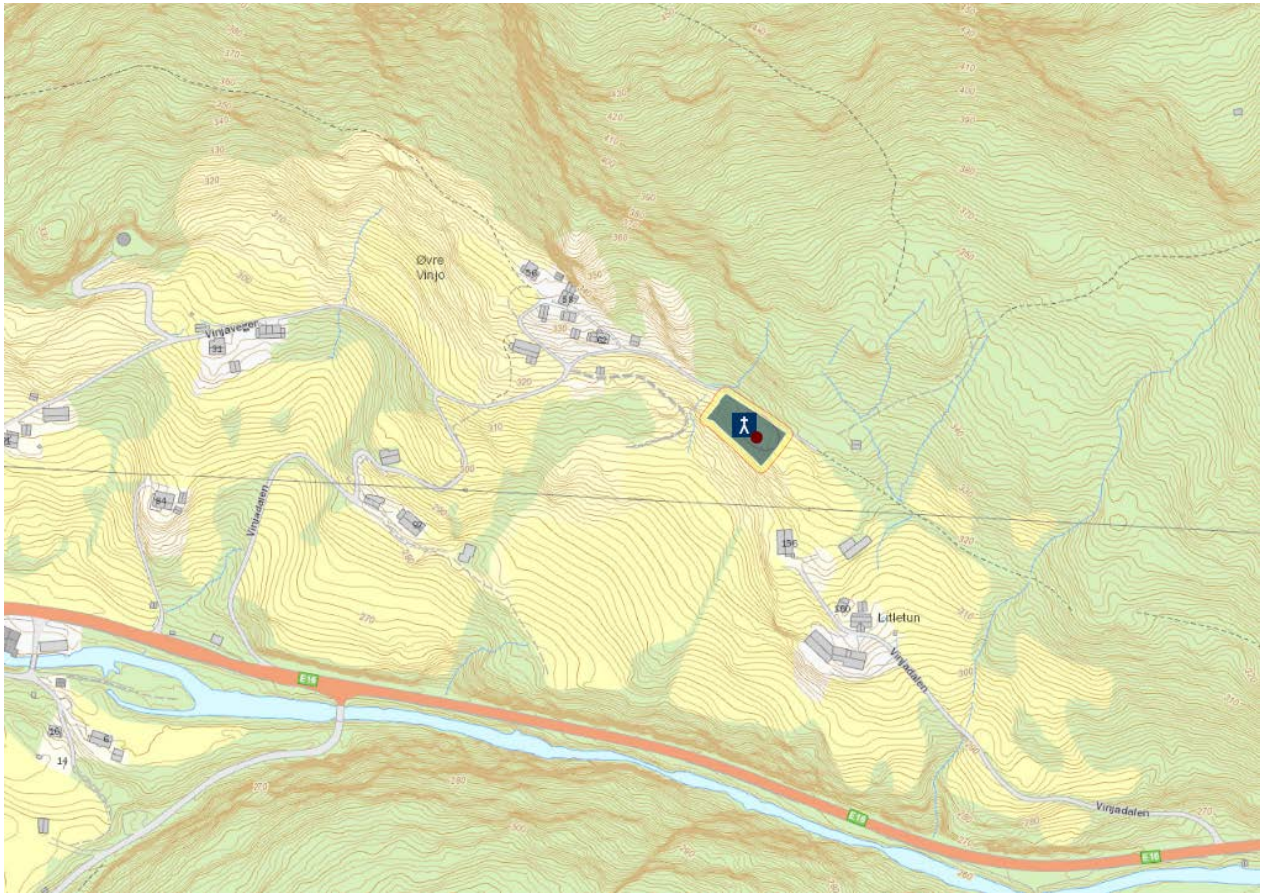
ID 85853

Nåværende kirke står på (gnr. 7=263) Draugsvoll, en utskilt part av (259-261) Vinjo, noen kilometer ned/vest for det middelalderske kirkestedet på (4=260) Vinje øvre.

Middelalderkirken ble i 1670 erstattet av en liten langkirke i tømmer, og denne ble i 1871 erstattet av den nåværende (Bendixen 1904:585f). Den gamle kirken ble revet i 1873. Fra den eldste kirken er bevart en figur (løvekropp med menneskehode) fra kapitelet på en portal, malt i mørk, svart-grønn farge og med røde halsfliker, datert til ca. 1150 (Nese & Lyngvær 1971:24ff). Rundt kirken fra 1871 ble det anlagt ny kirkegård, og den gamle ble fredet av sognerådet tidlig på 1900-tallet (Nese & Lyngvær 1971:101f). Ca. 1330 lå det svært godt med skyldparter til mensa foruten parten i åbølet (prestebol), men kun 6 parter til fabrica, og i tillegg tienden og to kyr til *Jorsala kross* (BK 73a-b). På Draugsvoll skal tidligere ha ligget "det største Gravfelt i Herredet" (NG 562), men ut fra ØK ser det nå ut til å være borte.

Muligens har dette vært et gravfelt for en storenhet, slik en finner det bl.a. i Oppdal i Sør-Trøndelag. Der kirken på Vinje øvre sto, heter det Korsbakken (Nese & Lyngvær 1971:73). (kartreferanse: AR 066-5-4).

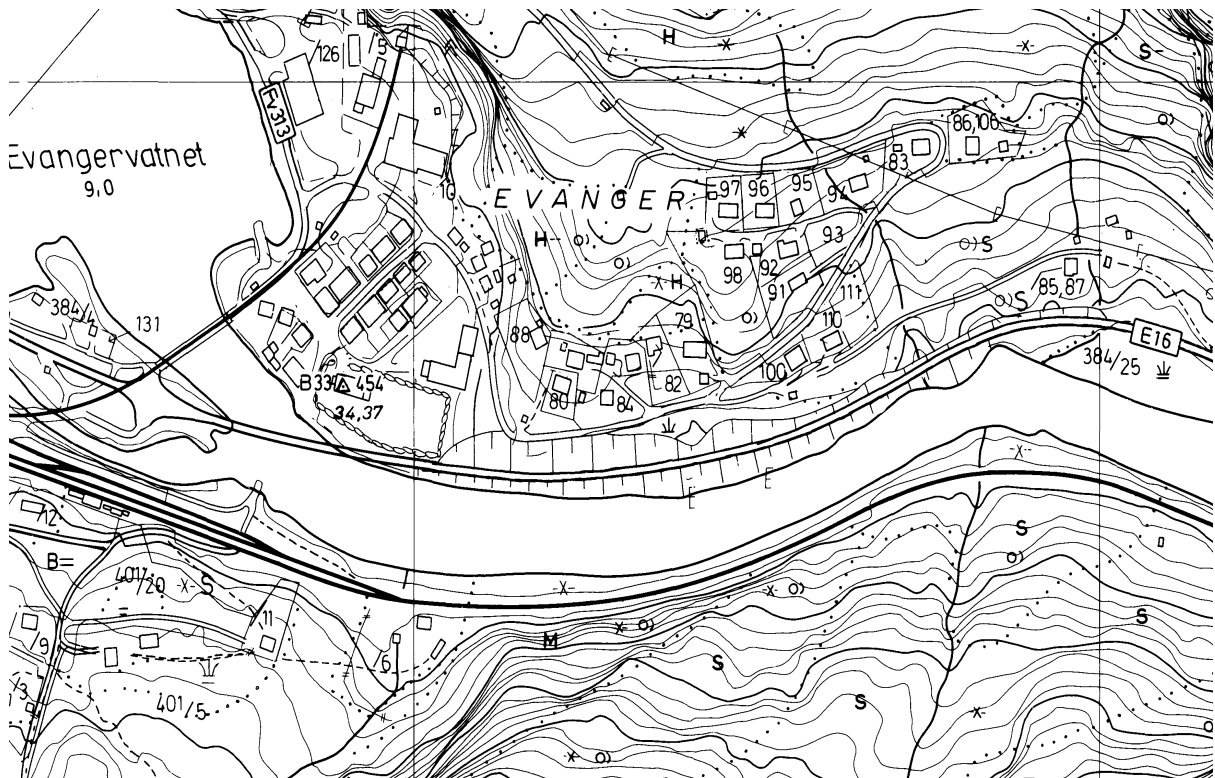

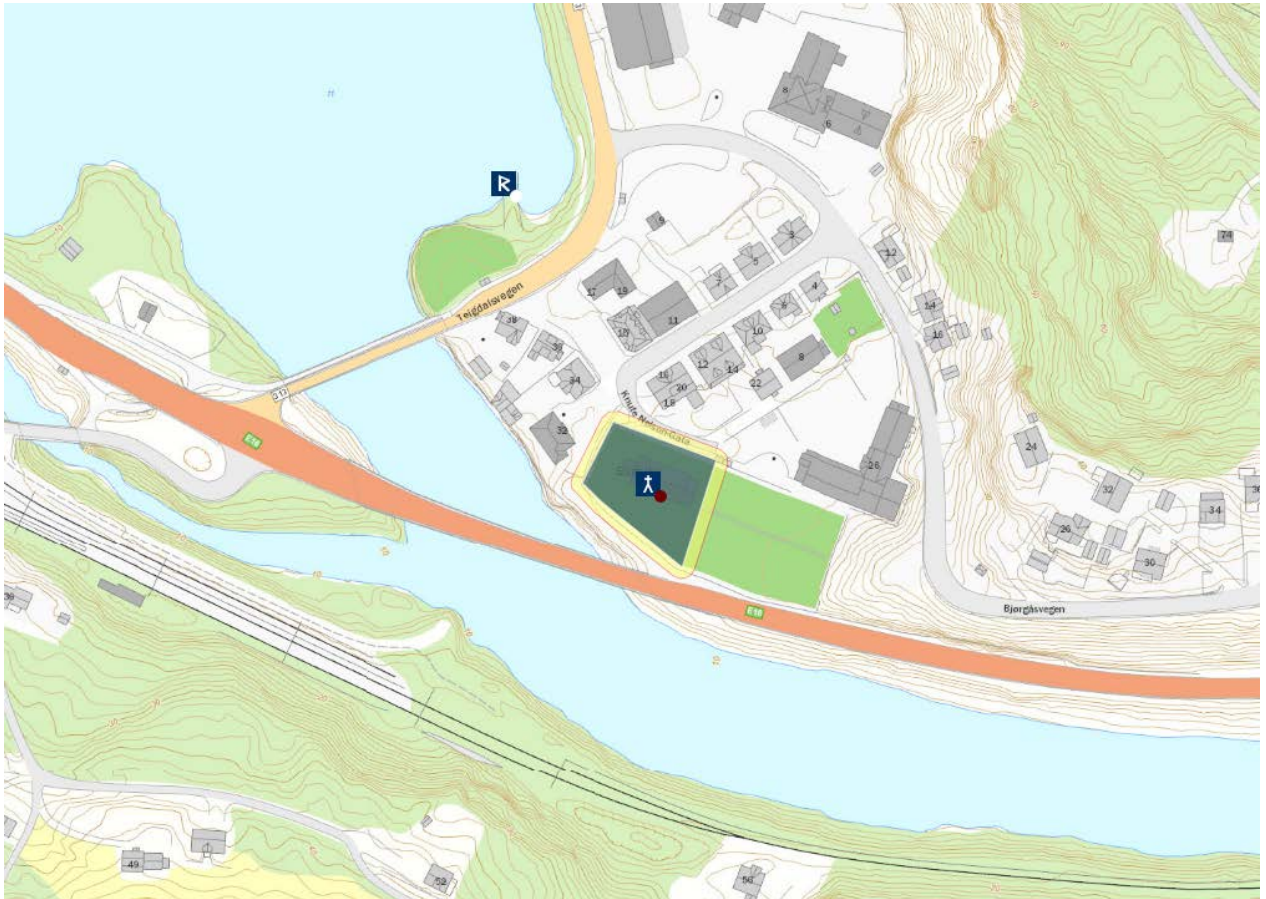

EVANGER, gnr. 41 (=384) Evanger (Evanger sogn). Voss kommune

ID 84105

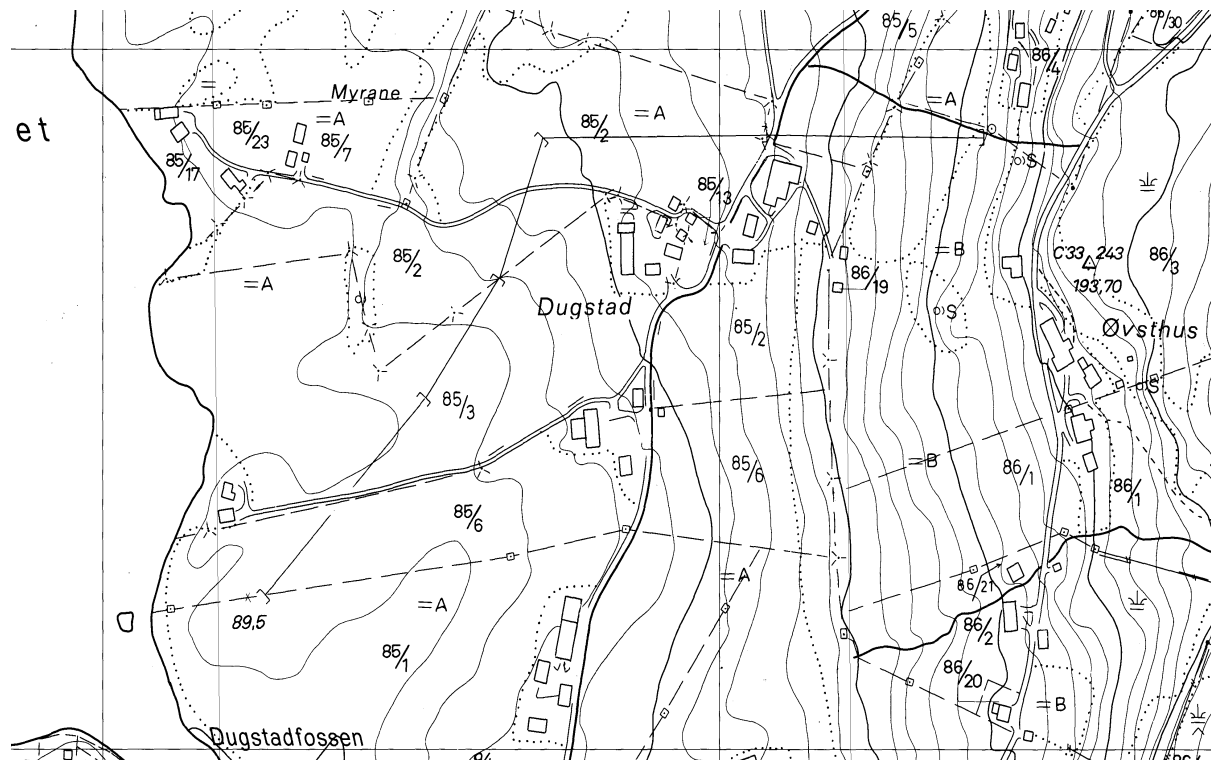
Nåværende kirke står på (gnr. 384) Evanger, på auren der Vosso munner ut i Evangervatnet. Kirken ble i 1686 omtalt som en tømmerbygning, men middelalderkirken er det rimelig å se for seg som en stavbygning. I 1851 ble tømmerkirken erstattet av den nåværende kirke (Bendixen 1904:40). Tømmerkirken hadde rektangulært skip (11x8 m), smalere, kvadratisk kor (6,8x6,8 m) og tårn i vest (5x8 m). Det ser ut til at skipet på nåværende kirke er reist på grunnmuren til tømmerkirken, da det i dettes vestre parti vises rester av en eldre grunnmur (Molde 2001:21ff). Ca. 1330 lå det i tillegg til tienden godt med landskyldparter til mensa, utover parten i åbølet, men kun tre parter til fabrica (BK 75a-b). I tillegg til åbølet lå hele *Leirgrof* til presten, og denne skal være gått inn under prestegården (Halvorsen & al 1989:40). "Udenfor Evanger Kirke staaer en Bautasteen" (Neumann 1836:268). (kartreferanse: AO 062-5-4).

DUGSTAD [Dukstad], gnr. 85 Dugstad (Vang sogn). Voss kommune. Nedlagt kirkested.
INGEN REGISTRERING I ASKELADDEN – lokalisering ca. 800 m NØ for ID 221522

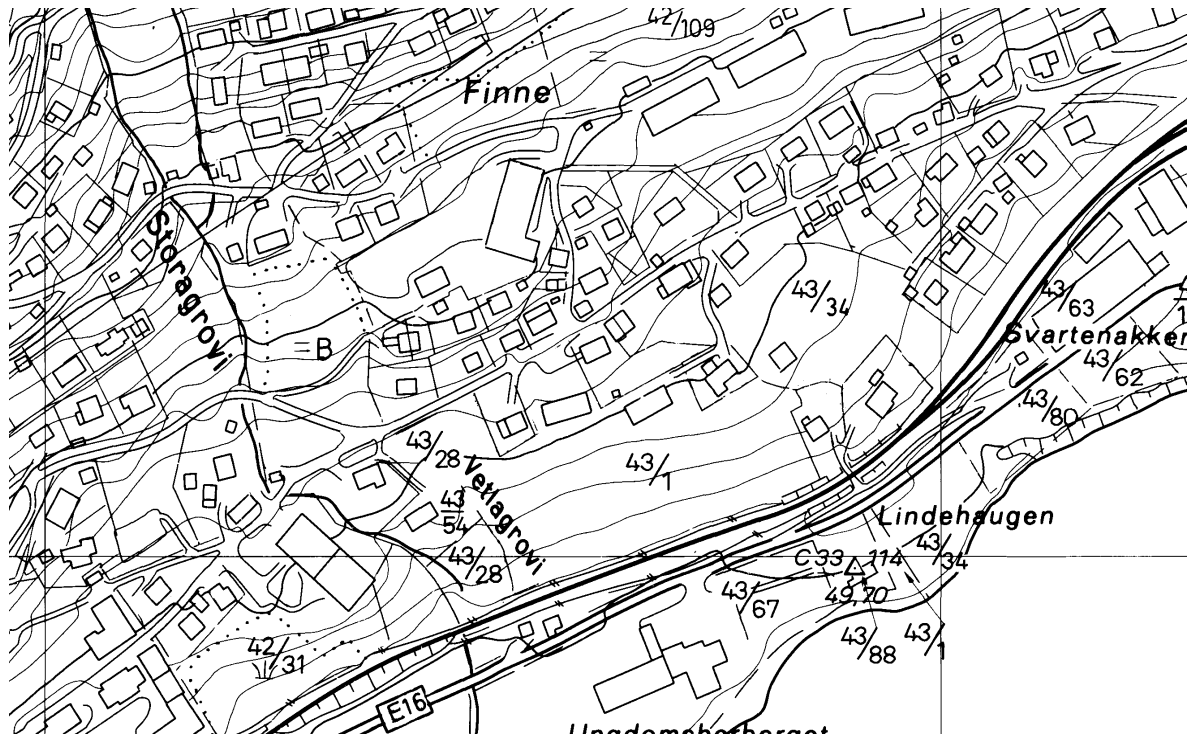
Ifølge Absalon Pederssøn skal den siste katolske biskop i Bergen, Olaf Torkildson, ha bygget en trekirke på Voss, sannsynligvis på (gnr. 85) Dugstad. Han skal dessuten ha tatt med verdier fra domkirken og opp til dette kapellet (Bendixen 1904:585). (kartreferanse: AR 062-5-1).

FINNE [Finnesloftet], gnr. 43 Finne (Vang sogn). Voss kommune. Nedlagt kirkested.

ID 87226

Ifølge Milzow skal Finneloftet (og prestegården på Vang) ha vært brukt til kirke i tiden etter at en eldre kirke ble revet og før nåværende steinkirke bygd på Vang på slutten av 1200-tallet (Bendixen 1904:567). (kartreferanse: AQ 061-5-2).

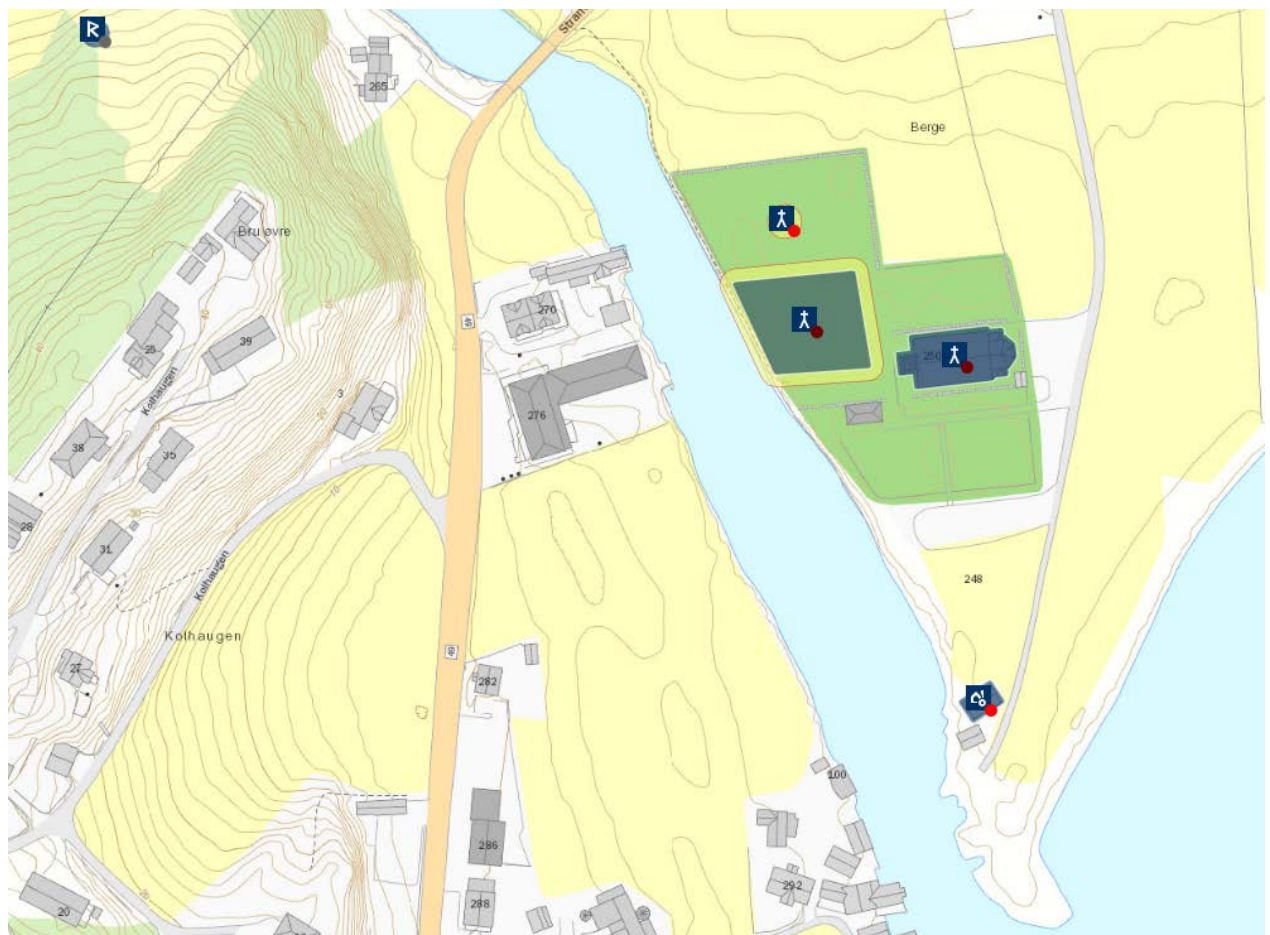
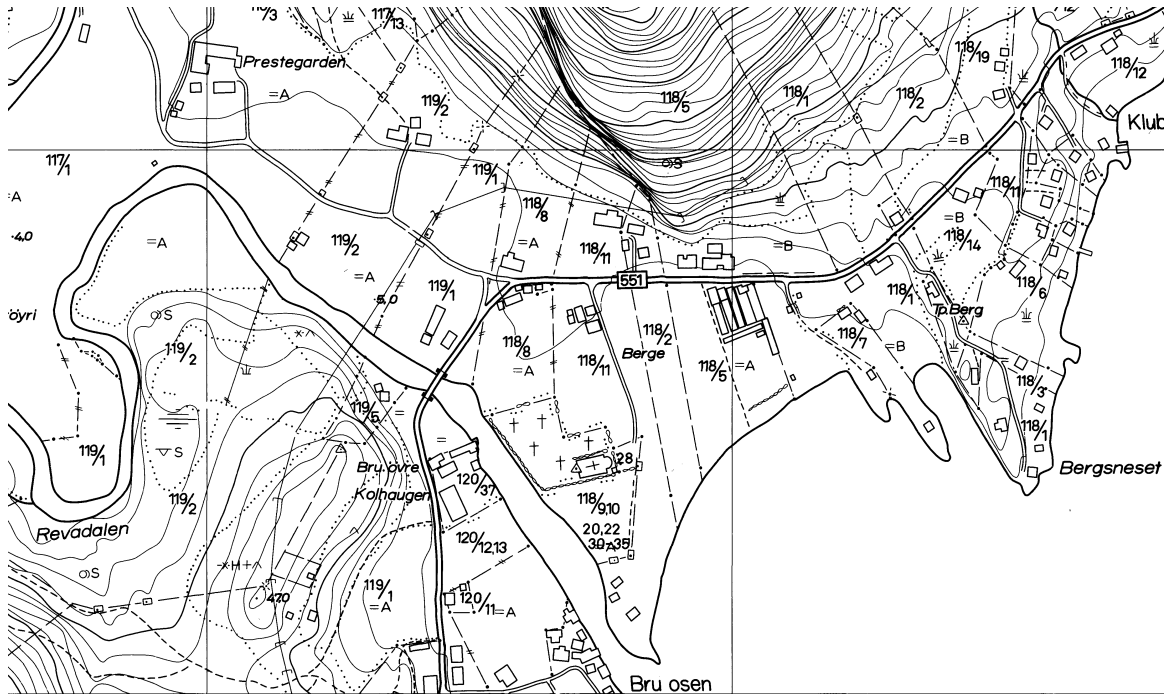

KVAM KOMMUNE

STRANDEBARM (hovedkirke), gnr. 53 (=118) Berge (Strandebarm sogn). Kvam kommune.

ID 85598

Nåværende kirke står på (gnr. 118) Berge (ytre). Kirken er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler. Middelalderkirken skal ha vært en stavbygning (jf også NG 7), muligens treskipet, og som brant i 1659 sammen med nabogården (51. 52=120. 119) Bru (nedre og øvre). Bru-tunet lå da på samme side av elva som kirken. Ifølge tradisjonen skal det ha vært tre brødre på Bru som fikk bygd kirken. Imidlertid kunne de ikke "blive enige om tomten, idet de to vilde have den opført paa nordre side af elven, hvor ogsaa den nuværende kirke staar, den tredie paa søndre. Denne satte ild paa den paabegynte bygning, hvorfor de andre slog ham ihjel, men maatte til straf give kongen sit gods efterat have fuldført kirken". Ny kirke ble reist i 1659 eller 1661, trolig på samme tuftsted som stavkirken, en tømmerkirke med korsformet grunnplan. Denne ble i 1876 erstattet av den nåværende kirke. Muligens kan kirken til en viss grad ha fungert som lovekirke, da det i kirken finnes en prekestol fra 1674 og som bærer innskriften *Lofvet vere Gud som halv mig du af nøden paa Strandebarms fjor* (Bendixen 1891:14ff). "Den gamle kyrkja [1600-tallskirken] stod på kyrkjegarden. Somme ville ha henne [nykirka] nærare sjøen. Dei løyste striden fredeleg ved avrøysting, fortel Torkjel Håbrekke. Den flokken som ville ha kyrkja der ho no står, stilte seg opp der, den andre flokken, som ville ha kyrkja nærare sjøen, gjekk dit. Dei vart berre få". Gammelkirken ble revet etter at den nåværende sto ferdig (Eide 1951:70). Ifølge Olafsen (1903:24) var ildstifteren ridderen Ivar Slede fra Oma, og han skal ha skjenket prestegården for å sone sin synd. Tradisjonen hevder at presten bodde på en av nabogården Bru eller Berge. Nåværende prestegård på (54=117) Prestegarden må være skilt ut fra Berge, og opprinnelig navn skal ha vært *Ofverhuus* (1668) eller *Ivershuus* (1723). Rygh mener at dersom det siste navnet er det rette, kan det vise tilbake til Ivar Slede (NG 11). Muligens er tradisjonen om de tre brødrene og brannen en variant over et kirkeflyttingssagn, og i så fall må Bru regnes som tradisjonsbelagt kirkested. En slik tolkning er mulig også dersom Bru var en del av den opprinnelige storenheten – mulig navn *Stranda* (jf. NG 7). En innskrift på veggen i den tidligere stavkirken (her hviler Gartur Ommundsson) viser til en grav under golvet foran korbuen (Bendixen 1904:428). I kirkegårdsmuren lå tidligere en runestein med innskriften *Østeini Iddæ sati þæna stæin skyldæliga* (Bendixen 1891:17f, jf. Neumann 1836:271). Rett ut/sørvest for Prestegården heter det Prestøyri. (kartreferanse: AN 053-5-2).

VIKØY (VIKØR, hovedkirke), gnr. 7 Vikøy prestegard (Vikør sogn). Kvam kommune
ID 85846

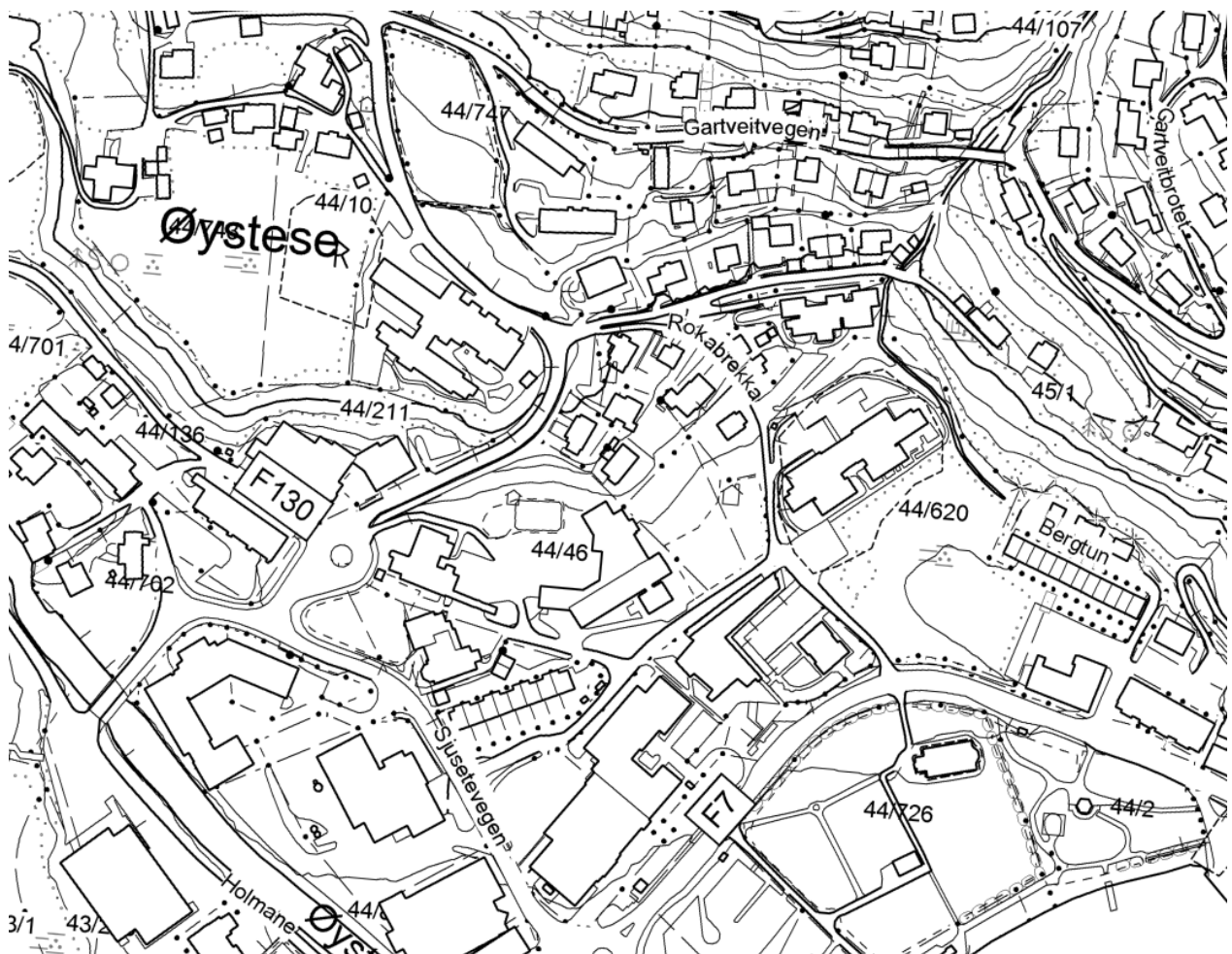
Nåværende kirke står på (gnr. 7) Vikøy prestegard hvis opprinnelige navn er Vikøy (NG 492). Middelalderkirken var visstnok en treskibet stavbygning med svaler rundt hele. Denne ble revet våren 1836 og den nåværende sto ferdig i 1839. Da gammelkirken ble revet ble det funnet 8 brakteater og mynter, den eldste fra slutten av 1200-tallet (Bendixen 1889:35f, 1904:449ff). Det kan se ut til at den revne kirken var en suksessivt ombygd stavkirke som endte som en tilnærmet tømmerkirke. Nåværende kirke skal være reist ”paa Løkken straks ovenfor [vest for] Kirkegaarden, hvilken i saa tilfelde ikke trænger til udvidelse”. Stavkirken stod inne på (nåværende) kirkegård, ”nær den vestre muren”, og tuftområdet ble etter nybyggingen benyttet til gravlegginger. Den gamle kirkegården hadde målene 67,5 (ø-v) x 47,5 (n-s) alen, dvs. 45,5x32 m, og den var delt i fire like store bolker med stier som skilte de fire fra hverandre slik at kirken ble stående midt i sti-krysset. Første kjente utvidelse skjedde i 1876, på begge sider av kirken slik at denne nå ble stående inne på kirkegården. Kirkegårdsmuren rundt utvidelsen ble bygd som kistemur, mens mot øst ble den gamle muren erstattet med den nye typen mur. I 1893 ble den gamle muren tatt ned og gjenoppbygd høyere. I 1915 ble kirkegården utvidet i full lengde mot elva i sør (Vikøy kyrkja 1938:10, 45ff). På 1950-tallet skjedde utvidelser mot nord og vest. Ca. 1330 lå det høvelig med skyldparter til mensa i tillegg til *Presthusum*, men ut over tienden lå det til fabrica kun en part i (4) Aksnes nedre, der det på Krossnes (se nedenfor) sto et kors med egen inntekt (BK 81b-82a). Innførselen 1330 bør leses slik at presten dro landskyld av *Presthusum* – ikke at bruket på dette tidspunkt var prestebol. Således i biskop Audfinns brev av 1329 om pavetiende fordelt på de forskjellige prester og kirker, mangler for tre kirkesteder presiseringen ”*firir sik ok kirkiu sina luki prester*”. I stedet heter det kun ”*af Jona dale Vikoeyum ok Odda halfa mork*” (DN I:206), hvilket trolig bør forstås som at det da ikke var egne prester ved disse kirkene. Ca. 1600 lå det en større skyldpart (18 merker smør, 2 lauper salt) i *Kircheteg* til kirken (JBB 224), muligens et bruk av kirkestedsgården. For øvrig lå det kun én annen part til fabrica. Rett ved kirken renner Kyrkjeelva ut i fjorden. Bnr. 2 av Vikøy kalles Holmen, men opprinnelig navn er *Præsthholm* (NG 493). (kartreferanse: AP 055-5-3/-5-1).

ØYSTESE, gnr. 44 Øystese (Øystese sogn). Kvam kommune. Nedlagt kirkested.

ID 97444

Nåværende kirke står på (gnr. 44) Øystese, på flata nær fjorden på nordsiden av dalbunnen. Middelalderkirken skal ha vært en stavkirke med svaler rundt hele. Denne sto oppe ved tunet på gården. Seinst i 1845 ble det utført reparasjoner på den, og den ble revet i 1868. Kirken hadde portaler i skipet mot vest og sør, i koret mot sør. Støpulen skal i eldre tider ha stått på en haug kalt Støpelhaugen, men den er i senere tid blitt flyttet til vestre side for kirken. Ved rivingen i 1868 ble det i grunnen under den funnet en mynt og fem brakteater, mynten fra tidlig 1300-tallet (Bendixen 1889:45f, 1904:457ff). Da nybygget var en realitet i 1857 ble det bestemt å flytte kirkestedet ned til Øysteseøyra, om lag 3-400 m mot sørøst (Øystese kyrkje 1968:26ff). Ca. 1330 lå det høvelig med skyldparter og kyr til mensa, men kun et par parter til fabrica samt 10 kyr til et kors eller et korsalter (BK 80b-81a). Mht. prestebolet i 1329 – (51) Laupsa (BK 81a-b) – så ligger denne gården få kilometer øst for kirken, rundt en bratt odde. Ut fra topografiske og andre forhold bør Laupsa kunne regnes som en del av opphavsgården Øystese i tiden da kirken ble reist. Ca. 1600 lå det en skyldpart i *Løbssehe* til mensa ved Vikøy hovedkirke (JBB 226), så da var den bortbygset. Øst for elva, på Øysteses grunn, lå det tidligere på en terrasse overfor den nå nedrevne kirke en gravhaug hvor det ble funnet ei øks – teigen ble kalt Munkestykket. Et gilde i Øystese er nevnt i 1482 (DN VIII:410), og biskopen på Hólar lovet da gildets brødre og søstre 40 dagers avlat når de skriftet og bøtet for sine synder, og brevet var stilet til *Halldor Eysteinsson oldur mann j sancti Nicolaj gilddi j Austursyyn j Hardangur*. Rett ved den tidligere dampskipskaia i Øystese lå en 18,5 m lang nausttuft (Bendixen 1889:41). Rett ut for (gnr. 54) Bergstø ligger ei lita øy kalt Tyvholmen (Bendixen 1889:42). Rett ved kirken ligger Støpulhaugen. (kartreferanse: AP 056-5-3).

STEINSTØ (NONES/NANES), gnr. 72 Steinstø (Øystese sogn). Kvam kommune. Nedlagt kirkested

ID 97536

Ifølge Kraft (IV:570) kunne tidlig på 1800-tallet, på Nones under (gnr. 72) Steinstø ses ”Tomt og Forhøininger efter en her i Fortiden værende Kirke og Kirkegaard”. Også Schnabel (1781:50) nevnte at på Nones hadde Øystese kirke ”tilforn staaet, men maatte flyttes derfra for den stærke Søgang ved Landingen. Planen af Kirkegaarden vises endnu, men der findes Documenter blant Bønderne, som ere publicerede paa Nænæs Kirkegaard”. På (61) Skåre ble tidligere oppbevart en klokke (*nå'næsklókkó*) som ble sagt å ha tilhørt Nones kirke (NG 506). ”Efter et i bygden almindeligt sagn skulde kirken først have staaet paa Nanæs paa østre side af indløbet til Fiksensund, hvorfra den var flyttet, fordi landstigningen der var slem i søgang. Tidligere vistest planen af kirkegaarden og rester af en ligeløbende mur; nu er der intet at se, da stedet er ryddet i de sidste aar, undtagen nogle reiner og enkelte stenhobe. Da kirken skulde flyttes til Østensjø, vilde almuen, heder det, have den opbygget paa fladen, hvor den nuværende kirke staar; men den rige fru Alis lod om natten sine folk kjøre søiler og vegge op paa sin gaard, og deri saa man da et vink om, hvor den burde bygges. Som bekjendt, er dette et over hele landet udbredt sagntræk. Paa Skaare sees endnu en gammel, liden klokke, 23 cm i tv., 16 cm høi, der skal have været i kirken paa Nanæs og senere i støpulen paa Østensjø; den er dog for liden til at have været brugt som almindelig kirkeklokke, men vel som messeklukke” (Bendixen 1904:457). Dette bygger i stor grad på Meldals beskrivelse fra ca. 1750, som også tilføyer at ”og findes her Documenter iblandt Bønderne, som ere publicerede paa Naenæs Kirkegaard” (s. 10). Kolltveit (1952:482) har foreslått at sagnet har et annet innhold: ”Kunne det då ikkje vera ei plausibel forklaring at det her ved mynnet til Fyksesundet har stade ein kross og eit lite kapell [slik som på Aksnes – se denne]? Det har aldri vorte flytt til Øystese, - der soknekyrkja har stade frå bygda fekk kyrkje; men ettertidi har tenkt seg at dette gudshuset – som det berre syntu tufter etter – har vore den fyrste kyrkja i bygdi, og dei har funne ut at ho må ha vorte flytt av dei ovennemnde grunnar”. Da det ble diskusjon om bygging av ny kirke på Øystese på midten av 1800-tallet ble det fremmet forslag om at man i stedet skulle bygge på Nanes (Øystese kyrkje 1968:26f), vel et godt hint om at tradisjonen om at Nanes også tidligere var kirkested fortsatt sto sterkt. (kartreferanse: AQ 056-5-3/-5-1).

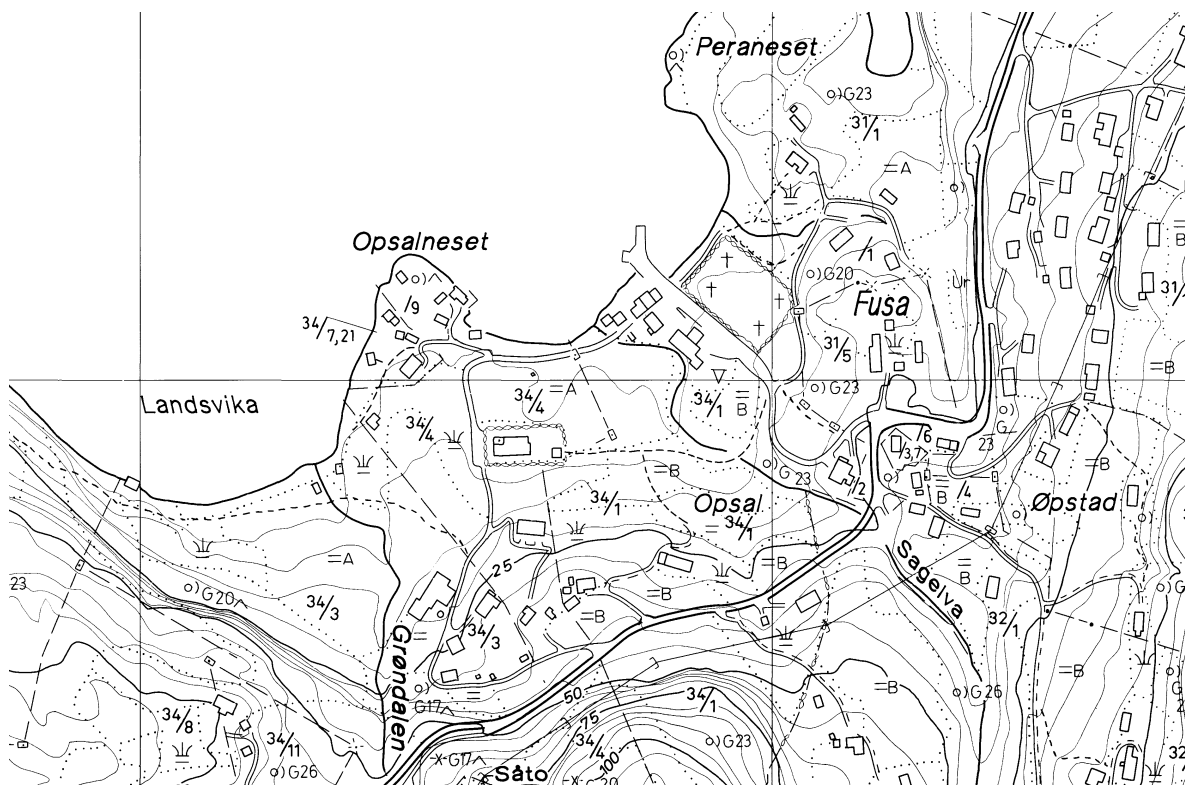

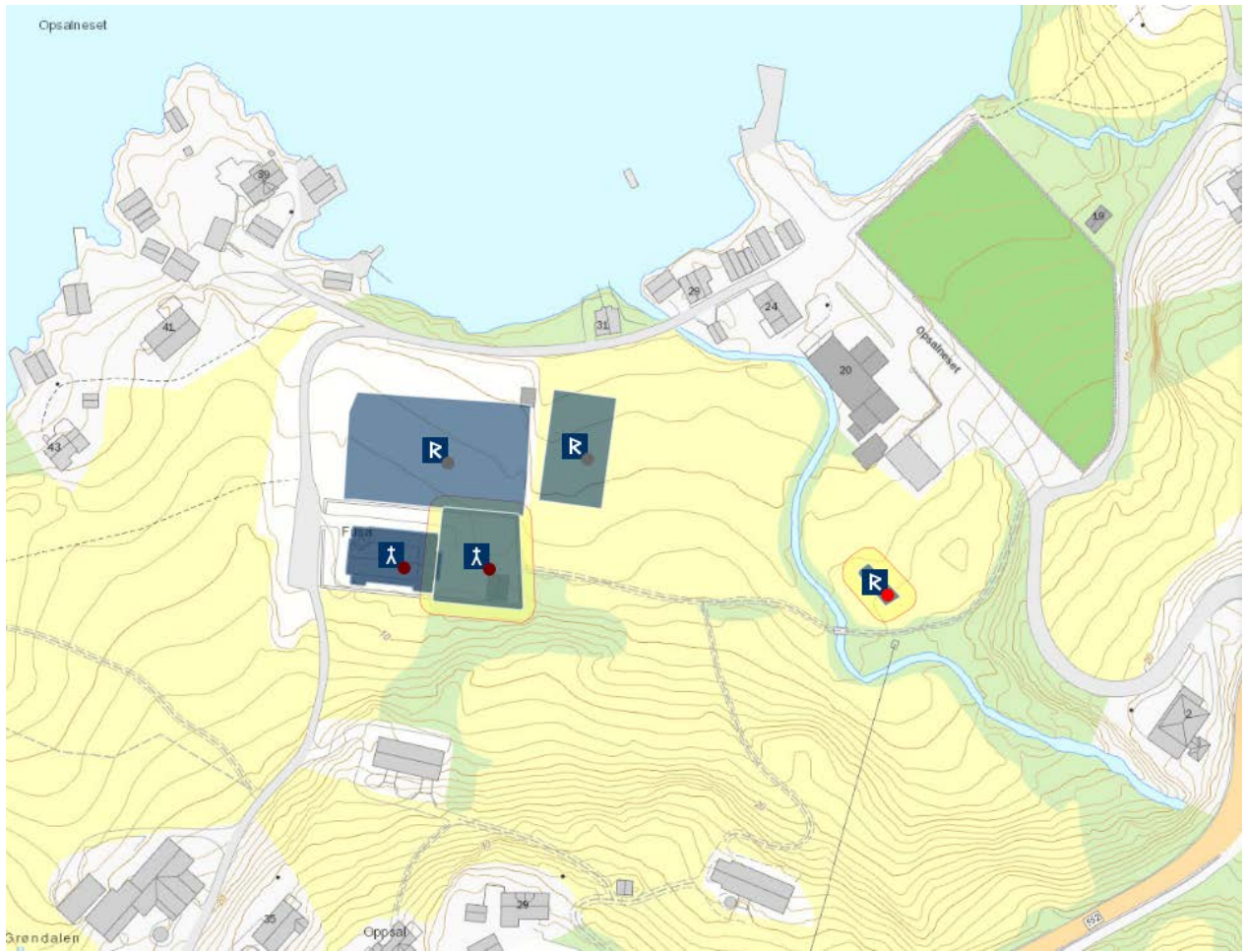
FUSA KOMMUNE

FUSA (hovedkirke), gnr. 34 Opsal (Fusa sogn). Fusa kommune

ID 84215

Nåværende kirke står på (gnr. 34) Opsal. Middelalderkirken var trolig en stavkirke, erstattet i 1600 av en tømmerkirke. Ny kirke ble reist 1861 ved siden av den gamle som deretter ble solgt på auksjon og revet. Denne brant 1959 og ny kirke – den nåværende – ble reist på samme sted som der den brente 1861-kirken hadde stått og ble innviet i 1962 (NK I/2:1ff). I 1306 lå det godt med landskyldparter til både mensa (15 foruten i åbølet + kyr) og fabrica (9 + kyr), i tillegg til tienden, men prestebol er ikke nevnt (BK 66a-b). I Bergen bispedømmes jordebok ca. 1600 er det noe uklarhet mht. hva prestegjeldet het: delvis er overskriften *Fusse hoffuidt kiercke*, delvis benyttes *Fusze prestegieldt* i oppsummering av inntekter til kirkens samlede fabrica, men også *Oussz prestegieldt* der inntektene til hovedprestens mensa summeres (JBB 195, 197, 199). Årsaken ligger nok i at i en kort periode etter reformasjonen utgjorde Fusa med Strandvik og Hålandsdalen et eget prestegjeld, men dette ble rundt 1560 slått sammen med Os prestegjeld. År 1600 ble Os og Fusa igjen besluttet delt i to prestegjeld, men vedtakt ble ikke utført før i 1855 (NK I/2:1). Når det gjelder hovedkirkeprestens mensa ca. 1600 er – mot det sedvanlige i dette landskapet – landskylden ført samlet og ikke med referanse til de enkelte annekssogn (JBB 197f). Ute på neset vest for kirken heter det Prestaneset og Prestaskjeret. (kartreferanse: AK 052-5-3).

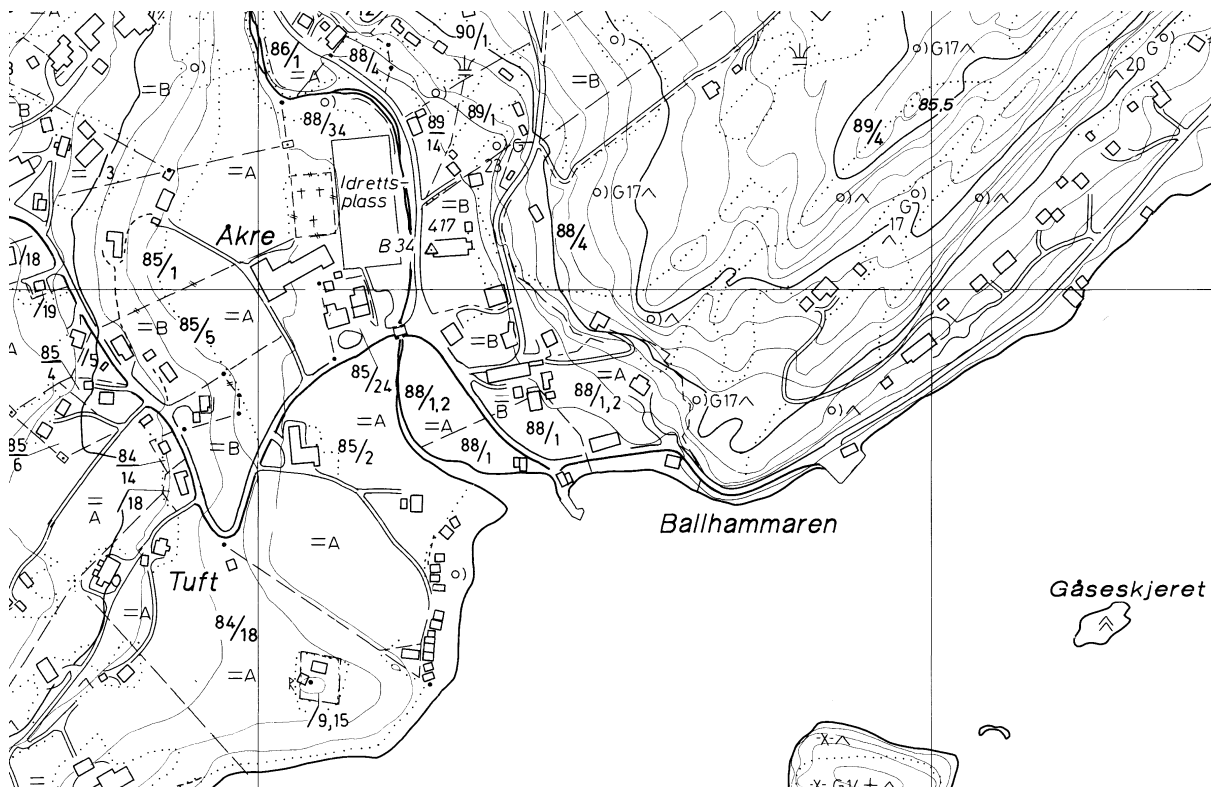

SÆVOLL (STRANDVIK), gnr. 88 Sævoll (Strandvik sogn). Fusa kommune

ID 85601

Middelalderkirken var etter alt å dømme en stavkirke. Denne ble i 1628 erstattet av en tømmerkirke. 1857 ble ny kirke reist, antagelig like nord for der tømmerkirken sto (NK I/2:30ff) på (gnr. 88) Sævoll. Bnr. 4 av (90) Hauge kalles Kjørkjeteigen (NK 199); i dette tilfellet dreier det seg om en skogsteig i brattfjellet og gir således ingen antydning om en eldre flytting av kirkestedet innenfor vallet til opphavsgården. Trolig er denne teigen identisk med ”det i Gaarden Hauges Udmark liggende og bemeldte Kirke tilhørende Skovstykke” (Skaathun 1961:553). Vi må dermed kunne gå ut fra at også stavkirken sto på det stedet der de to yngre kirkene ble reist, hvilket harmonerer godt med byggested generelt for 1600-talls kirker. En gravplass på (85) Åkre tvers av elva ble etablert i 1891. En hjelpekirkegård på (117) Hjartnes etablert 1907 ble erstattet av en på (118) Nordtveit i 1971, og en gravplass på (106. 107) Baldersheim ble tatt i bruk i 1940 (NK I/2:35). Ifølge Skaathun (1961:554) var grunnen til opprettelsen av kirkegården på Åkre at ”den gamle [rundt kirken] var vorten for liten og dertil var han steinut og våt, so det var ikkje råd å nytta han lenger”. Hvilket kan bety at gravplassen rundt kirken ikke lenger er i bruk. I 1306 lå det godt med landskyldparter og kyr til både mensa og fabrica, samt tiende, men intet prestebol er nevnt (BK 68a-b). (kartreferanse: AK 051-5-4).

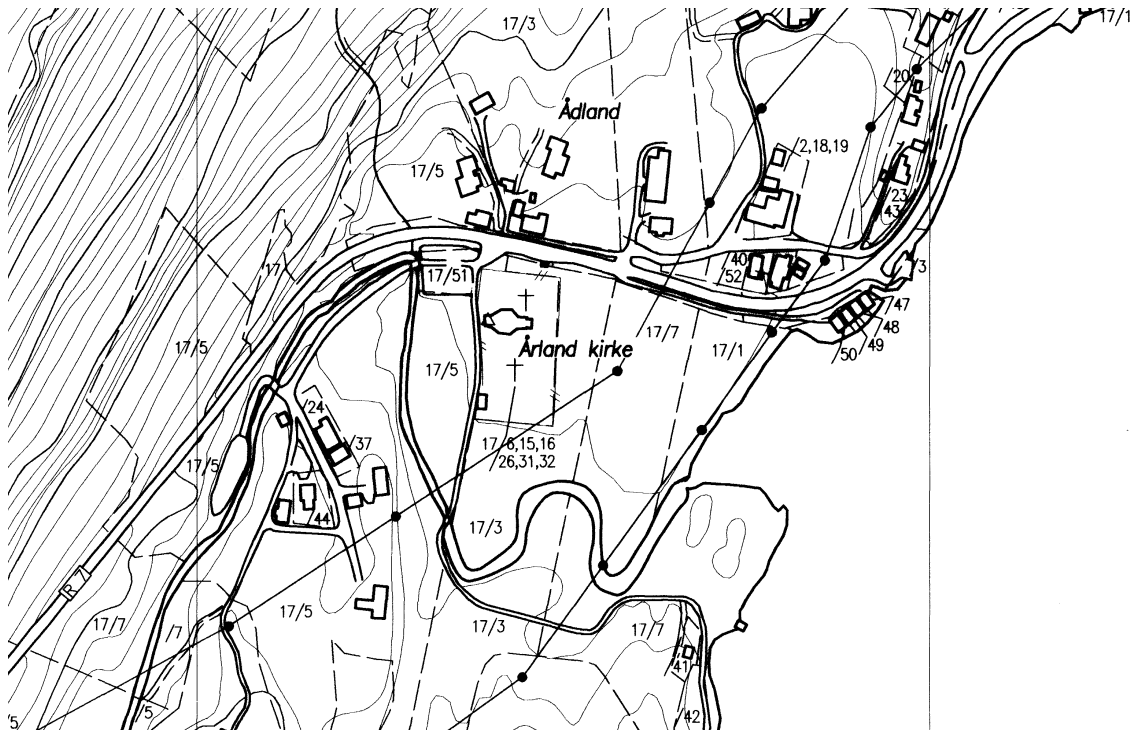

SAMNANGER KOMMUNE

ÅDLAND [Årland] (SAMNANGER), gnr. 102 (=17) Årland (Samnanger sogn). Samnanger kommune.

ID 85366

Middelalderkirken vart mest trolig en stavkirke. Rundt 1652 ble denne erstattet av en tømmerkirke, og som i 1851 ble erstattet av den nåværende kirke (NK I/2:60ff). ”Den eldste kyrkja på Ådland, nemnd frå 1329, var ei stavkyrkje, for der er funne steinar i jorda etter ståplass for stavane. Ho stod litt nedanfor [sørvest for] der kyrkja står no, og der har og vore kyrkjegard, for der er funne beinrestar i jorda” (Lauvskard 1951:19). Den gamle kirkegården ble utvidet i 1886 (mot sør og mot øst), 1907 (mot øst), 1970 (mot sør). Nåværende steingard ble murt opp rundt 1950 (NK I/2:66). I 1306 lå det åtte skyldparter og 12 kyr til mensa foruten parten i kirkestedsgården (*af Arlande j Kirkiu bønum tiu manadamata bol*) samt tiende, men kun en liten flokk sauer og geiter til fabrica (BK 65a-b). Om ikke det eksplisitt nevnes en skyldpart *i abæli*, har likevel parten i kirkebøen gitt grunnlaget for et prestebol til kirken. (kartreferanse: AL 056-5-1).

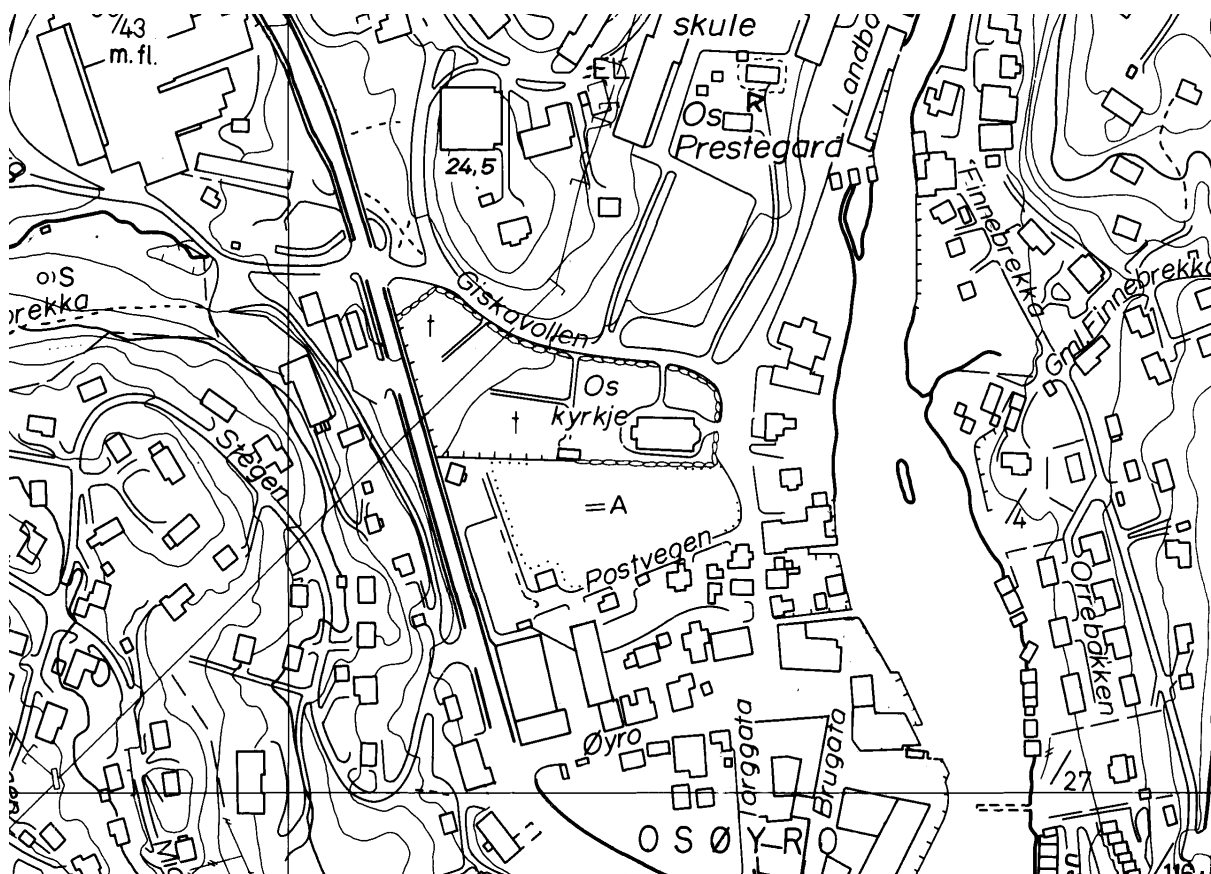

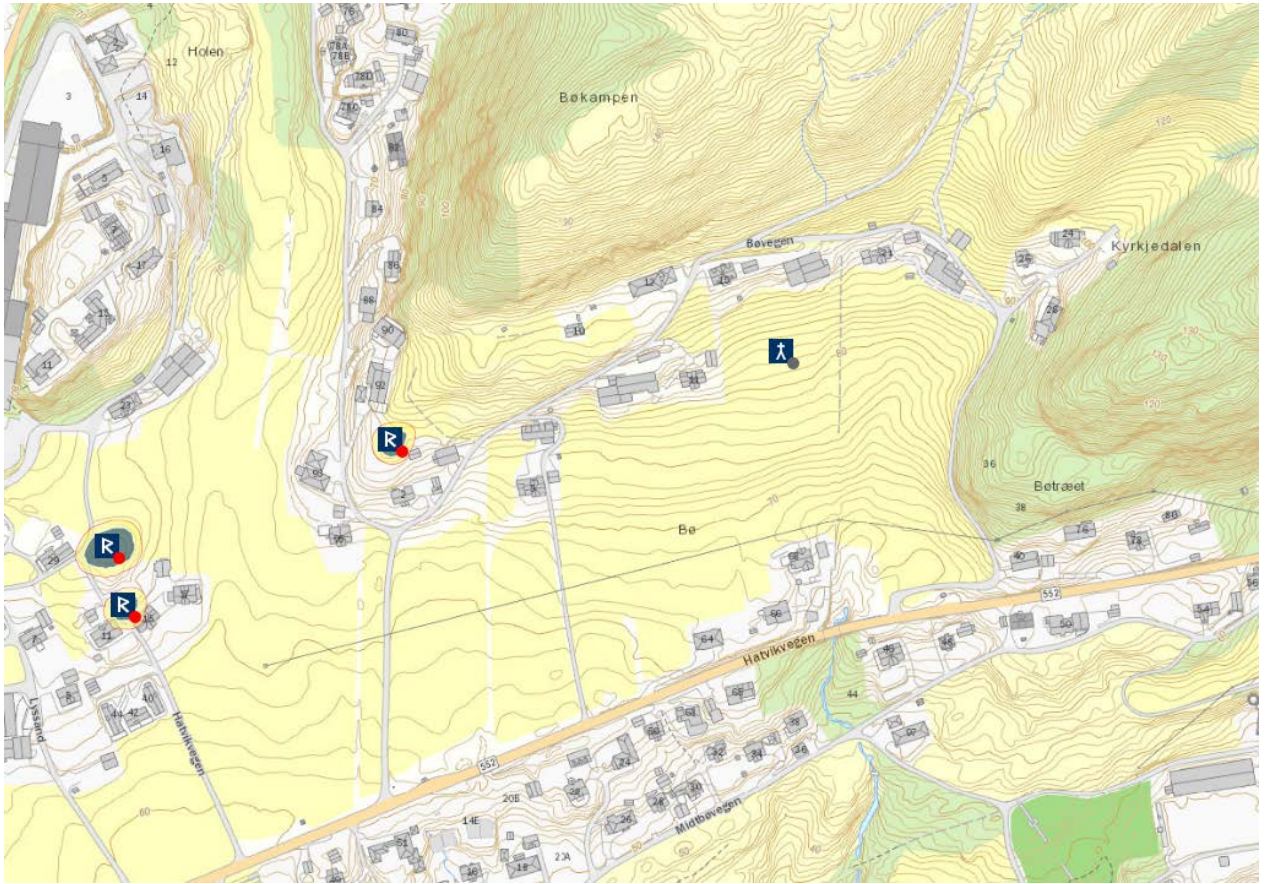
OS KOMMUNE

OS, gnr. 55 Os (Os sogn). Os kommune

ID 85246

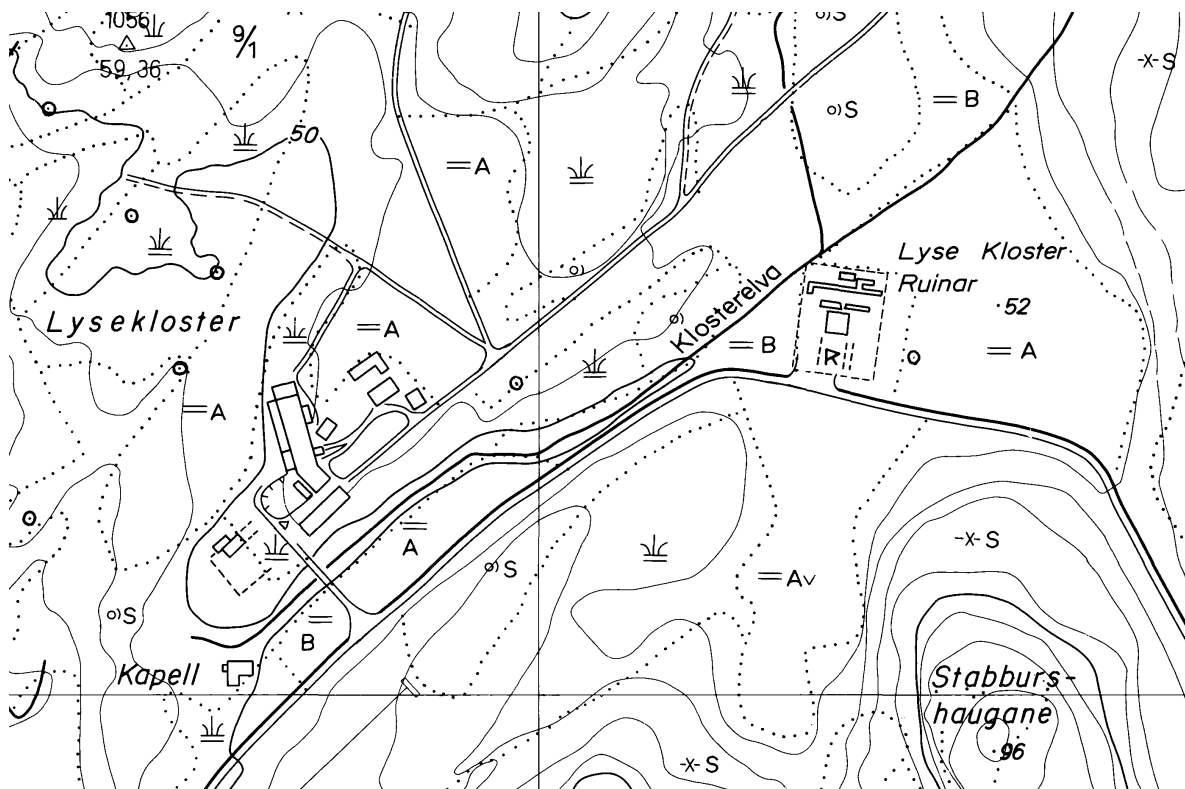
Middelalderkirken sto på (gnr. 55) Os og var høyst sannsynlig en stavkirke, og denne sto fram til den ble erstattet i 1624 av en tømmerkirke. Ny kirke, den nåværende, ble bygd 1870 like sørvest for tømmerkirken som så ble revet da nykirken sto ferdig (NK I/2:41ff). I 1328 går det klart fram av et brev (DN VIII:84) at det var prest og prestebol på Os og prest på (65) Bø. 10 år seinere ser det derimot ut til at det er felles prest for Os og Bø, og at presten satt på Os. Dermed er det rimelig å se for seg at Os var hovedkirke i 1339 (DN IV:237, IX:119) med sira Peter som prest, og at Bø var anneks. Kirkegården er blitt utvidet flere ganger: 1822, 1860-tallet (mot sør), 1884, 1918 og seinere. En gravplass på (54/10) Kuventre ble innviet i 1993 og en på Nordre Nesset i 1980 (NK I/2:51). I 1306 ble det ført landskyld kun til mensa, seks skyldparter foruten åbølet, og heller ingen tiendeopplysninger (BK 64a-b). At begrepet *Oussz prestegieldt* i 1660 benyttes i summeringen av hovedprestens inntekter til mensa i det daværende Fusa prestegjeld (JBB 199) skyldes trolig at Fusa kirke helt nylig var blitt etablert som hovedkirke og at Os tidligere hadde hatt denne status. I skråningen rett vest for kirken heter det Likbrekka, kort nordnordvest for kirke og prestegård heter det Klokkarbrekka, og nord for tettbebyggelsen ca. 1970 heter det Prestegardskogen. (kartreferanse: AH 051-5-2).

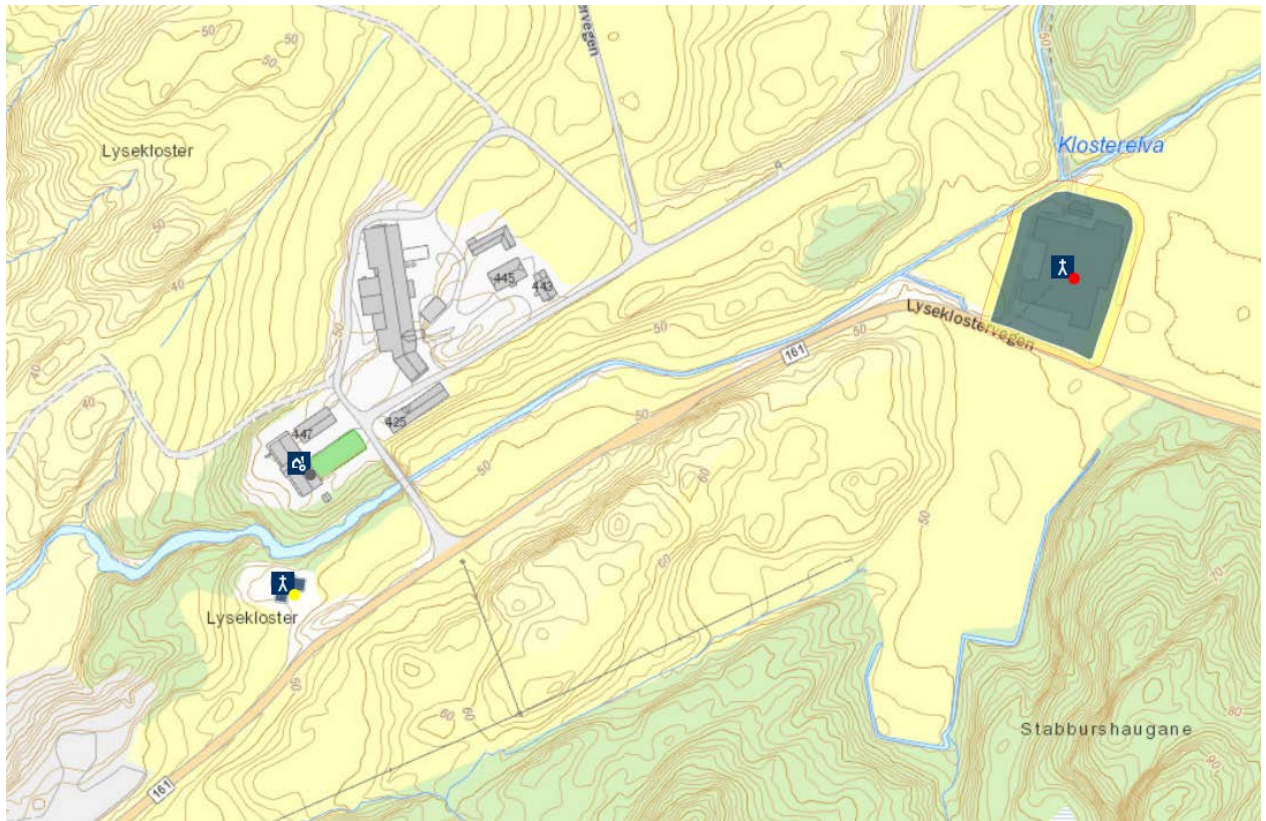

LYSE KLOSTERKIRKE, gnr. 9 Lysekloster (Os sogn). Os kommune. Nedlagt kirkested.
ID 6459

Klosterruinene ligger på (gnr. 9) Lysekloster, opprinnelig gårdsnavn *Lýsi* (NG 208). Klosteret var et cistercienserkloster opprettet 1146 av munkar fra Fountains kloster i Yorkshire. Det ble nedlagt som kloster i 1536 og omdannet til et verdslig len. Fra 1560-talet ble stein fra murene fraktet til Bergen og til Danmark. Kirken hadde skip og kor i samme bredde, koret var rettavsluttet og ble flankert av to sidekapeller. Bygningen er murt av bruddstein med kleberkvader i veggåpningene. Kirken hadde samlet 9 portaler og døråpninger (NK I/2:57). Et kapell ble bygget til hovedgården på Lyseklostergodset i 1663, 3-400 m nedover i dalsøkket mot sørvest. Bekken som renner gjennom dalen heter Klosterelva. Langs veien sørøstover fra klosteret heter det Korsabrumyrane, en mulig antydning om et tidligere kors i friluft. (kartreferanse: AH 052-5-1).

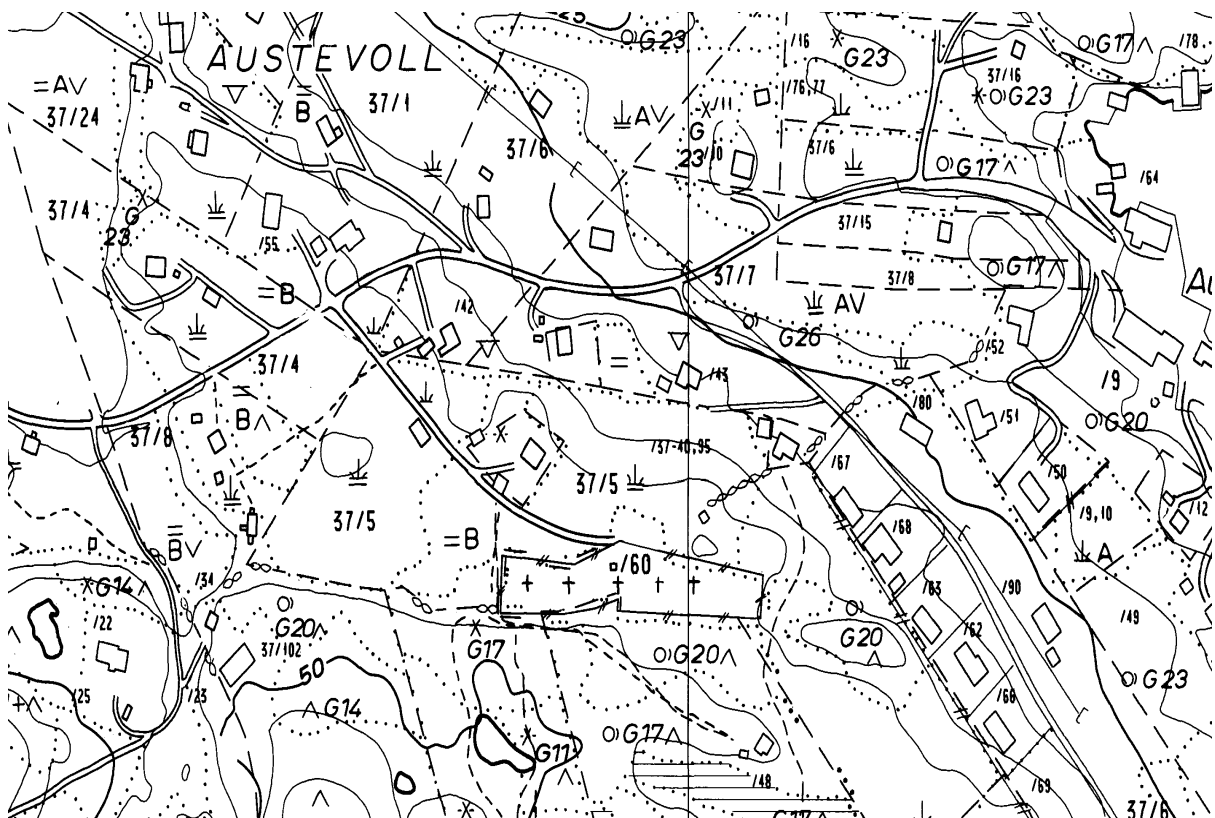

AUSTEVOLL KOMMUNE

AUSTEVOLL (HUNDVÅKO), gnr. 37 Austevoll (Austevoll sogn). Austevoll kommune ID 83826

En kirke på (gnr. 37) Austevoll er ikke nevnt i BK på 1300-tallet eller i diplomatariet. Likevel må det holdes for temmelig sikkert at så likevel har vært tilfellet. I kirkeregnskapene 1653-55 (*Santor eller Østewolds Kierckis Regenschab*) er nevnt prestens visitas og vigsling av en nybygd kirke på (gnr. 37) Austevoll. Denne var en tømmerbygning med rektangulært skip (12,7x8,9 m) og smalere, rektangulært kor (7,6x6,3 m). Denne kirken ble revet i 1891, samtidig med at det ble bygd ny kirke på (43) Storebø på Huftarøy kort vei over sundet mot sørøst (NK I/2:87f). Muligens sto den gamle tømmerkirken ferdig en del år før vigslingen, da det inne i bygningen var malt årstallene 1644 hhv. 1648 (Eide 1991:14). Det faktum at det på 1650-tallet fantes kirkegård rundt kirken må bety at tømmerkirken var et nybygg til erstatning for en eldre kirke, mest sannsynlig på samme tuft (se også nedenfor). Da Nicolaysen besøkte kirken i 1888 fant han gjenanvendte materialer fra en stavkirke i våpenhuset, hvilke var "levninger af stavkirken paa Sandtorv" (Bendixen 1904:393). Her kan Nicolaysen og Bendixen ha forholdt seg til kirkeflyttingssagnet ("materialene dreiv fra Sandtorv og over til Hundvåko") og tolket det slik at materialer fra den revne kirken på Sandtorv ble gjenanvendt på Hundvåko; mer sannsynlig, sett i relasjon til det ovenfor anførte om kirkegården på Hundvåko rundt 1650, er det at disse stavkirkematerialene kom fra en eldre kirke på Hundvåko. Kirkegården på Hundvåko forble i bruk etter at kirken var revet i 1891 (NK I/2:89). Det nåværende Hundvåko kapell ble innviet i 1990, og dette ble bygd omtrent på samme sted som den tidligere tømmerkirken hadde stått (NK I/2:95). Rimeligvis viser ØK, som er produsert langt tidligere, den gamle kirkegården uten kirke. Stedet der kirken sto heter Kyrkjehaugen. (kartreferanse: AF 049-5-1).

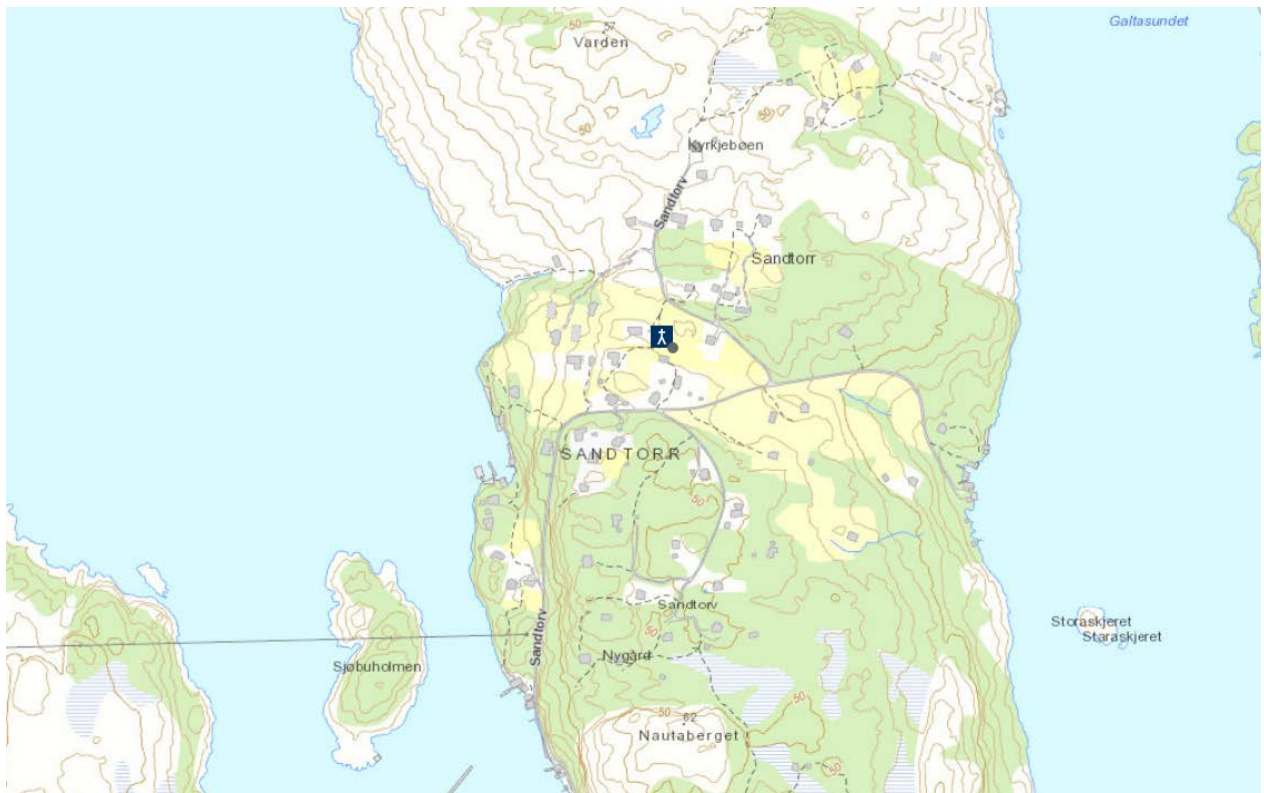
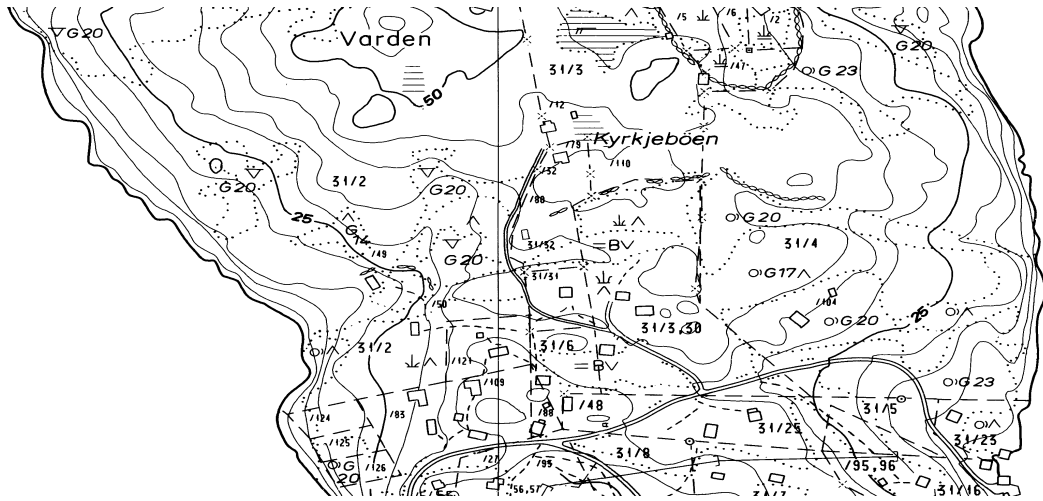

SANDTORV [Sandtorr], gnr. 31 Sandtorv (Austevoll sogn). Austevoll kommune. Nedlagt kirkested

ID 222492

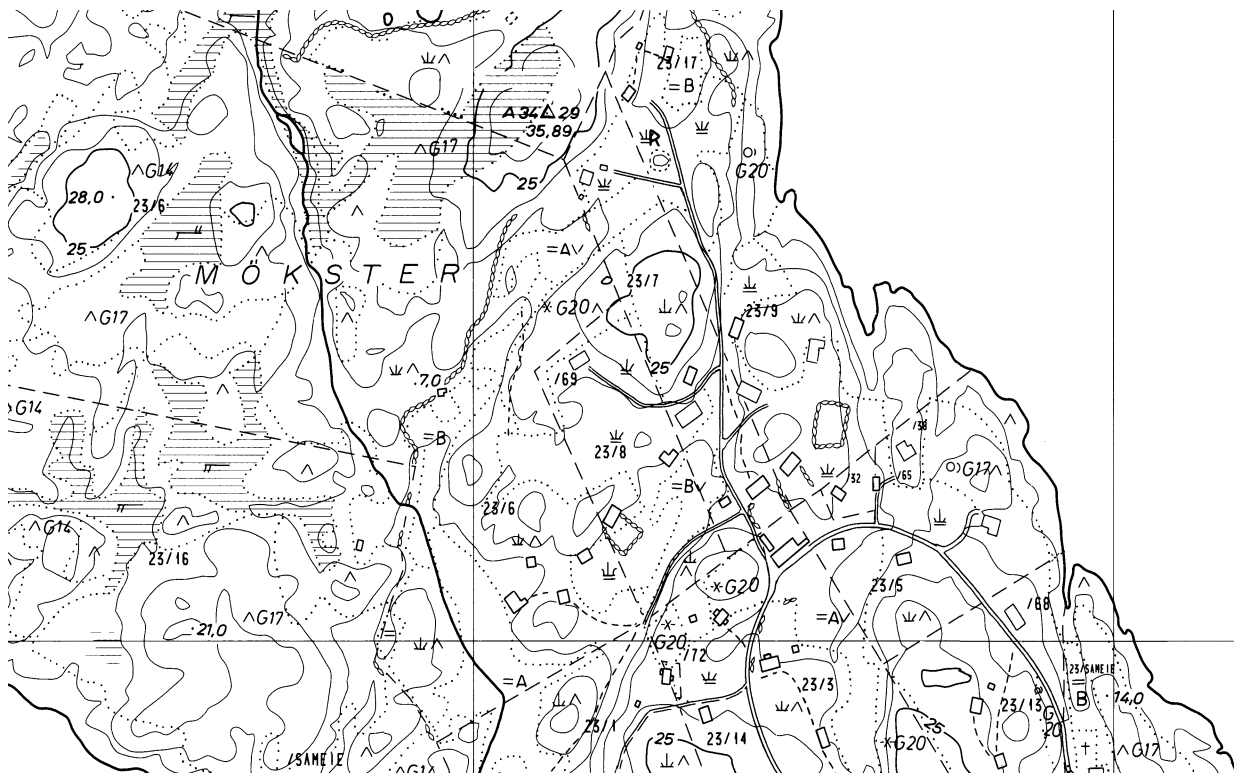
I 1240 lot kong Håkon seg ro ut Krossfjorden og deretter sørover ”til Sandtorr og hørde messe der” (Soga om Håkon Håkonsson kap. 227), og kirken nevnes i biskopens jordebok i 1306 (*kirkian j Sandtoðru*, BK 69b). I kirkeregnskapene 1653-55 (*Santor eller Østewolds Kierckis Regenschab*) er nevnt prestens visitas og vigsling av en nybygd kirke på (gnr. 37) Austevoll (NK I/2:87f). I kirkeregnskapene 1653-55 (*Santor eller Østewolds Kierckis Regenschab*) er nevnt prestens visitas og vigsling av en nybygd kirke på (gnr. 37) Austevoll (NK I/2:87f). I fortegnelsen over katedratikum ca. 1600, under *Sundz prestegieldtt og Sundz kiercke* føres annekset *Krabbe kiercke* sammen med de andre annekser *Fieldz kiercke* og *Møgster kiercke* (JBB 75), mens det samme sted i fortegnelsen over landskyld til mensa ved Sund hovedkirke benyttes betegnelsen *Sanntors sogen* og om kirken *Sandfors kiercke* som synonym for *Krabbe kiercke* (JBB 184f). Årsaken til denne ”forvirringen” (?) er uvisst, men trolig blir det rett å utgå fra at det er forfatterne av jordeboken for Bergen bispedømme ca. 1600 som ikke helt har hatt grepet på kirkebetegnelsene i dette området der kirker ”kom og gikk” også på 1600-tallet, og der det trolig er forskjellige forfattere for katedratikumlisten hhv. inntektsfortegnelsen, og at *Krabbe kiercke* ca. 1600 faktisk er identisk med kirken for det samtidige *Sanntors kiercke/sogen*. At lokal tradisjon hevder at navnet ”Krabbekyrkja” er relatert til kirken på (gnr. 37) Austevoll på Hundvåko (Eide 1991:14), har trolig et flyttingssagn som basis. Kirken på Sandtorv var trolig en stavkirke. Skipet kan ha vært om lag 10x6 m, og på 1620-tallet hadde den spontekt tak og svalgang. Rundt kirken var det kirkegård, og tidligere var det mulig utfra de svake spor å anslå dens utstrekning til om lag 15x18 m. I samtlige hjørner hadde det stått store, reiste steiner, to og to samlet. På kirkegårdens vestside ble det på et tidspunkt lagt en 2,5 m lang steinhelle som kan ha markert inngangen til området. Muligens ble kirken revet i første halvdel av 1650-årene i forbindelse med byggingen av kirke på (37) Austevoll på Hundvåko. I 1959 ble det satt opp en minnestein der tradisjonen mener kirken har stått (NK I/2:83f). Rimeligvis sto kirken på det som nå er (gnr. 31/4) Kyrkjebøen, om lag midt på øya litt opp for havneområdet. Gnr. 31 Sandtorv er eneste gården på øya av samme navn. I 1306 lå det kun en skyldpart på fem lauper i kirkestedsgården til kirkens mensa, til fabrica lå det en rekke kyr og fem av disse dro presten leieinntektene av, samt tiende på 16 lauper; intet prestebol er nevnt (BK 69b). Ved innseilingen fra vest/nordvest til Sandtorv heter sundet mellom øyene Skorpa og Litle-Skorpa Kyrkjesundet, mest trolig en referanse til kirken på Sandtorv – og ikke til en kirke på Skorpa. Kirken på Sandtorv er forbundet med kirken på (den tidligere kirkestedsgården, nå kapell-lokalitet, gnr. 37) Austevoll med et flyttesagn: ”Segna fortel at det var tanken å byggja ny kyrkje på same staden [Sandtorv]. Dei kjøpte tømmer i Lysefjorden og flota det ut til Sandtorv, men ei stormnatt losna floten og rak ned til Austevoll-landet på Hundvåkøy. Folk tok dette som eit teikn på at kyrkja skulle byggjast der. Tømmeret vart bore opp på ein haug på Austevoll-garden. Der reiste dei kyrkja og der stod ho i over 250 år. Nokre av plankane frå Sandtorv-kyrkja vart nytta i våpenhuset på den nye kyrkja” (Eide 1991:13). De middelalderske gjenstandene ført her under Sandtorv kirke kan like godt stamme fra kirkene på Austevoll, Møkster eller Haugland, idet de innkom Bergens museum på et tidspunkt da det var mye riving og flytting i det som nå er Austevoll kommune. (kartreferanse: AF 50-5-2). (Oppdatert tekst 2016)

MØKSTER, gnr. 23 Møkster (Møkster sogn). Austevoll kommune. Nedlagt kirkested.
ID 222498

Midelalderkirken på øya (gnr. 23) Møkster, mest trolig en stavkirke, sto i Heimigarden ved nordenden av øya. I 1686 ble stavkirken revet og ny kirke bygd på Møkster. Kirken var bygd i tømmer, og den ble revet i 1892, samtidig med at det ble bygd ny kirke for sognet på (20) Kvalvåg nord på øya Stolmen rett sør for Møkster (kartreferanse: AE 047-5-2).

Tømmerkirken var ca. 20 m lang inkl. kor og våpenhus. Da denne ble revet ble det funnet noen staver som trolig var fra den eldre kirken (Eide 1992:17). Gravplassen til kirken på Kvalvåg skal ligge nord for denne, og den ble opprettet i 1849-50 som kolerakirkegård – før 1892 som hjelpekirkegård for Møkster kirke (NK I/2:101ff, 109). I 1306 eller noe seinere ble det gjort et makeskifte mellom kirkens mensalgods og biskopen, slik at sistnevnte skulle dra landskylden av Møkster ubeskåret. Til samme tid lå det kun syv lauper til mensa og intet til fabrica, og selv ikke tiende er oppført, og intet prestebol er nevnt (BK 70a). Et langstrakt areal inngjerdet av steingard og avmerket på ØK som kirkegård ligger i ei glove sørøst på Møkster. Dette er en ny hjelpekirkegård, anlagt i 1909 (kartreferanse: AE 048-5-2). Det gamle kirkestedet eravgrenset ved steingard lenger nord på øya. ”Rundt kyrkja låg ein liten kyrkjegard. Der var det berglendt og lite jord. Kistene kom aldri djupt nok ned (...) Det hende ofte i gammel tid at dei rodde til Sund, Os, Tysnes eller Fitjar med liket og fekk det jorda der” (Eide 1992:19). Det kan se ut til at gravplassen på (23) Møkster fortsatt er i bruk (jf. Eide 1992:46ff). (kartreferanse: AE 049-5-4). (Oppdatert tekst 2016)

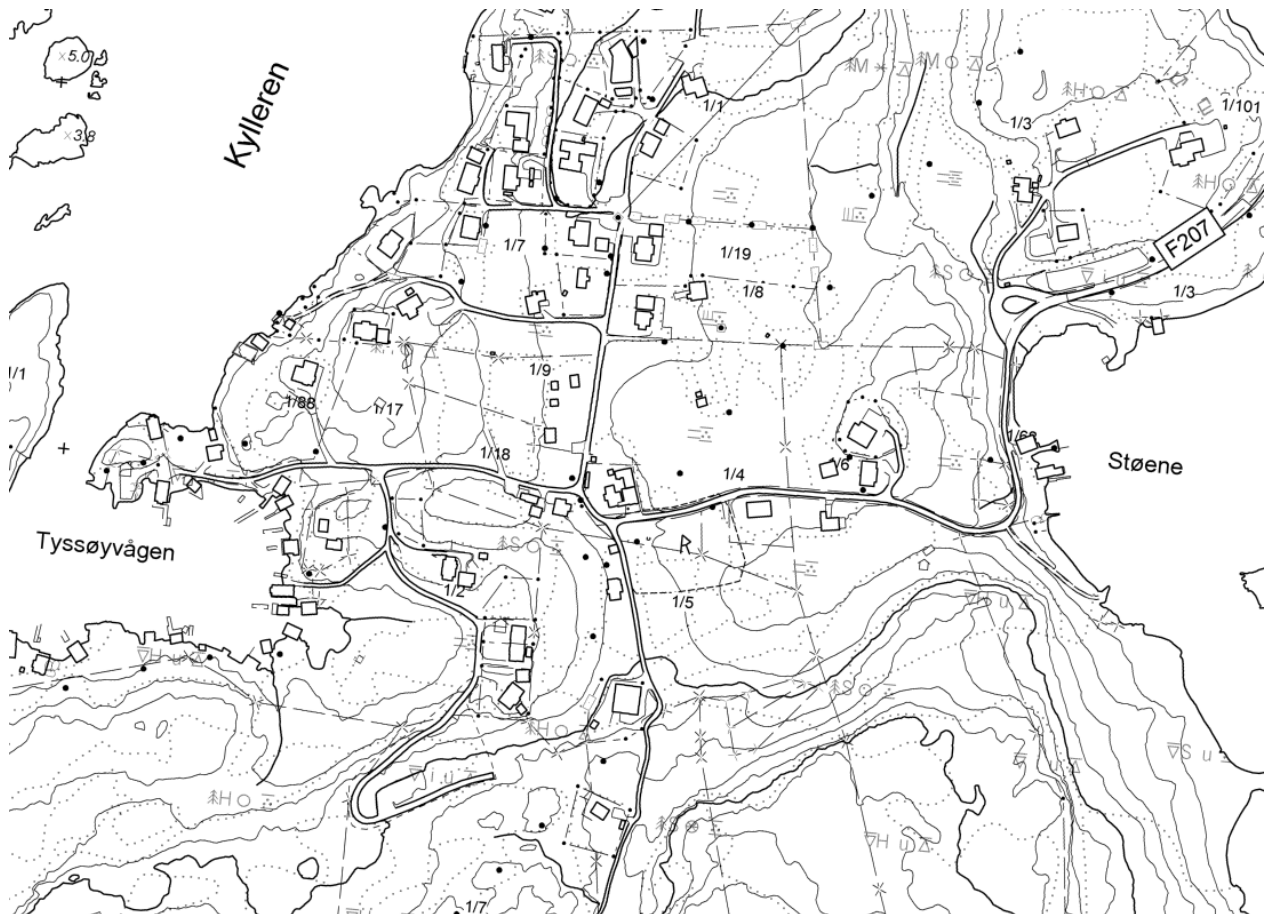

SUND KOMMUNE

TYSSØY [Tysøy] **ST. LUDVIK**, gnr. 1 Tyssøy (Sund sogn). Sund kommune. Nedlagt kirkested.

ID 135417

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 1) Tyssøy er i 1305-1308. Da bemyndiget biskop Arne Færøybiskop Erlend å vigle kongens kapell (*capella de Thyssisoey*) samt å sikre at kirkens og dens tjenere ble anvist en passende og bestemt medgift og at sogneprestens rett ble forbeholdt (DN IV:81). I 1308 ble prosten ved Apostelkirken i Bergen nevnt som leder for de 14 kongelige kapeller, derunder *sancti Ludovici in Tussisoey* (DN I:113), og samme år ga paven avlat til alle som på gitte tidspunkt besøkte disse kirkene (DN I:114). Kirken skal ifølge Nicolaysen og Bendixen ha stått på ei flate midt på bnr. 1 av (gnr. 1) Tyssøy, og det er funnet skjelettresten i området. Det kan se ut til at det var en rektangulær steinbygning, om lag 16x7 m i utstrekning, uten innsnevring for korpartiet. Den har i ettertid ikke kunnet påvises ved avtorving (NK I/2:82). Kirken trolig bygd rundt 1300. Kirken er nevnt i bispedømmets jordebok før 1350, men intet er ført mht. landskyld, andre inntekter eller prestebol (BK 53b). ”Soga nemner ikkje meir om kapellet på Tyssøy, men funn av mannebein og gravgaver av gull og sølv viser at folk har vorte jordfesta ved kapellet fram gjennom tidene (gravfunn i samband med løebygging i andre halvdel av 1800-talet, iflg. opplysningar ved Olav Toft, som vart fortalt om funna for fleire tiår sidan). Opplysningane vart gjevne ’i ein tøllig tone’. Så vidt ein veit vart funna aldri registrerte av fagfolk) (...) På utanlandske kart frå 1500-talet er Tyssøy nemnd som Sankt Olavs holme (jfr. t.d. Thresoor der Zeevaert, 110)” (Asphaug 1978:51). (kartreferanse: AF 054-5-3). (Oppdatert tekst 2016)

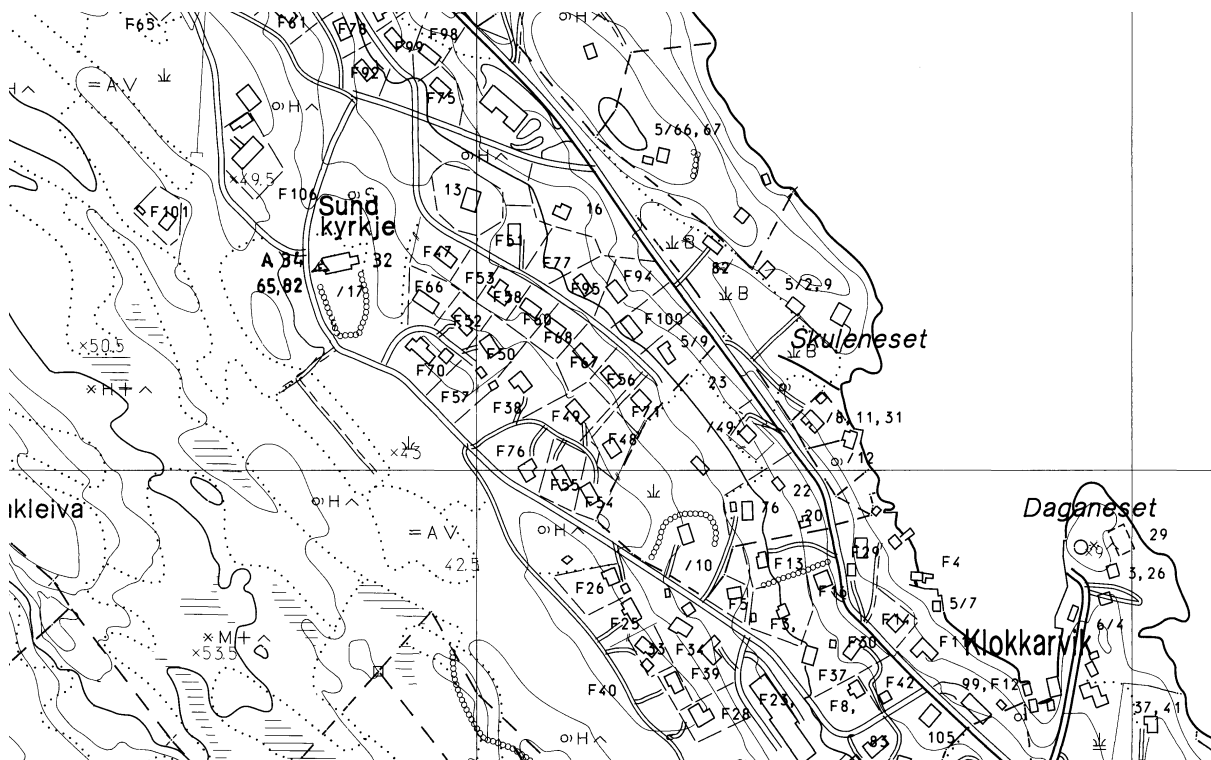

SUND, gnr. 5 Sund (Sund sogn). Sund kommune

ID 84999

Den eldste kjente kirken var en stavkirke med tårn, bygd på (gnr. 5) Sund. Muligens var en eldre kirke brent i første halvdel av 1300-tallet, eller en eldre kirke hadde gjennomgått store reparasjoner (se nedenfor). Stavkirken ble demontert og deretter ble en tømmerkirke bygd – trolig på samme tuft, for gamle men brukbare materialer skulle gjenanvendes – i 1673. I 1877 ble ny kirke reist litt nord for tømmerkirken og denne ble deretter revet i 1878. Nykirken brant i 1994, og nåværende kirke ble bygd på omtrent samme sted som den foregående og vigslet i 1997 (NK I/2:69ff). Ny gravplass ble etablert tvers av veien for kirken i 1989. En gammel kolerakirkegård ligger i Grønabrekka, i utmarka om lag 400 m sør for kirken, anlagt 1849. En gravplass i (39) Telavåg var i bruk fram til 1918, og en ny ble etablert på Selstø innenfor Telavåg i 1918 (NK I/2:77). Før ca. 1350 lå det landskyld til fabrica, kun kyr og diverse typer tiende, til mensa lå det én skyldpart og tienden; prestebol er ikke nevnt (BK 53a-b). Samtidig framgikk det at kirken var i dårlig stand: *j Dumbudal fim manadamatabol oc varo allar saman aðr en þær [lakune] til kirkiu uppgærdar Botolfr oc Erlinger a Skoghe vidr byskups vitorde so at after skal leysast þægar þæinninghar* (BK 53a). Noen hundre meter opp i nordvest for kirken heter det Preståsen, og få hundre meter nede ved fjorden heter det (5/2) Klokkekarvik. Da kong Håkon Håkonsson i påska 1240 la til land i Grøningasund (Lerøyosen, nær ved Sund) med 10 skip, lot han reise to landtelt, ”og der ble holdt gudstjeneste på verdig måte” (Soga om Håkon Håkonsson, kap. 225). (kartreferanse: AF 052-5-1).

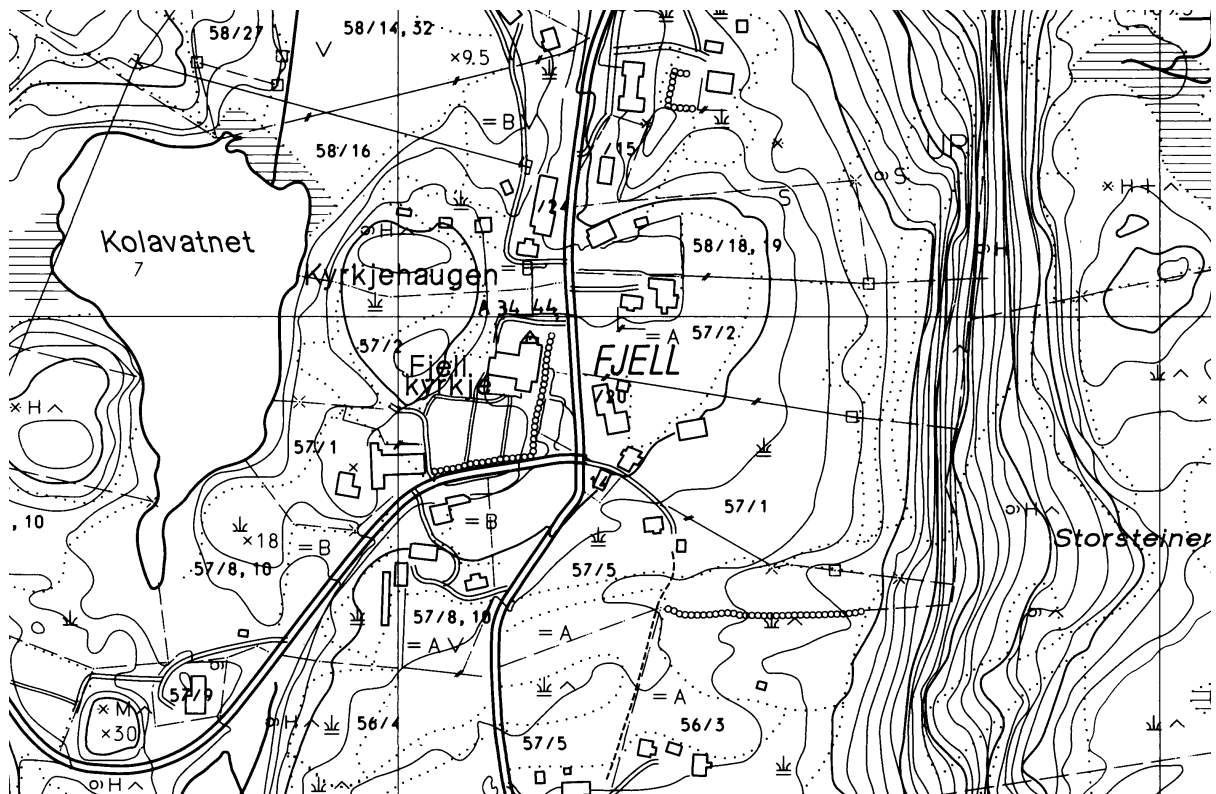

FJELL KOMMUNE

FJELL (SOTRA), gnr. 56-58 Fjell (Fjell sogn). Fjell kommune

ID 84147

Nåværende kirke står på (gnr. 57) Fjell. En stavkirke fra middelalderen var blitt revet før 1686 og erstattet av en tømmerkirke, sannsynligvis bygd på samme tuft som stavkirken, og i 1795 fikk tømmerkirken erstattet det gamle skipet med et nytt. Ny kirke ble reist i 1874, nord for den gamle, ved Kyrkjehaugen (NK I/2:119ff). ”Dei gamle kyrkjene har stått sør for den noverande kyrkja, og då i retning aust-vest. Avstanden har vore så pass stor at det ikkje var til hinder for oppføringa av den nye kyrkja, etter di den gamle ikkje vart nedriven før året etter at den nye var ferdig og teken i bruk”. Deretter ble den gamle kirketufta opparbeidet til gravplass og alle spor utslettet (Fjell 1974:21). Kirkegården ble utvidet mot sør og vest i 1939-40. I 1849 ble det anlagt kolerakirkegårder i (11) Møvik og (34) Biløydalen. De tjente som gravplasser fram til 1880; Biløydalen ble benyttet til gravplass for russiske krigsfanger i 1940-45. Gamle Kleivane gravplass ble anlagt i 1919, Nye Kleivane i 1992, på (24) Landro i 1901 og på (15) Skålevik i 1959 (NK I/2:127). Kirken og er nevnt i BK ca. 1330 og ca. 1350, men den er ikke ført i registeret eller i fortegnelsen med tiende, landskyld eller prestebol. I 1338 hadde biskopen i Bergen kallsretten til Fjell kirke (DN VIII:107), i og med at han – etter ønske fra Hr. Erling Vidkunsson – da overlot denne kirken til presten Benedikt i Rugsund (i Davik sogn i Nordfjord). Videre framgår det av brevet at *kirkiuna j Sundi vndir fialle er hwalvager vaar*. Fjell tilhørte tidligere Sund prestegjeld. I 1812 ble Sund residrende kapellani nedlagt, og dermed ble Strusshavn og Fjell slått sammen til ett sognekall, Fjell. I 1819 ble førstnevnte lagt til St. Jørgens hospital i Bergen og Fjell midlertidig lagt til Sund. I 1841 ble Fjell eget sognekall (Bendixen 1904:412). Rett ved kirken mot nordvest ligger Kyrkjehaugen. (kartreferanse: AE 055-5-4).

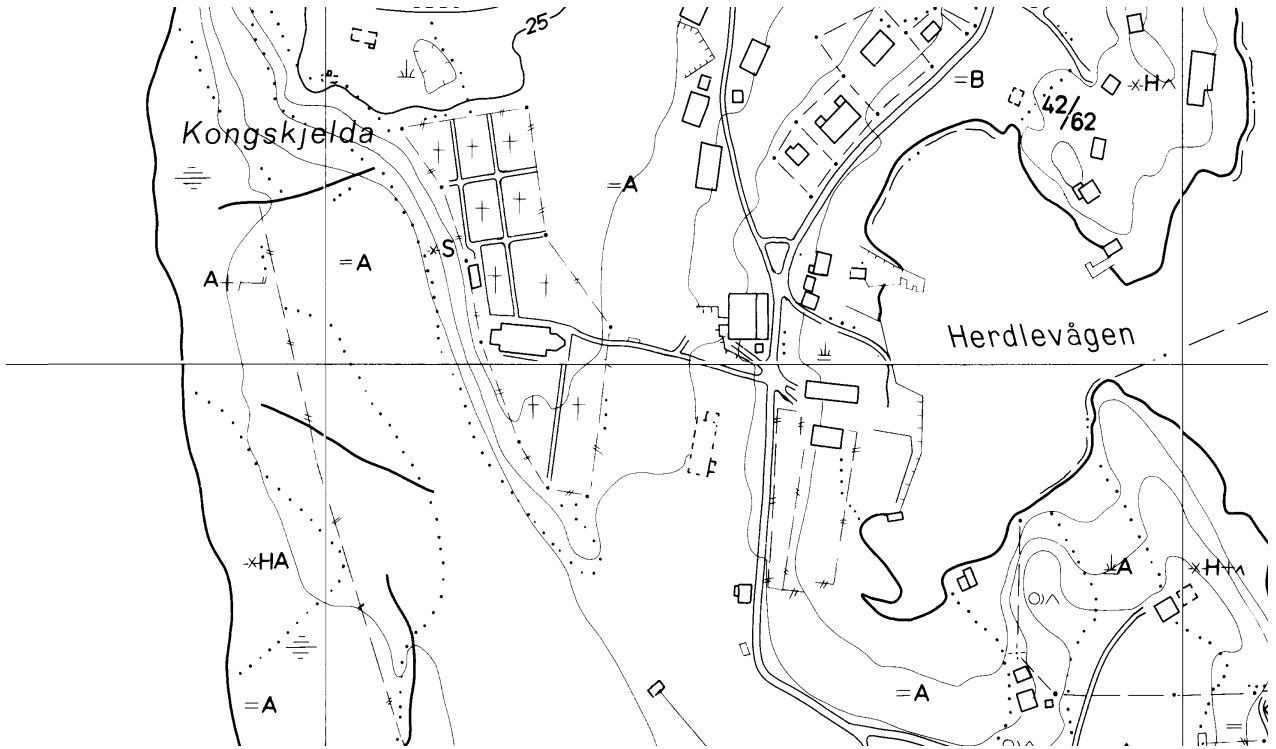

ASKØY KOMMUNE

HERDLA ST. NIKOLAS AV MYRA, gnr. 15 (=42) Herdla (Herdla sogn). Askøy kommune

ID 84557

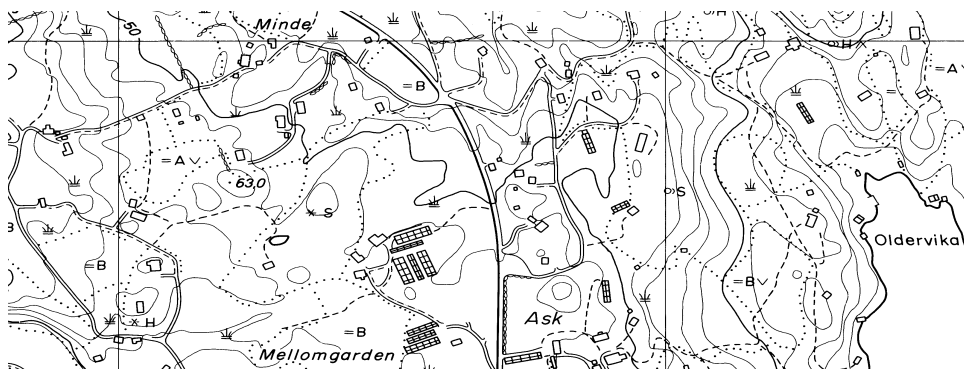
Nåværende kirke står på (gnr. 42) Herdla, bygd på samme sted som middelalderkirken i 1863 etter at foregående kirke var revet to år tidligere: ”rester av grunnmuren i den gamle St. Nikolaykirke; den er beliggende i den nuværende kirkes skib fra gallerifronten til koråpningen”. Den eldste kirken er ikke kjent, men en steinkirke bygd rundt 1300 ble revet i 1861. Muligens kan den gotiske salkirken være en ombygd romansk kirke med rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Kirken fra rundt 1300 var rektangulær uten innsnevring for koret. Opprinnelig hadde den inngang kun i vest, men sekundært var det brutt ut en høy portal i korområdet mot sør (NK I/2:154ff). Veggåpningene hadde kleberkvader, og samtlige var spissbuede. Søylene var dels i marmor og dels i kleber (Bendixen 1904:649). Ut fra Chr. Christies oppmålingstegninger ser det ut til at det over vestportalen var et høyt og bredt vindu som evt. kan ha vært åpning ut til et utvendig lektorium. Bevarte brev viser at kirken i 1146 (DN XII:1) lå til Munkeliv kloster, at Kristkirken i Bergen ved biskopen makeskiftet den til seg fra munkene ca. 1180 (DN VIII:2), og at kirken var ett av de 14 kongelige kapeller i 1308 (DN I:113). Trolig bør en kunne koble om- eller nybyggingen av kirken rundt 1300 til kong Håkon eller hans far kong Magnus, i og med at denne kongsætta skulle ha bygd eller dotert disse kirkebyggene (*capellas habeat fundatas ac dotatas per eum et clare memorie Magnum patrem et Haquinum avum ipsius Norwegie reges*). Interessant ved brevet av ca. 1180 er uklarheten ved hvorvidt (43) Onæ skulle ligge til gården Herdla eller til kirken: slikt makeskifte/salg av kirker var noe erkebiskop Jon reagerte sterkt på i sin kristenrett fra 1270-tallet. Før 1350 ble det ført godt med landskyld og andre verdier til mensa, men kun ei ku til fabrica (BK 54a). En innført notis i BK refererer til en *Thorbiorn* som var skyldig 7 års tienderestanse for årene 1319-1327 (BK 54a-b: *item gæk Thorbiorn vidr at hann aatte at luka kirkiuni firir siau tiundr sex laupa oc hundrat laupa*). Kirkegården ble utvidet i 1872 (mot nord), 1896 (sør), 1919 (sør), 1946 (nord). Deler av gravplassen er ødelagt ved at tyskerne i 1940-45 gravde tunneller under den (NK I/2:163). En del av kirkegården kaltes tidligere Baglergaren, og der måtte ingen begraves (Bendixen 1904:655). Nord på øya heter det Prestviki, og rett vest for kirken ligger Kongskjelde. (kartreferanse: AD 060-5-2).

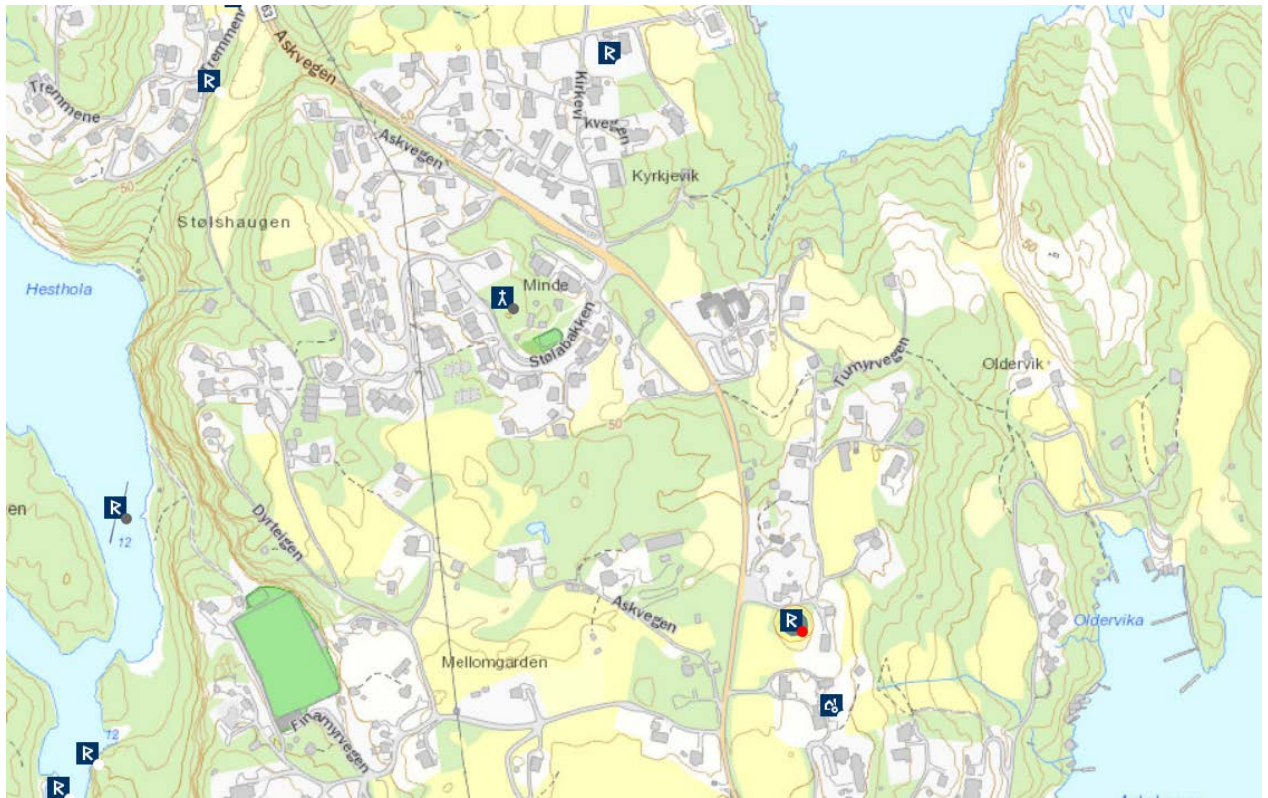

ASK (ASKØY), gnr. 1 Ask (Strusshamn sogn). Askøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 83803

Kirken er nevnt i bispedømmets jordebok før 1350 (*kirkna a Aske*, BK 54a), men intet er ført mht. landskyld eller andre inntekter. Gården Ask lå i seinmiddelalderen til Munkeliv kloster, deretter bispestolen, så kronen, og til slutt adelige og/eller borgelige eiere, og den har hele tiden vært skattefri (Bendixen 1904:420). Før dette var gården lendemannsgård, og muligens kan presten *herra Arne a Aske*, nevnt før 1350 (BK 54a), være identisk med den høvdingættede Arne Ormsson (Skeie 1964:10f). Både Bendixen (Aarb. 1900 s. 170-71) og Rygh (NG 245) mener at innførselen i PN 134 (*capella de Hope*) i 1327-28 skal være et annet navn på kirken på Ask, hvilket faller sannsynlig. Nåværende (gnr. 3) Hop er nabogård til Ask i sør. Ut fra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper taler mye for at Hop er utskilt fra Ask i tidlig nytid, og gården er da heller ikke nevnt før i 1563 (*Houp*, NG 280). *Aske* er gårdsnavn og det middelalderske områdenavnet for nåværende Askøy var *Fenring* (NG 288). Ei vik drøye 300 m nord for nåværende hovedtun på (gnr. 1) Ask heter (bnr. 15) Kyrkjevika, mot vest ligger Oldervika og Askehamna. Navnet gir en klar antydning om at en kirke har stått på eller ved dette tunet. Bendixen (1900:170f) undersøkte terrenget på Ask: ” Navnet Kirkeviken (Kirkealmuens lending), paa en liden vaag, lige nordenfor Askeneset, peger hen paa, hvor stedet skal søges. Selve gaardparten Kirkevik synes ikke at byde paa nogen heldig plads for en kirke. Men paa den indenfor eller søndenfor liggende nabogaard, Mindet, viste opsidderen mig resterne af kirketomten, der laa paa søndre mark, ved en liden bæk, og en lav hammer, lige under 'Storgaarden'. For kort tid siden havde han her under rydning stødt paa en rad svære stene, som laa i ret linje n.v. – s.ø. Stenrækken, der endnu delvis var meget tydelig, kunde følges over bækken i en længde af 14 m., men var nordenfor denne noget indtrukket. Jeg tør dog ikke sige, om dette har været kirkegaardsgjærdet eller kirkens grundmure, men det sidste er det sandsynligste”. På ØK er det på gårdsvallet til Ask avmerket en parsell ved navn Mindet rett nord for tunet på Mellomgarden. ”Storgården” er navnet på bnr. 1/25. Etter at kirken på Ask ble revet ca. 1741 ble det opprettet et nytt kirkested på storgården (10) Strusshavn helt sør på Askøy, og ny kirke ble bygd her i 1744 men brant i 1861. Neste kirke på Strusshavn ble bygd nær stranden i 1864, mens den foregående hadde stått litt lenger opp i det lille, trange dalføret der den gamle kirkegården fortsatt var synlig rundt 1900 (Bendixen 1904:412). Nåværende kirke bygd 1969 står ca. 350 m sørsørvest for de tidligere kirkene. Et fjell ved denne eldste lokaliteten heter Kyrkjefjellet (Skeie 1964:15). Kirken på Strusshamn ble betjent av en kapellan fra domkirken i Bergen (Domkirkens landsogn) fram til 1813 da Askøy kirke ble lagt til Fjell prestegjeld, og fra 1819 ble kirken betjent av presten ved St. Jørgens hospital i Bergen fram til pastor ved Fjell kirke tok over i 1842 (NG 279). Foruten Kyrkjevika nord for tunet på Ask, skal det i tillegg finnes en naturformasjon på gården kalt Vespeskåpet (= *Vesper-*, NK I/2:131). I 1936 reiste ungdomslaget Askestrilen et steinkors på stedet der kirkens alter skal ha stått (Skeie 1964:13). Nytt kapell med kirkegård ble etablert på (3) Hop i 1908 (Clausen & al 1958:21). (kartreferanse: AF 058-5-2). (Oppdatert tekst 2016)

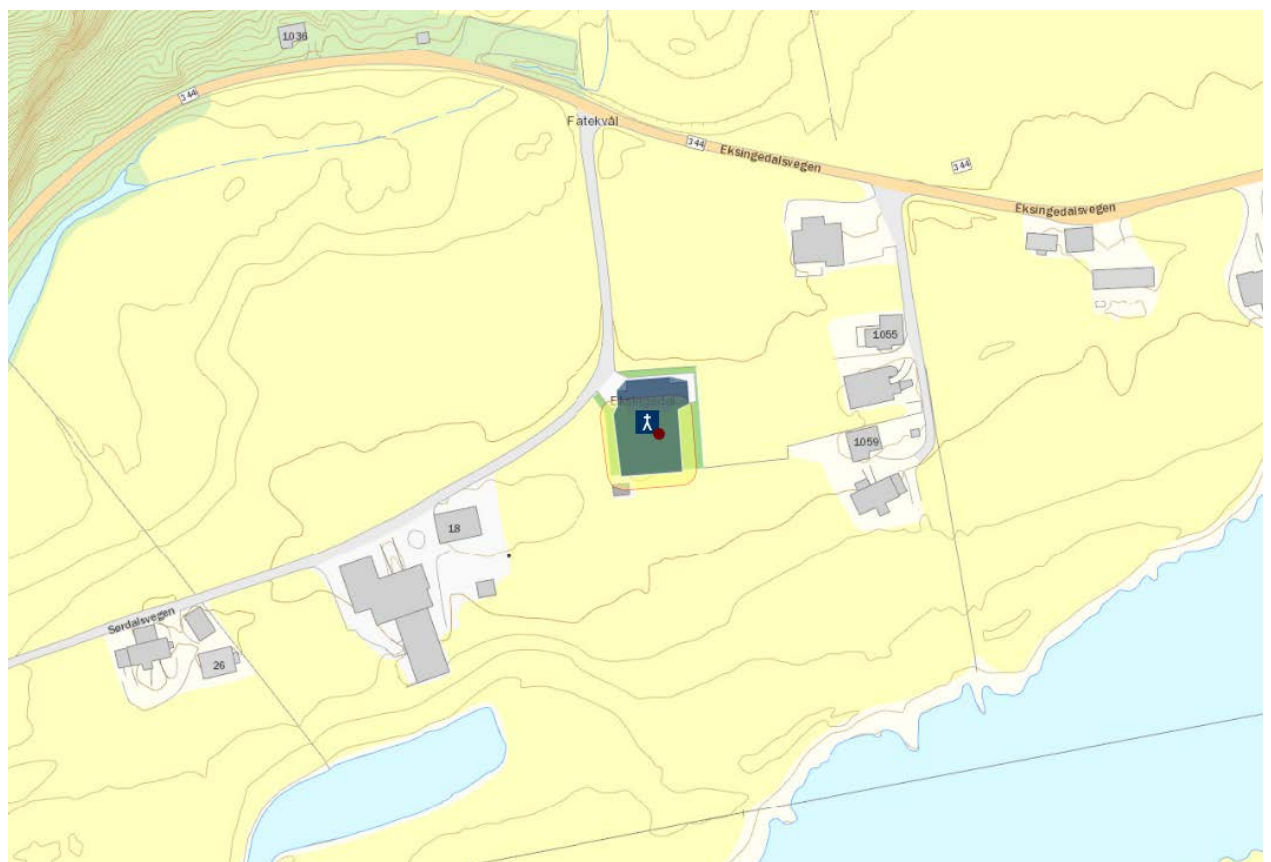
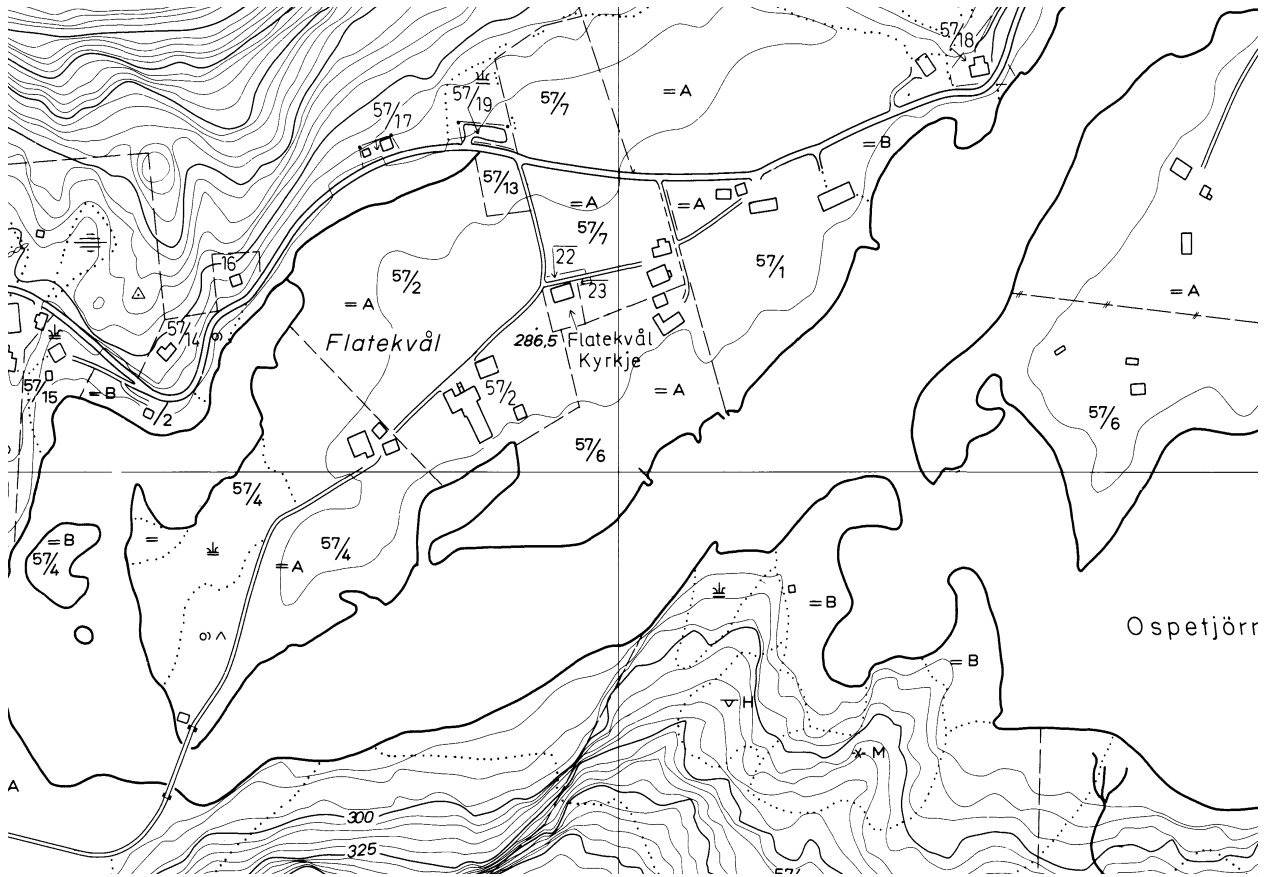

VAKSDAL KOMMUNE

FLATEKVÅL (EKSINGEDAL), gnr. 89 (=57) Flatekvål (Eksingedal sogn). Vaksdal kommune.

ID 84083

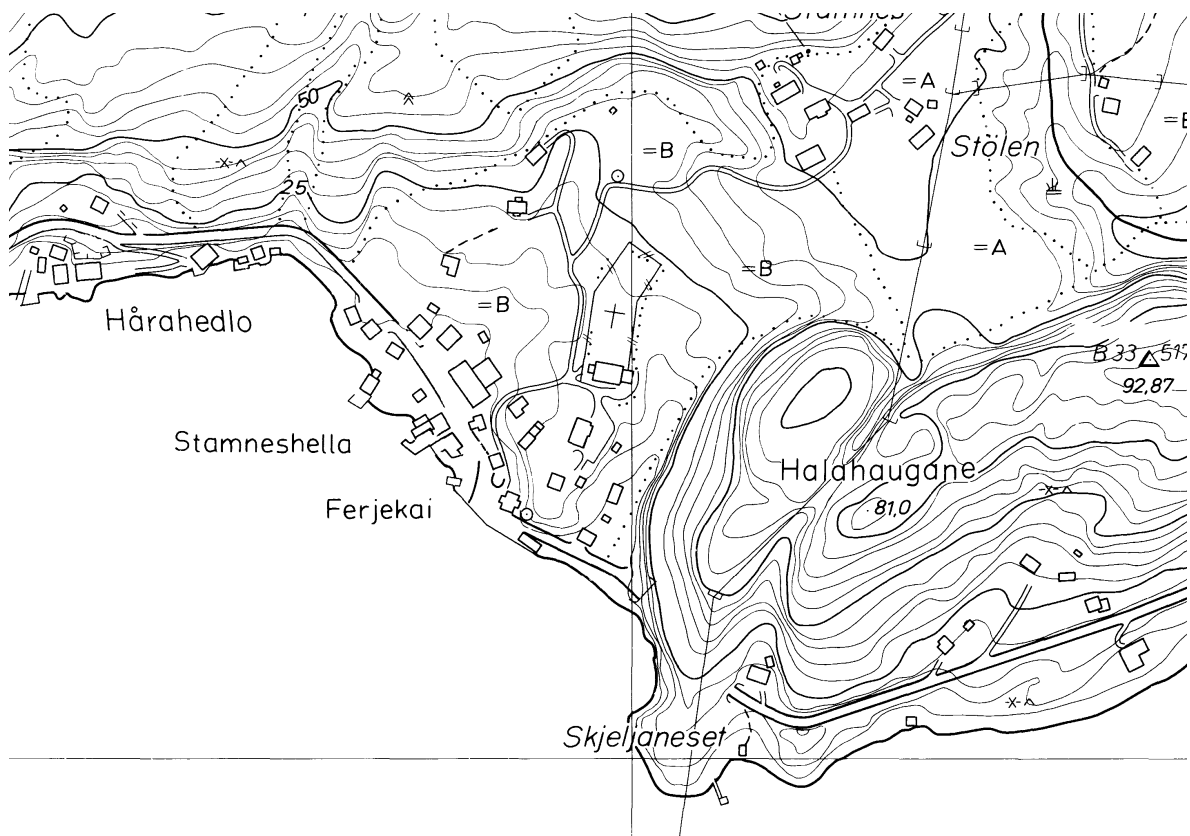
Nåværende kirke står på (gnr. 57) Flatekvål. Den ble sognekirke i 1881 da Eksingedalen ble opprettet som eget sogn – før dette hadde de søkt kirke på Mo, med unntak for én årlig preken på Flatekvål (Litleskare 1933:52ff). Den eldste kjente kirken på stedet skal være bygd i 1626 eller 1627, og i 1666 var den i dårlig stand: ”Her [i Mo annekssogn] er desuden tvende Kapeller--- det andet kaldet Fladequal Capell, hvilket underholdes af 9 bønder Och fordi de same 9 mand nu ere forarmede, med tiden kommer til nedfalds Liggende under Moe Kircke, hvilken de i førstningen optog til Kirkegaard, fordi veien var forlang och besværlig for dem at føre deres liig om Vinteren ned til Kirchen. Siden blef dem bevilget at sette derpaa en Kirche, hvorudi der blifuer prædiket engang om aaret, dog ikke uden at det begiæres” (sogneprest Garmann ref i Litleskare 1933:89). Denne ble i 1882 erstattet av den nåværende gråsteinskirken. Den eldre kirken var en rektangulær tømmerbygning med torvtak, 6,7 x 6,3 m, og tufta var rundt 1900 fortsatt synlig på kirkegården ”nogle skridt fra den nuværende [kirke]”. Bygningen ble demontert og deretter gjenreist som stue på (32) Binningsbø i Evanger sogn (Bendixen 1904:637). Det er svært sannsynlig at det sto kirke her også i middelalderen, da dette dalføret helt klart har vært fullt oppdyrket i det meste av middelalderen. En av gårdene kort vei øst for Flatekvål, (92=60) Fjellanger, var en bra stor gård og i full drift i 1303 (DN XII:37). En skyldpart på *x mata boll i Fiolangir i Straumahuæue*, taksert til *xx merkir brendar*, var da nylig solgt til Munkeliv. I 1590 var Flatekvål blitt tatt opp etter å ha ligget øde, og de øvrige gårdene nedenfor Binningsbø var igjen i hevd i 1610-11 (Litleskare 1933:87). Kirken har et seinmiddelaldersk alterskap bevart, men dette blir av Bendixen (1904:638) bortforklart med at det må ha kommet fra en annen kirke ”før det blev opstillet i Flatekvaal kapell; thi det er ældre end dette”. Også kirkens kalk og disk er fra middelalderen, og etter beskrivelsen kan kirkens tidligere klokker ha vært middelalderske. Både skapet, klokkene og nattverdsutstyret *kan* selvsagt stamme fra andre kirker (jf. Litleskare 1933:102f), men det er vel så sannsynlig at en middelaldersk kirke i Eksingedalen er blitt holdt ved like i lang tid etter at bygda for ei tid ble lagt øde. Demografisk øde-lagte gårder er ikke ensbetydende med at jorda ikke ble brukt, eller at ikke en kirke eller dens inventar ble tatt vare på. I 1853 var kirkegården ved Mo kirke blitt for liten, og deler av sognet benyttet derfor ”Fladeqvals Kirkegaard” (Litleskare 1933:35). På 17- og 1800 tallet ble den årlige preken holdt på Syftesokdag, og da var det samtidig marked på Flatekvål med tilreisende fra Voss, Sogn, Radøy og Holsnøy. I og med at kapellet ikke dro landskyld eller tok tiende ble det heller ikke omfattet av kirkesalget på 1720-tallet (Litleskare 1933:91ff). Rett ut for hovedporten til kirkegården heter det Kyrkjebakken (Litleskare 1933:108). En fjelltopp om lag 1 km nordvest for kirken heter Likhaugen, men ut fra topografien er det mindre sannsynlig at navnet skulle ha noe med transport av lik å gjøre. (kartreferanse: AN 065-5-1).

STAMNES, gnr. 56 (=47) Stamnes (Stamnes sogn). Vaksdal kommune

ID 85543

Nåværende kirke står på (gnr. 47) Stamnes. I 1686 ble en eldre kirke erstattet av en tømmerkirke, som så ble erstattet av den nåværende langkirke i 1861 (Bendixen 1904:37). I Bergen bispedømmes jordebok ca. 1600 ble Stamnes ført eksplisitt som kapell (JBB 75), og det lå ingen landskyld til kirkens fabrica (op.cit. s. 178). Derimot lå det landskyld til mensa (op.cit. s. 180), og kapellet tok tiende (op.cit. s. 178, 180). Før 1350 lå det kun seks skyldparter samt noen kyr til mensa, og to parter til fabrica; prestebol er ikke nevnt (BK 61a). Hvorvidt vi her har å gjøre med en anneksert høgendeskirke eller et votivkapell er uklart, men beliggenheten ved et gårdstun taler for den første forklaringen. Omlag 300 m mot sør, tvers av Sundet, er det en odde ut i fjorden som heter Krossen. ”Paa kvar side av kyrkjegarden, for vestre og austre enden av den gamle Stamneskyrkja, var der ein gravhaug, og paa kvar haug stod der ei gamal kjempe-eik (...) gravhaugen raste ut, noko av kyrkjegarden og. Dei fann gravgods i haugen; sverd, munnbit av hestebeitler, bryne o.m.a. Haugen austanfyre kyrkja var mindre og laag slik at kyrkjegardsgjerdet gjekk yver (...) Der ligg enno noko att av haugen utanfyre kyrkjegardsmuren” (Litleskare 1936:14f). ”I gilet millom Stamneskyrkja sin korgavl og Hallahaughammaren kjem der ut ei alltid rennande uppkoma med det friskaste vatn som nokon veit. Staden heiter ’Par(ad)iset’” (Litleskaret 1936:97). (kartreferanse: AL 062-5-1).

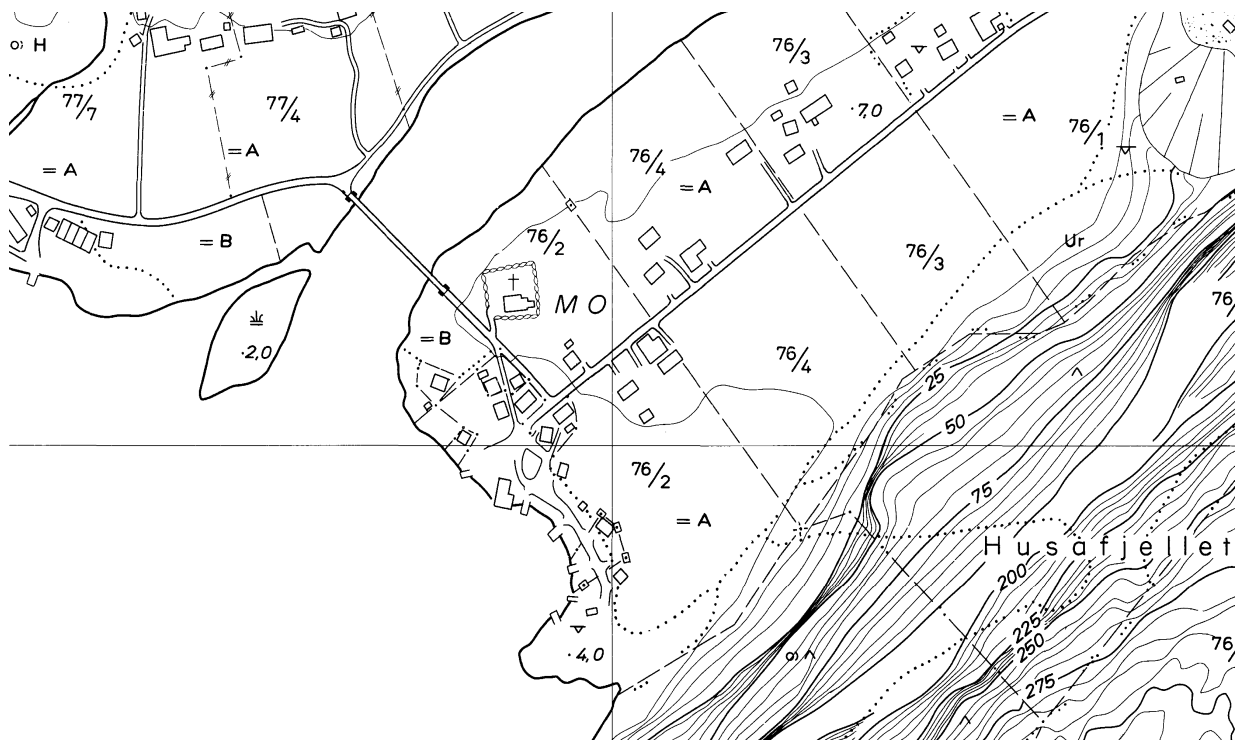

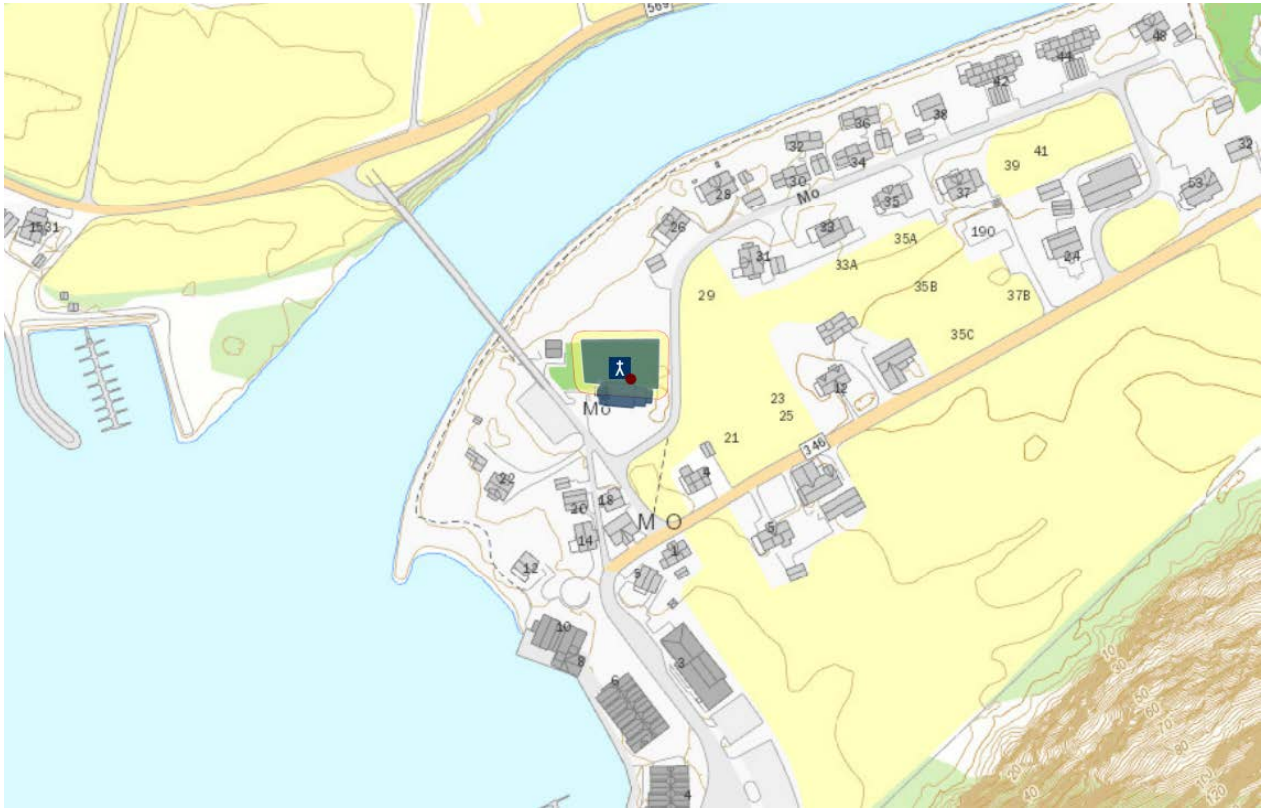
MODALEN KOMMUNE

MO, gnr. 76, Mo (Mo sogn). Modalen kommune

ID 84967

Nåværende kirke bygd 1883 står på mælen der elva munner ut i bunnen av Eidsfjorden, på (gnr. 76) Mo. En middelaldersk stavkirke ble i 1593 erstattet av en tømmerkirke. Denne ble sterkt ombygd og forlenget østover i 1831. Tømmerkirken sto på samme sted som stavkirken. Nåværende kirke ble reist like sør for tømmerkirken, og deretter ble denne revet. I 1982 ble den gamle kirkegården utvidet mot vest (NK III:90ff, 98). Før 1350 lå det få skyldparter til mensa hhv. fabrica og krossen, men en rekke kyr til de to sistnevnte (BK 60b-61a). Ca. 1600 ble det notert i Bergen bispedømmes jordebok at det da ikke lå landskyld til kapellets fabrica (*Mou copelle haffuer jngen renthe, Tienden beløper sig til 2 Pund Hafrekorn*, JBB 175). Mo tok derimot tiende som de øvrige kirker i gjeldet (JBB 175, 176), så det blir mer et spørsmål om kapellstatus her skyldes anneksering av en høgendeskirke eller om vi står overfor et regulært kapell av typen votivlokalitet. Beliggenheten på en gård i munningen av et dalføre samt det forhold at kapellet ca. 1600 hadde sogn, peker helst i retning av den første muligheten. På (80) Farestveit i Modalen ligger en liten gravplass omgitt av en steingard, en hjelpekirkegård for Mo kirke, opprettet 1869 (Litleskare 1933:36, kartreferanse: AM 066-5-2/AN 066-5-1). Rett sør for kirken, mellom denne og fjorden, sto det fram til 1883 en liten, svært gammel tømmerbygning kalt Prestestova, til bruk for sognepresten på Hamre når han overnattet i forbindelse med prekenbesøk, og som rimeligvis har røtter tilbake til opprettelsen av prestegjeldet rundt 1350-1400 (Litleskare 1933:36f). (kartreferanse: AL 066-5-4).

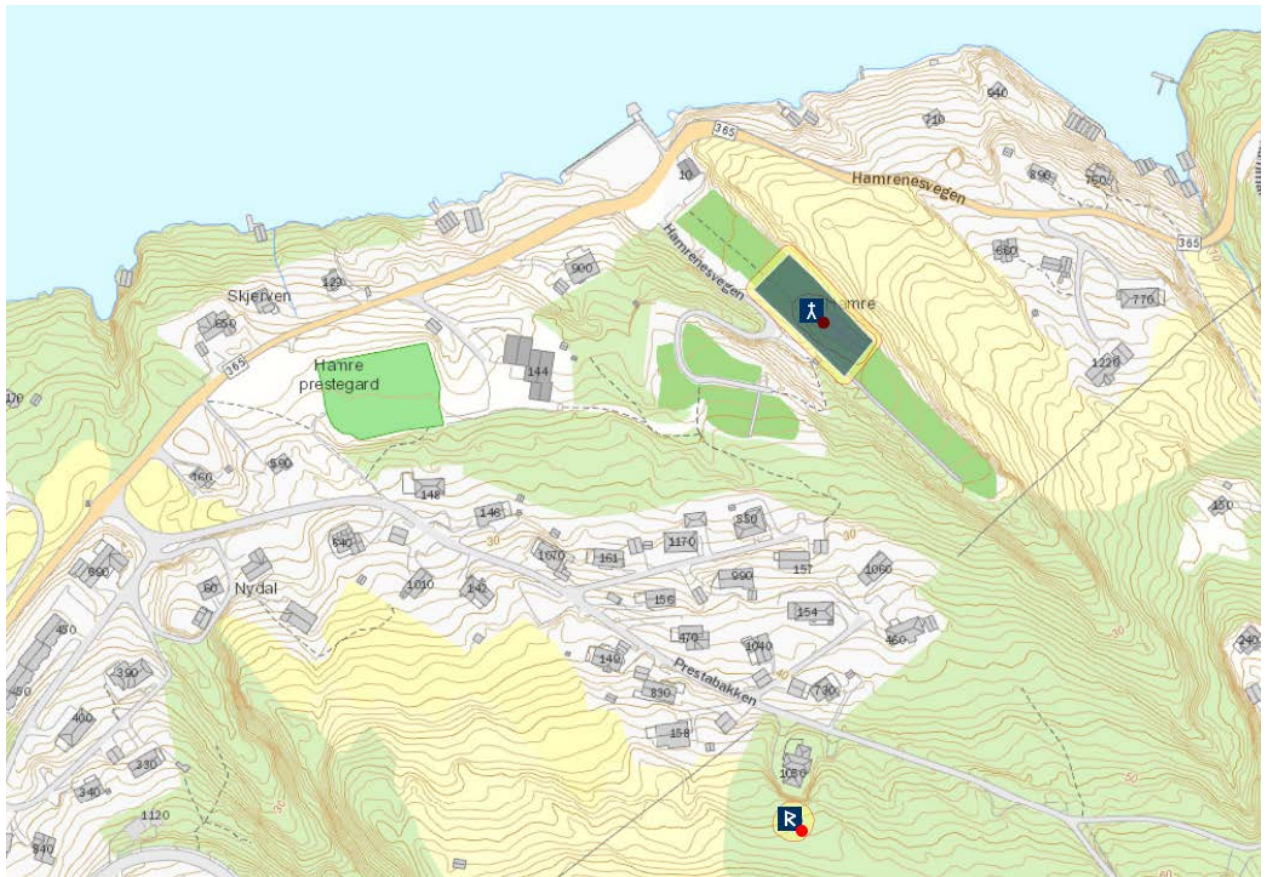

OSTERØY KOMMUNE

HAMRE (hovedkirke), gnr. 52 (=129) Prestegården (Hamre sogn). Osterøy kommune
ID 84478

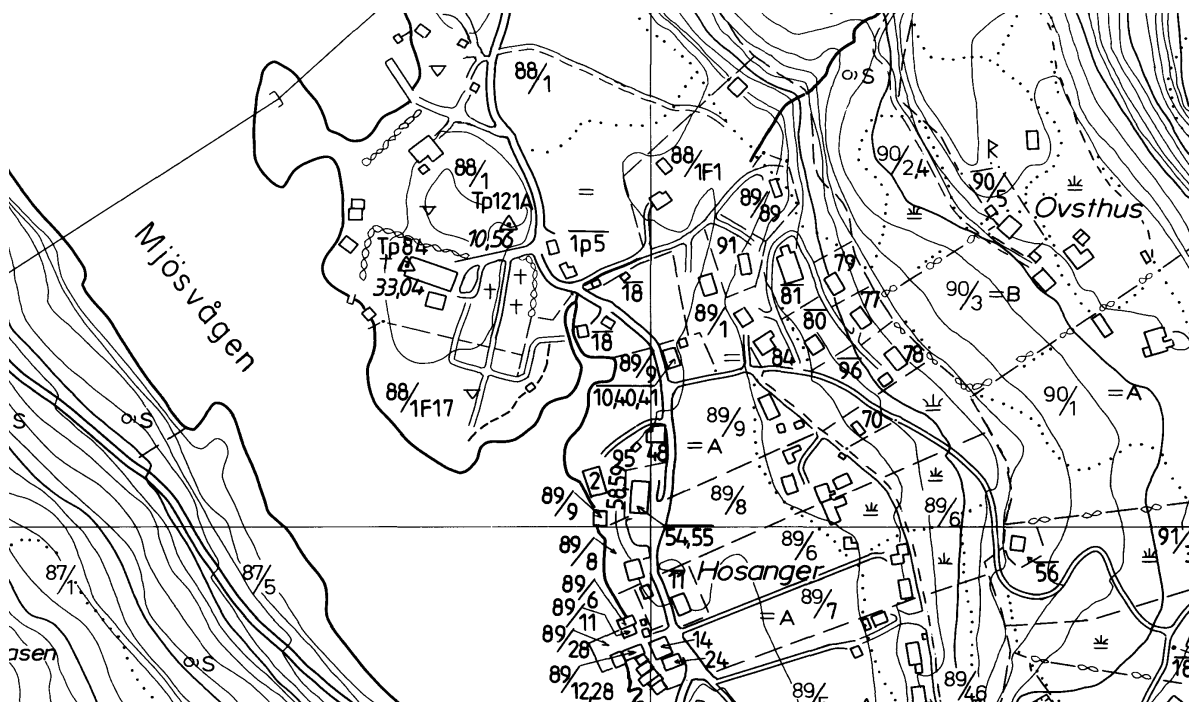
Nåværende kirke, bygd muligens så tidlig som på 1580-tallet, står på (gnr. 129) Hamre prestegård. Den eldste kjente kirken var en stavkirke. Denne ble erstattet av en eldre utgave av nåværende kirke, en rektangulær tømmerkirke, som ble kraftig ”renoverit” i 1649 og delvis ombygd i 1859 (NK III:122ff). Tømmerkirken er kledt med plank som trolig stammer fra stavkirken (Bendixen 1904:610). Kirken har i dag et 1,4 m høyt, murt steinalter med alterplate i stein og relikviegjemme, og som er omtalt i 1659 (NK III:129), hvilket indikerer at nåværende kirke kan være bygd med utgangspunkt i stavkirkens alter (jf Bendixen 1904:614). Nåværende kirke står om lag midt på kirkegården, som ligger i en nordvest-sørøst orientert glove omgitt av steingard. Eldste kjente utvidelse var litt mot øst og vest i 1844-45, deretter en større utvidelse mot øst i 1877-78, litt helt i øst i 1901 samtidig som området vest for kirkegården der det gamle prestegårdstunet hadde ligget nå ble tatt i bruk til gravlegging. I nyere tid er et mindre område oppe i åsen sør for kirken tatt i bruk til gravlegging (NK III:136). Før 1350 lå det høvelig med landskyldparter til både mensa og fabrica, samt en rekke kyr til fabrica (BK 59a-b). Det er ikke nevnt prestebol ca. 1350, men det har rimeligvis vært et seinest ved reformasjonstiden (Litleskaret & Hjelmtveit 1930:18ff). Kirkene i Manger prestegjeld er ikke ført med katedratikum ca. 1600 (JBB 75), trolig ved en glipp. I en diskusjon om Hamre som fylkeskirke mener Litleskare & Hjelmtveit (1930:10) at grunnen til at fylkeskirken ble reist på gården Hamre ikke kan ha vært gårdens størrelse, for Hamre var ”ein etter maaten skral gaard”. Snarere måtte forklaringen ligge i at gården var må ha vært et gammelt samlings- og stevnested ”for fylket”. De mener det er en reminisens av kirkens tidligere sentralitet da slottsprest Absalon Pedersøn holdt til ”tiltrædelsesprædiken” i Hamre kirke jonsokaften 1566, og at Erik Rosenkrantz` kone – Fru Helvig – samtidig ble innleid som kirkeinngangskone mens lensherren var til stede. Neset få hundre meter sørvest for kirken heter det Klokkarneset, og brygga rett ned for kirken heter Kyrkjekaia. (kartreferanse: AG 060-5-4/AH 060-5-3).

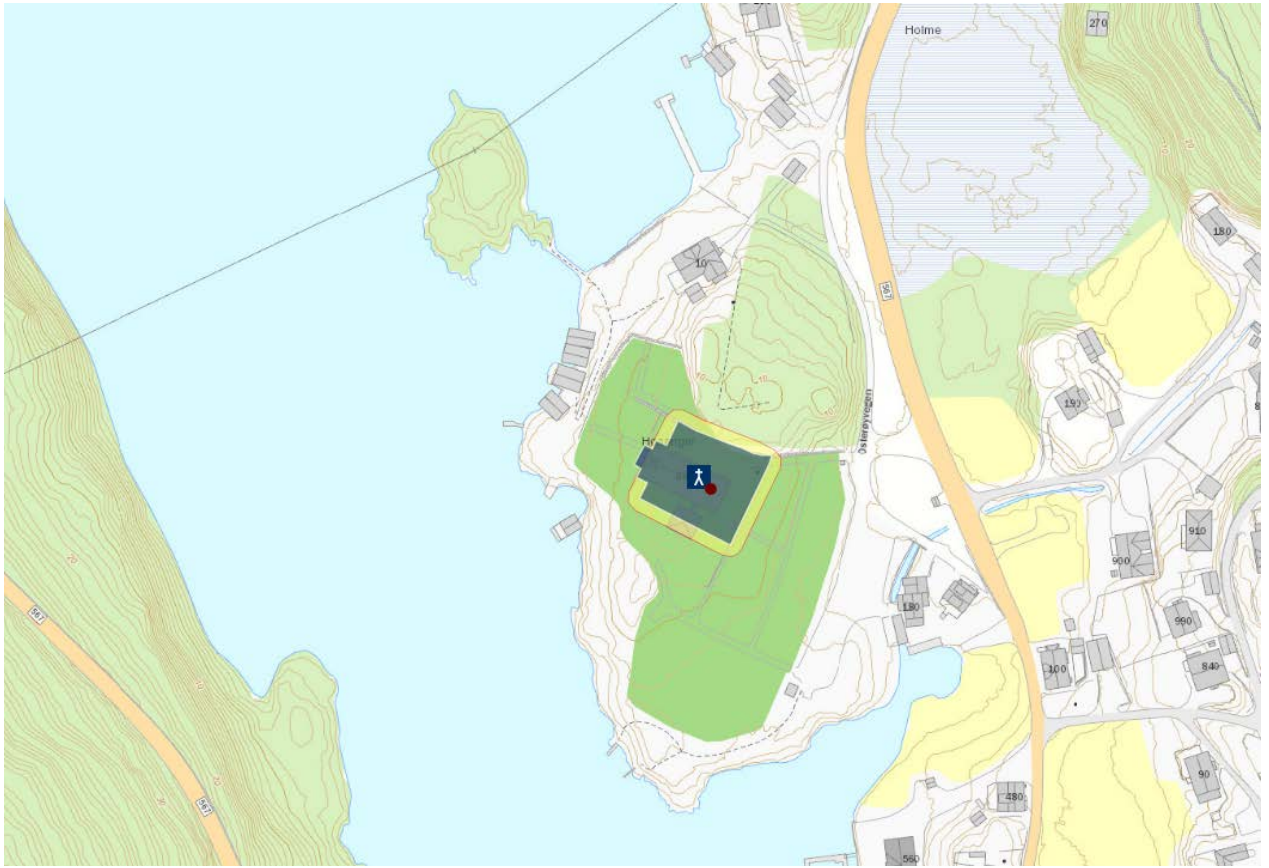

MJØS (HOSANGER), gnr. 20 (=89) Mjøs (Hosanger sogn). Osterøy kommune
ID 84636

Nåværende kirke med kirkegård står ute på en odde i Mjøs vågen på (gnr. 88) Holme (=Prestegarden). Middelalderkirken var mest trolig en stavkirke. Denne ble rundt 1600 erstattet av en tømmerkirke, som i 1795 brant som følge av lynnedslag. Ny kirke ble bygd i løpet av 1796, en rektangulær steinbygning uten innsnevret korparti. I 1865 var kirken utvidet mot vest med 12 alen (NK III:137ff). "Hosanger kirke og prestegård ligger på et nes innerst i Mjøs vågen på nordsiden av Osterøy. Kirken lå opprinnelig på en flate øverst på neset, men den utvidede del av bygningen ligger i et bakkehell ned mot sjøen" (NK 139). Likevel; funnet av restene av den brannskadde middelalderske døpefonten under golvet i nåværende kirke mer enn antyder at nåværende kirke er reist på samme sted som (i alle fall) tømmerkirken fra ca. 1600. Den eldste kirkegården strakte seg ca. 8 m øst for korgavelen på nåværende kirke, avgrenset ved en murt terrasse. Mot nord avgrenses gravplassen ved en steingard om lag 11 m ut fra kirken, og dette er skillett mellom kirkegården og prestegårdens hage. Mot vest er utvidelser skjedd ved murte terrasser ned mot sjøen. Mot sør løper en steingard parallelt med kirken i ca. 6 m avstand. Gravplassen er i nyere tid utvidet betraktelig mot øst og sørøst (NK III:144). En kirkegård rundt 500 m sørsørøst for nåværende kirke, på (gnr. 89) Mjøs litt opp i den grunne dalen inn for Mjøs vågen, ble etablert i 1855 (Hole 1950:83). 12. mai 1329 var trolig biskop Audfinn på visitas på Hosanger (DN IV:188). Før 1350 lå det høvelig med skyldparter og kyr til så vel mensa som fabrica og krossen (BK 59b-60a). (kartreferanse: AJ 060-5-1). (Oppdatert tekst 2016)

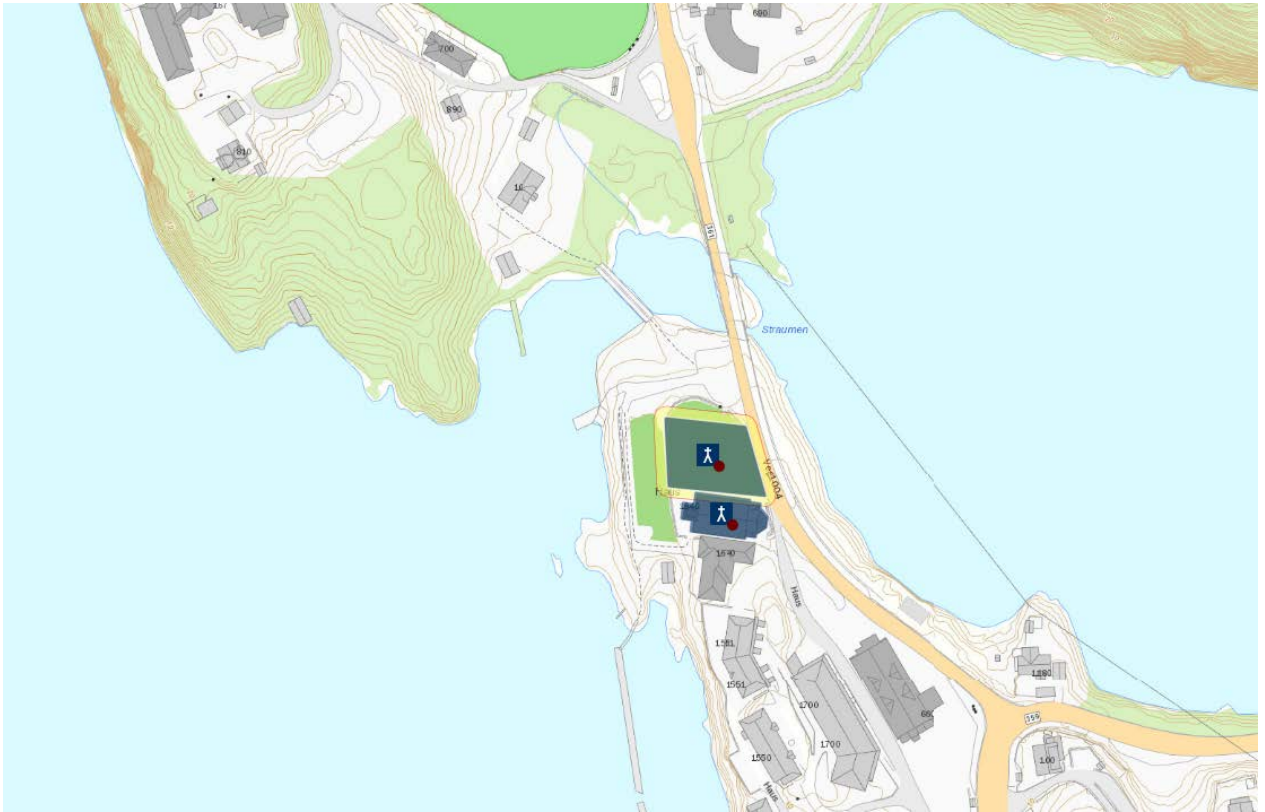

HAUS ST. NIKOLAI (?) (hovedkirke), gnr. 62 Haus prestegård (Haus sogn). Osterøy kommune

ID 84508

Nåværende kirke bygd 1874 står på (gnr. 62) Haus prestegård (= Haus, NG 301), noen titalls meter nord for der Mjeldavågen munner ut i Sørfjorden. Middelalderkirken var antagelig en stavkirke. Denne ble i første halvdel av 1600-tallet erstattet av en tømmerkirke, som så ble revet da nåværende kirke sto ferdig like sør for den eldre i 1874. De to eldre kirkene sto mest sannsynlig på samme tuftsted (NK III:103ff). En gammel steingard like vest for tårnet på nåværende kirke angir en eldre avgrensning av kirkegården, som i nyere tid er utvidet mot vest og nord (NK III:112). Før 1350 lå det 12 skyldparter til mensa, samt en rekke kyr og et uvisst antall landskyldparter til fabrica (BK 62b-63a); og det er uklart hvorvidt de fire skyldparter som er ført i BK s. 63a er ment å ligge til fabrica eller til stuken ved Nicolaialteret. Den mulige dedikasjonen er etter BK 63a (*item æinn stoker firir nikulas altari*). Det er ikke nevnt prestebol til kirken i BK, eldste belegg er ca. 1600, så trolig har presten kun hatt ei prestestove fram til om lag reformasjonen. Drøye 100 m nord for kirkestedet, i Eidsviki, ligger en liten kirkegård. "Runestenen paa Haugs Kirkegaard er ikke mer at finde" (Neumann 1836:267). (kartreferanse: AJ 057-5-1/58-5-3).

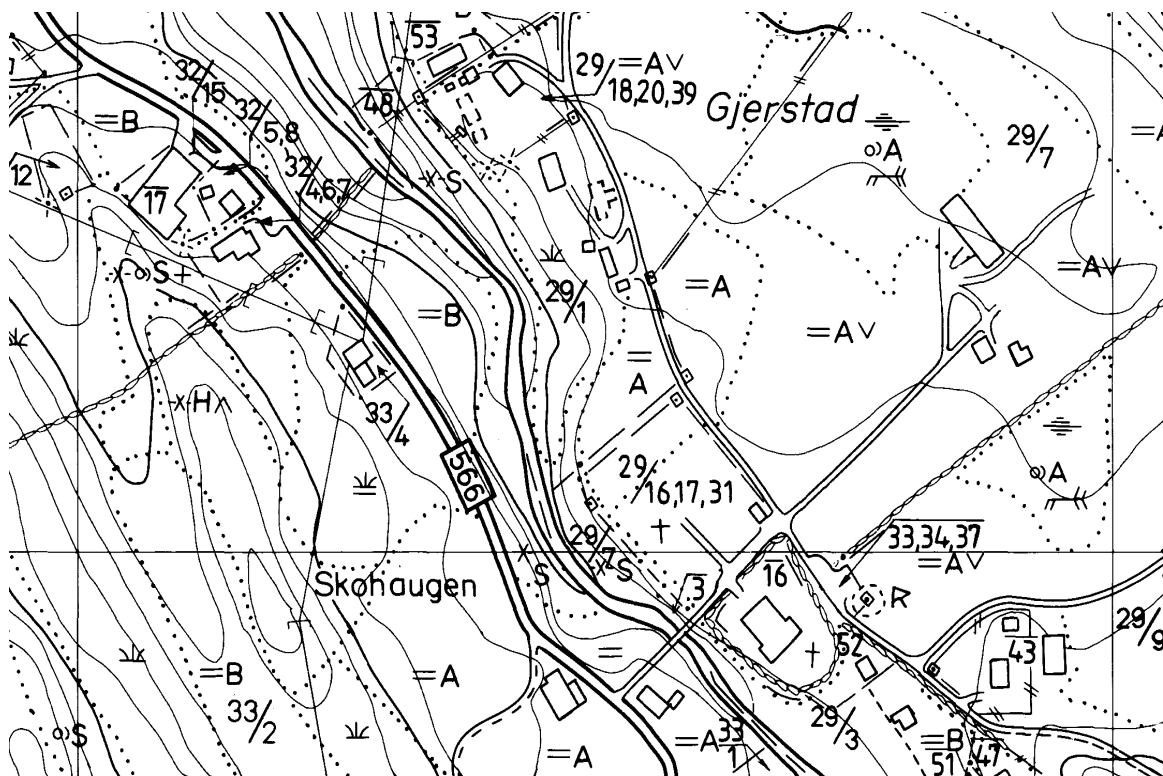

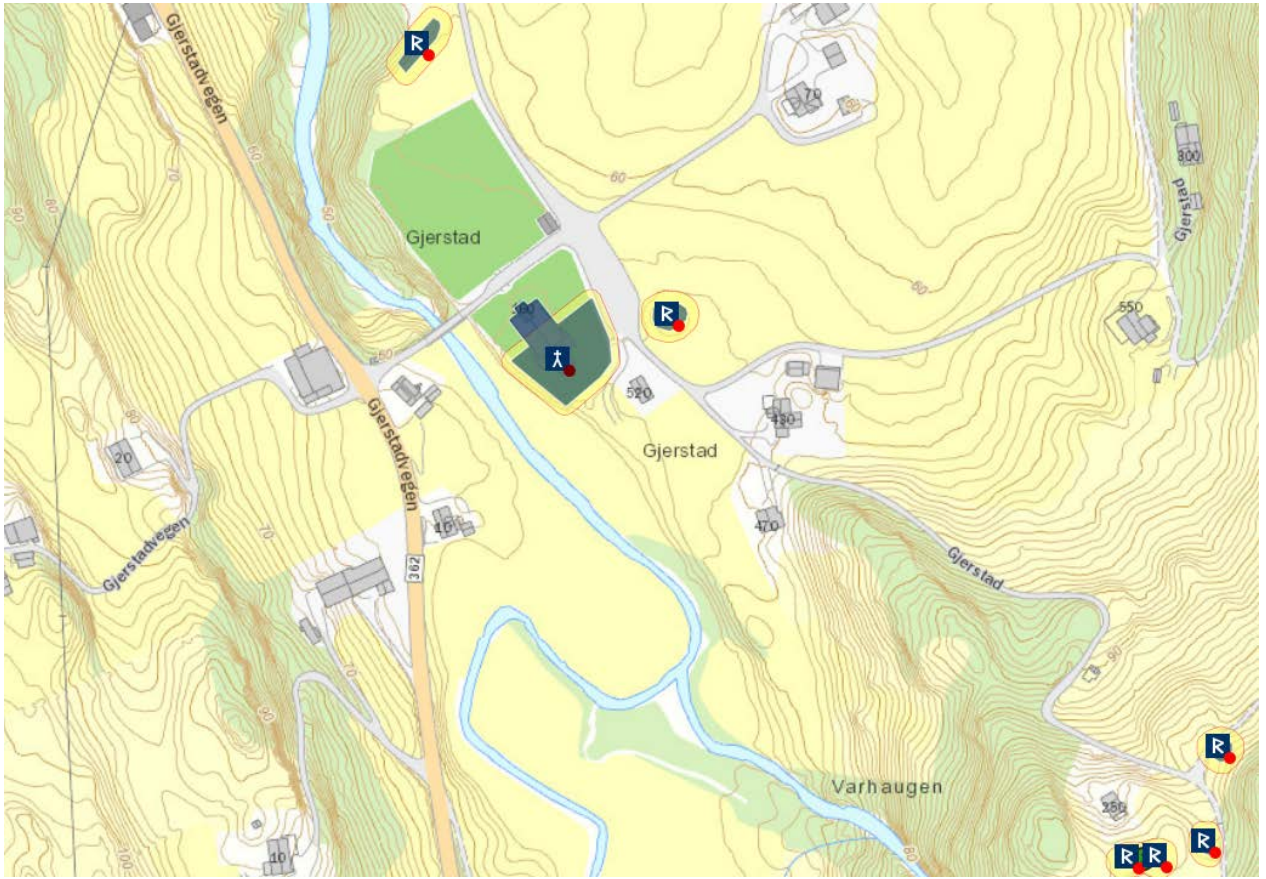

GJERSTAD ST. FABIANUS (?) (OSTERØY), gnr. 29 Gjerstad (Gjerstad sogn). Osterøy kommune

ID 84257

Nåværende kirke bygd 1870 i laftet plank står på (gnr. 29) Gjerstad. Middelalderkirken var mest trolig en stavkirke. Denne ble i 1622 avøst av en tømmerkirke, rimeligvis reist på samme sted som stavkirken. Tuften etter tømmerkirken befinner seg delvis under nåværende kirkes kor, delvis like øst for dette (NK III:112ff, 121). Tømmerkirken ble revet i 1865 (Bendixen 1904:36). Den gamle vestgrensen for kirkegården gikk like vest for nåværende kirkes korskille, og da denne kirken ble bygd ble gravplassen utvidet mot vest. Nok en utvidelse mot vest fant sted i 1897, og i 1922 ble det anlagt kirkegård tvers av veien nordvest for kirken (NK III:121). Før 1350 lå det kun fire skyldparter til mensa og fire til fabrica samt 14 kyr til begge, og også her ser landskylden ut til å gjelde kun kirkestedsgården og nabogårder (BK 62a-b). Prestebol nevnes ikke rundt 1350, men navnet (33) Presttun (*Prestwen*, 1519 – da bortbygget) viser til et tidligere prestebosted. Denne gården er nabogård til Gjerstad og utgått av denne. Slik gravplassens form er mot øst er det meget sannsynlig at kirkegården opprinnelig har vært tilnærmet sirkelformet, eller langoval. Den mulige dedikasjonen er basert på at Fabianus er et velbrukt mannsnavn (Fabiens) i sognet i flere hundre år (Litleskaret 1932:19f). En drøy kilometer nordnordvest for kirken heter det Kyrkjeskaret, og noen hundre meter mot sørvest heter det Presttunåsen. Rett inntil kirkegården i øst finnes en rune-R på ØK, trolig en stor gravhaug. (kartreferanse: AJ 059-4).

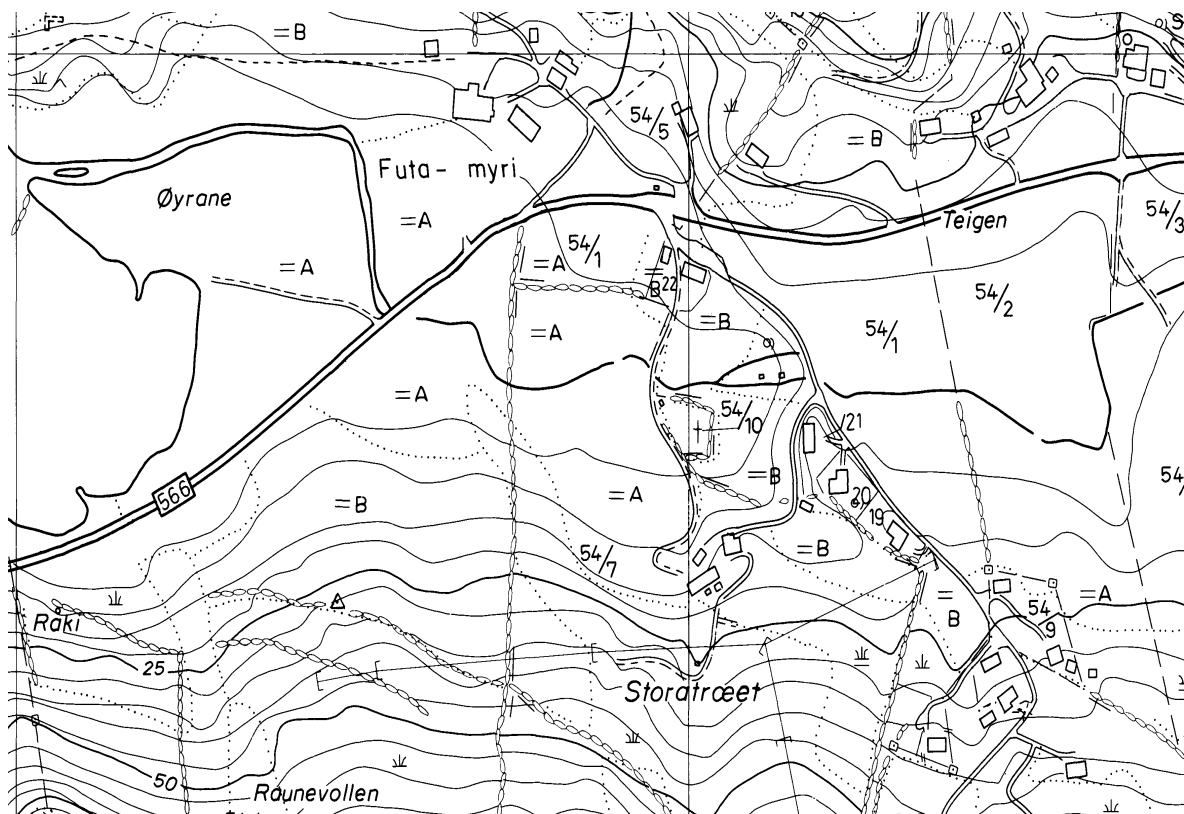

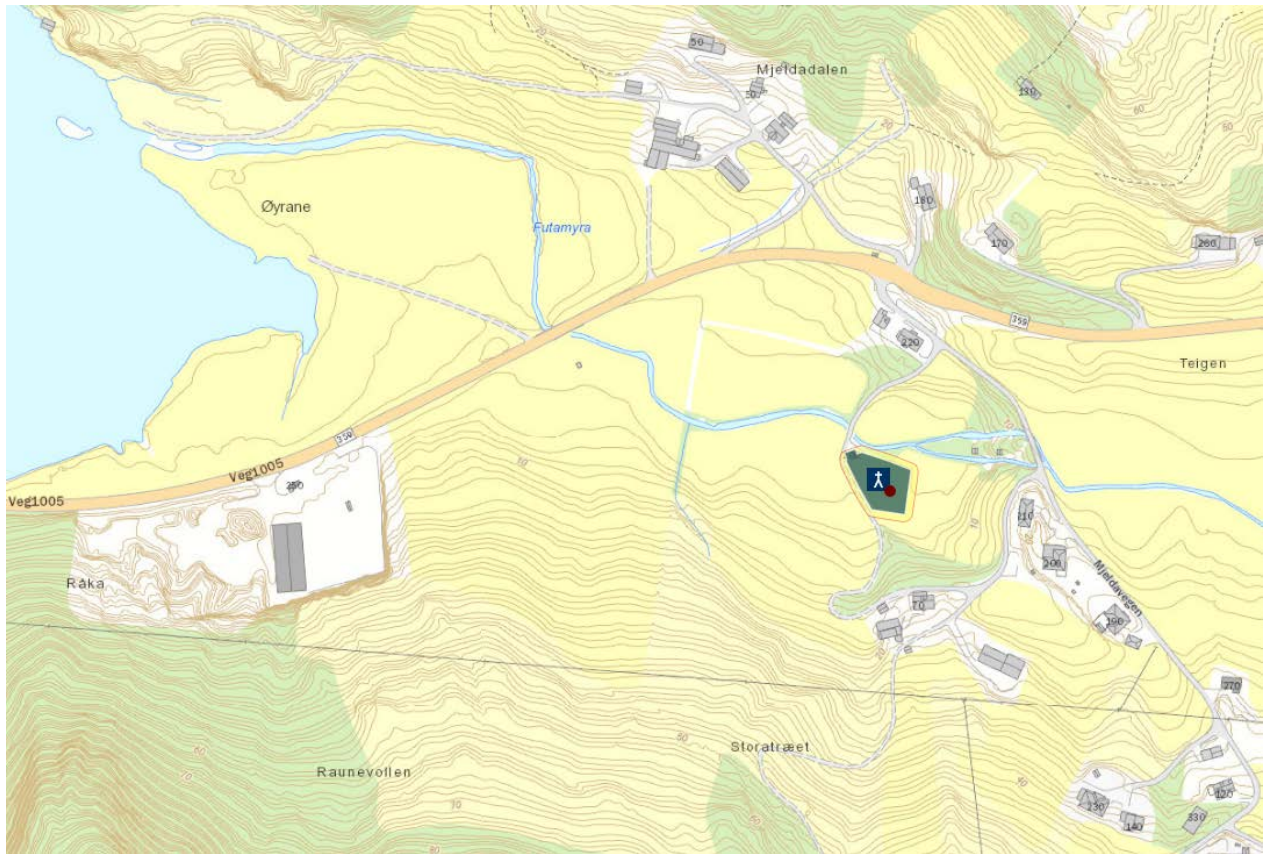

MJELDE, gnr. 52-54 Mjelde (Haus sogn). Osterøy kommune

ID 84951

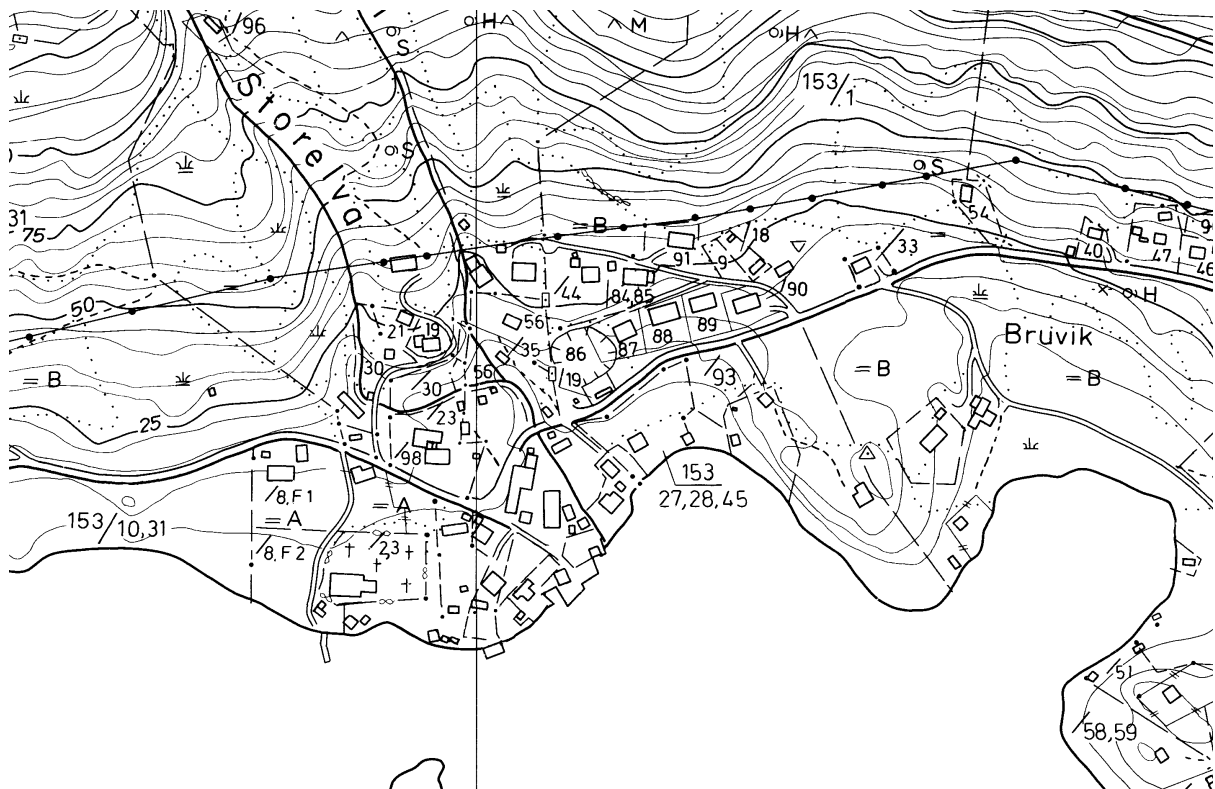
Middelalderkirken var mest trolig en stavkirke. Denne ble i 1621 erstattet av en tømmerkirke, mest trolig bygd på samme tuftsted i og med at et gammelt steinalter var i bruk i nykirken. Tømmerkirken ble revet i 1866 (NK III:149ff). Kirken sto på (gnr. 54) Mjelde nedre. Her er (54/10) kirkegården avmerket på ØK rett ved tunet på bnr. 1. Kirkestedet ble lagt ned i 1864 og sognet slått sammen med Haus sogn og lagt under Haus kirke på nabogården (62) Haus ca. 1 km mot vest. Mjelde sogn omfattet gårdene (47-55) Hansdal, Rødland, Veset nordre og søndre, Vinås, Mjeldegårdene og Hausberg (NG 312). Før 1350 lå det få men høvelig store parter til både mensa og fabrica, derunder flere parter i Mjelde, men intet prestebol (BK 62a-b). Kirkegården, som er noe utvidet i 1925 (226 m²), var fortsatt i bruk på slutten av 1990-tallet (NK III:151). Rett opp i fjellet etpar hundre meter sør for kirkegården heter det Kyrkjerinden. En fjellformasjon opp/nord for kirkestedet, med to karakteristiske nuter, heter Presten og Klokkaren. (kartreferanse: AJ 057-5-1).

BRUVIK, gnr. 7 (=153) Bruvik (Bruvik sogn). Osterøy kommune
ID 83962

Nåværende kirke står på (gnr. 153) Bruvik indre. Middelalderkirken var mest trolig en stavkirke. Denne ble tidlig på 1600-tallet (1608?) erstattet av en tømmerkirke, mest sannsynlig reist på samme tuftsted. Den nåværende kirken ble i 1867 bygd på samme sted som tømmerkirken etter at denne var revet (NK III:144ff). Før 1350 lå det kun seks skyldparter til mensa og tre til fabrica samt noen kyr, og skylden kan se ut til kun å omfatte kirkestedsgården og nabogårder; intet prestebol er nevnt (BK 61b). Nåværende prestegård er etablert i 1870 (Litleskare 1937b:94f). Den gamle kirkegården var avgrenset mot sjøen i sør ved en terrassemur rett sør for kirken. Også mot øst og vest gikk grensen rett ved kirken, mens den mot nord strakte seg noe lenger. Den er utvidet mot vest i 1866, mot øst i 1873 og mot nord i 1880 (NK III:148). (kartreferanse: AK 058-5-2).

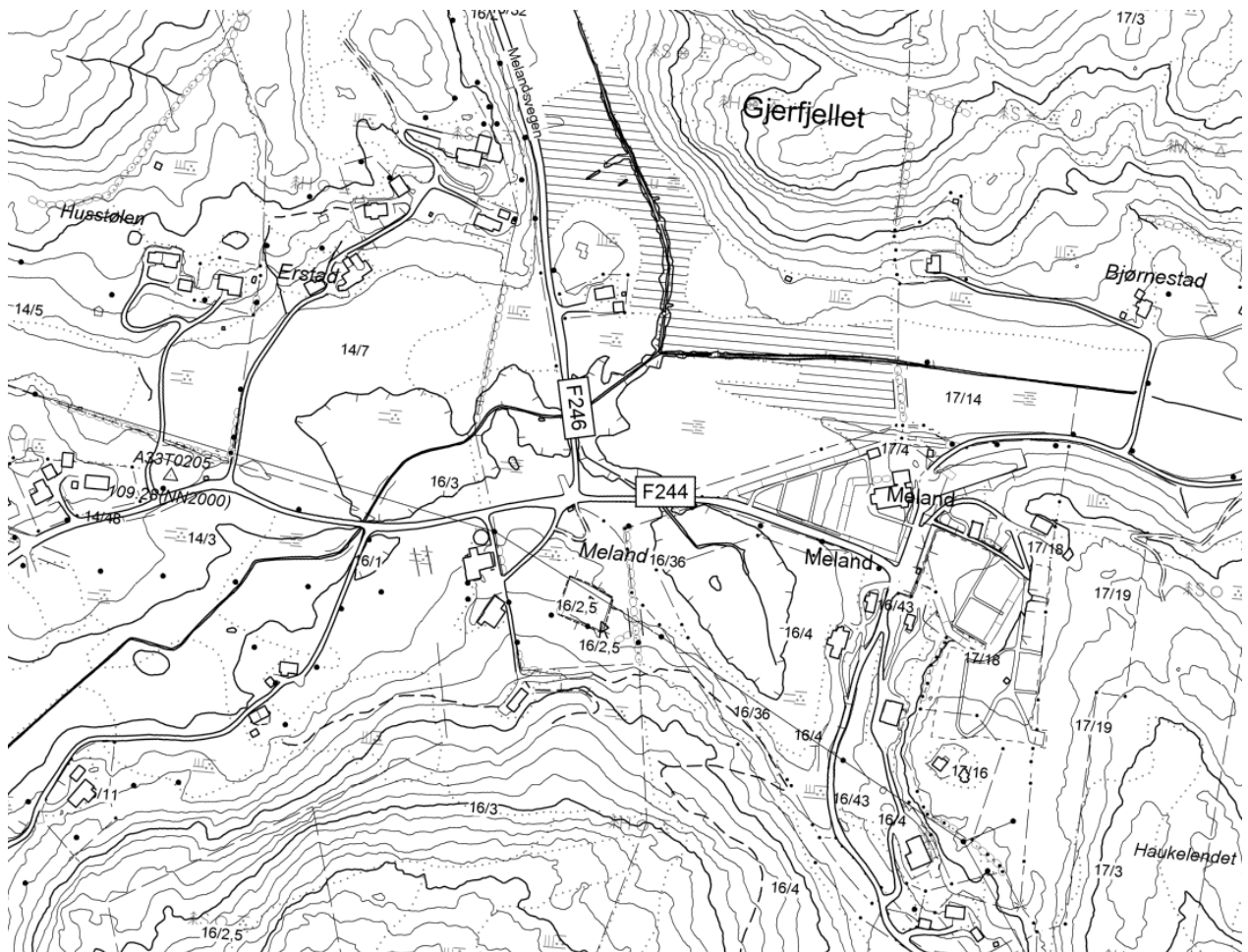

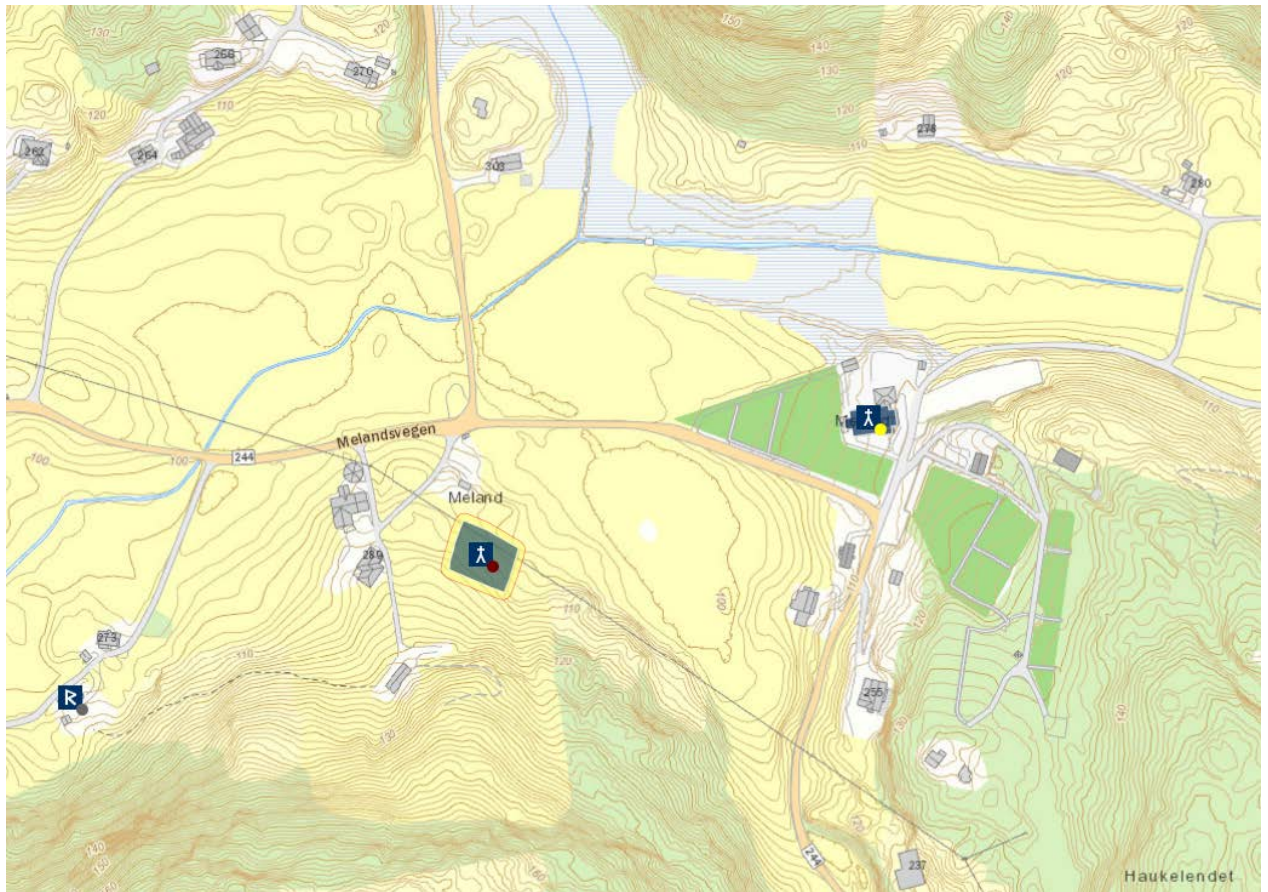

MELAND KOMMUNE

MELAND [gamle], gnr. 16 Meland (Meland sogn). Meland kommune. Nedlagt kirkested.
ID 156372

Nåværende kirke innviet 1866 står på (gnr. 16) Meland, om lag 200 m nordøst for det gamle kirkestedet. Middelalderkirken var trolig et stavbygg, rundt 1616 erstattet av en tømmerkirke på samme tuftområde. Denne ble revet etter at nåværende kirke sto ferdig. De to eldre kirkene sto der gårdens gamle tun ligger, og kirkegården (omgitt av steingard) med tuft er bevart men ikke i bruk (NK III:41). Før 1350 lå det kun tre skyldparter og 8 kyr til mensa, og kun to parter og 10 kyr til fabrica (BK 54b). En drøy kilometer øst for kirken heter det Krossfjellet. I sundet ut for Meland, mellom Holsnøy og Radøy, ligger Tjuvholmen. (kartreferanse: AF 059-5-2, AF 060-5-4).

RADØY KOMMUNE

MANGER STA. KATHARINA (?) (hovedkirke), gnr. 45 Manger (Manger sogn). Radøy kommune

ID 84386

Nåværende kirke står på (gnr. 46) Manger nedre, nær ved der tunet tidligere lå.

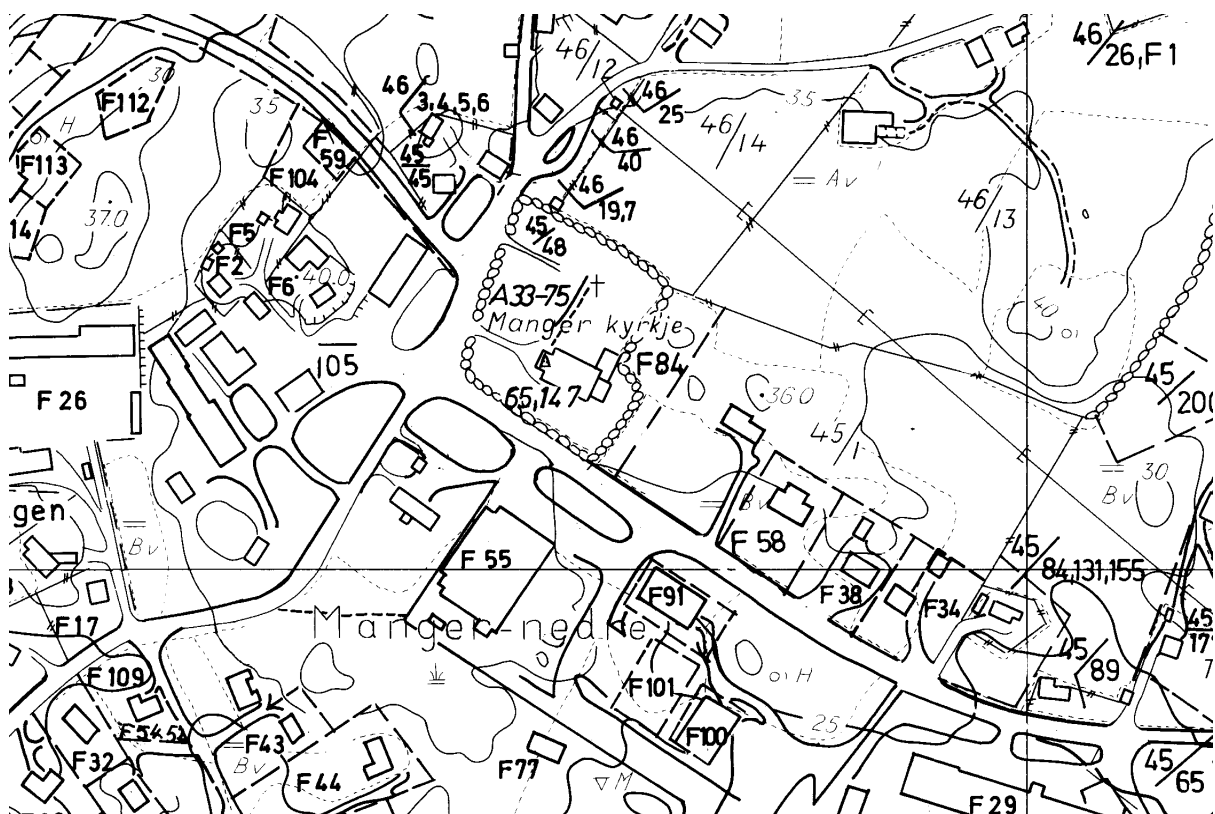
Middelalderkirken var trolig en stavkirke. Den ble erstattet av en tømmerkirke rundt 1600.

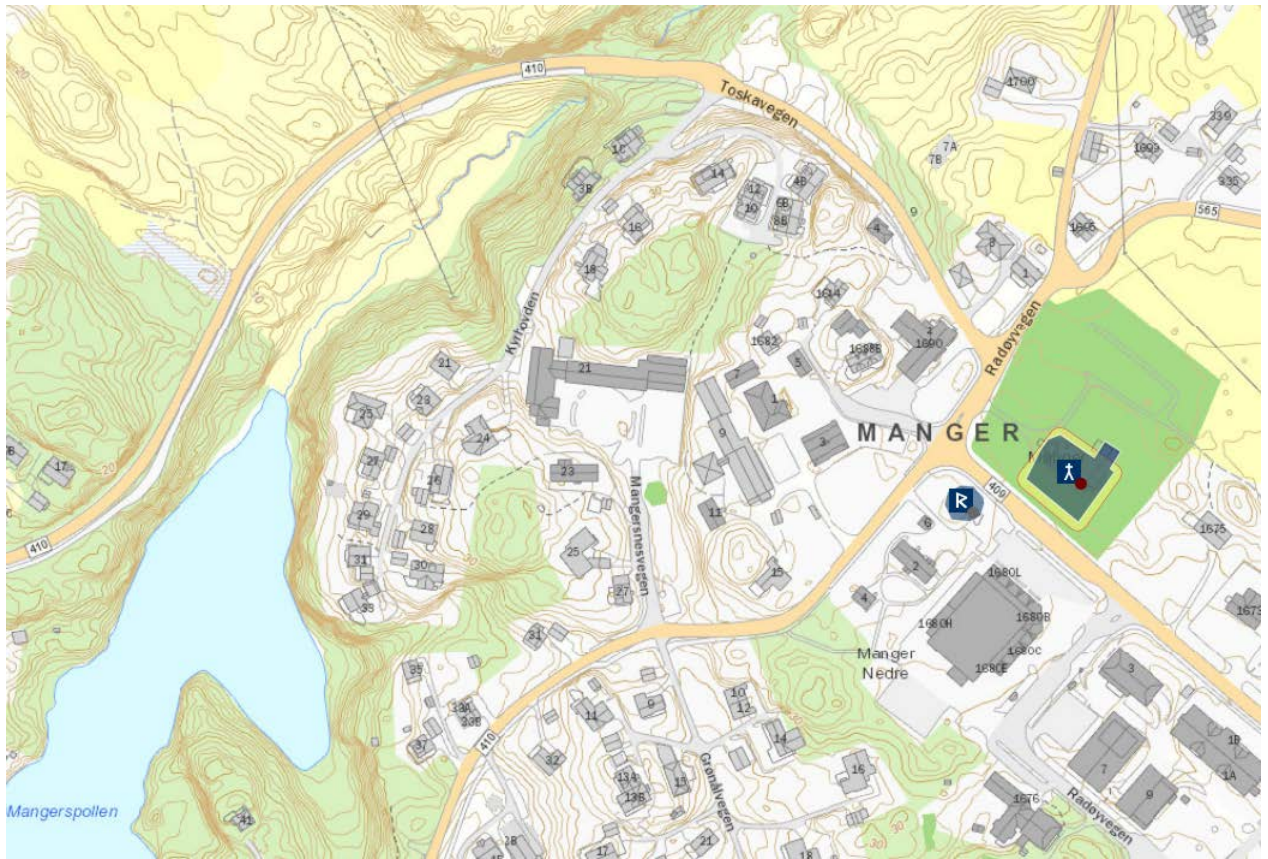
Denne brant etter lynnedslag i 1738. En bruddsteinskirke sto ferdig i 1743, brant i 1822 og ble restaurert, og ble så erstattet av den nåværende kirke i laftet plank bygd 1891 (NK III:153ff).

Det framgår ikke av NK hvorvidt samtlige kirker er reist på samme sted eller ikke. Det er likevel klart at ingen utvidelse av kirkegården er kjent før i 1849, da det etter pålegg ble etablert en kolerakirkegård på prestegårdens grunn, på utsiden av men inntil kirkegården.

Deretter skjedde utvidelser i alle retninger, men særlig mot nord og vest (Litleskare 1941:122ff, 199). Den er hele veien omgitt av en steingard. Før 1350 lå det 6 skyldparter og 7 kyr til mensa, og 5 parter en skogspart til fabrica (BK 55b). Intet prestebol er nevnt, og slikt ble opprettet først ved erkebiskop Aslaks gave av halve kirkestedsgården til Manger kirke med den betingelse at *"þessæ jord skal vara prestens abøle j Manger jampnan hædhan j fraa"* (DN I:750, 751). Dedikasjon etter DN I:750. Som dørterskel foran kirkens inngang lå i 1836 en runestein, der innskriften er uleselig (Bendixen 1904:657, jf Neumann 1836:267).

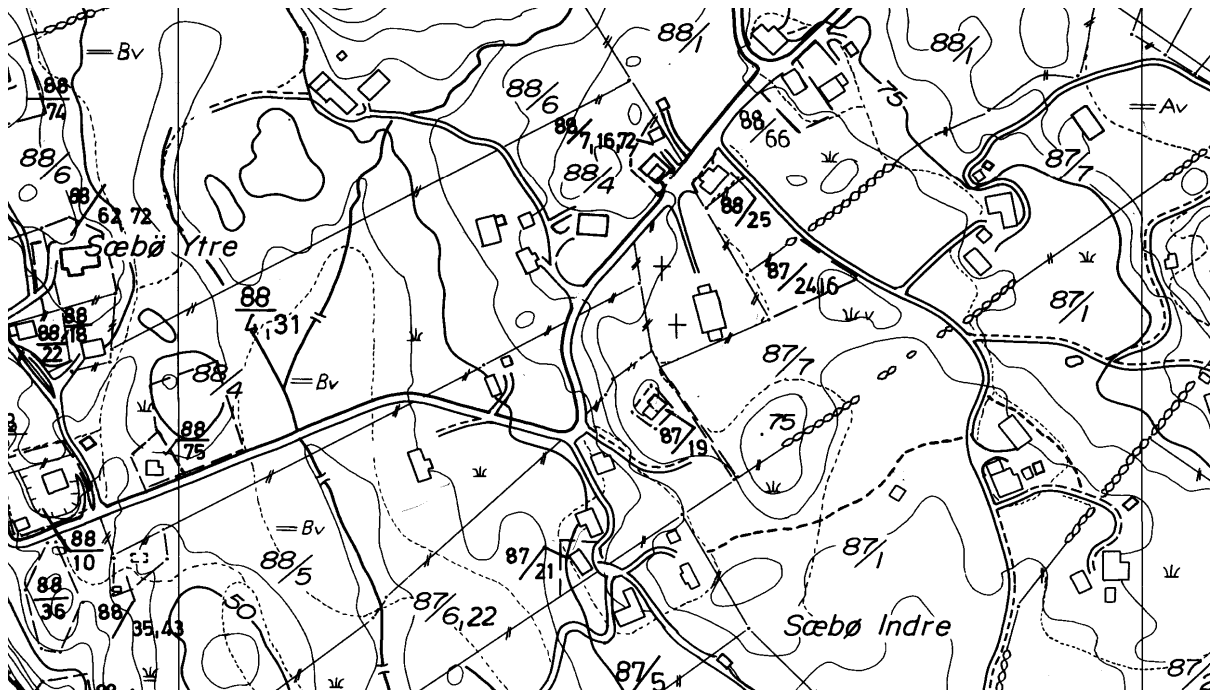
(kartreferanse: AE 062-5-3).

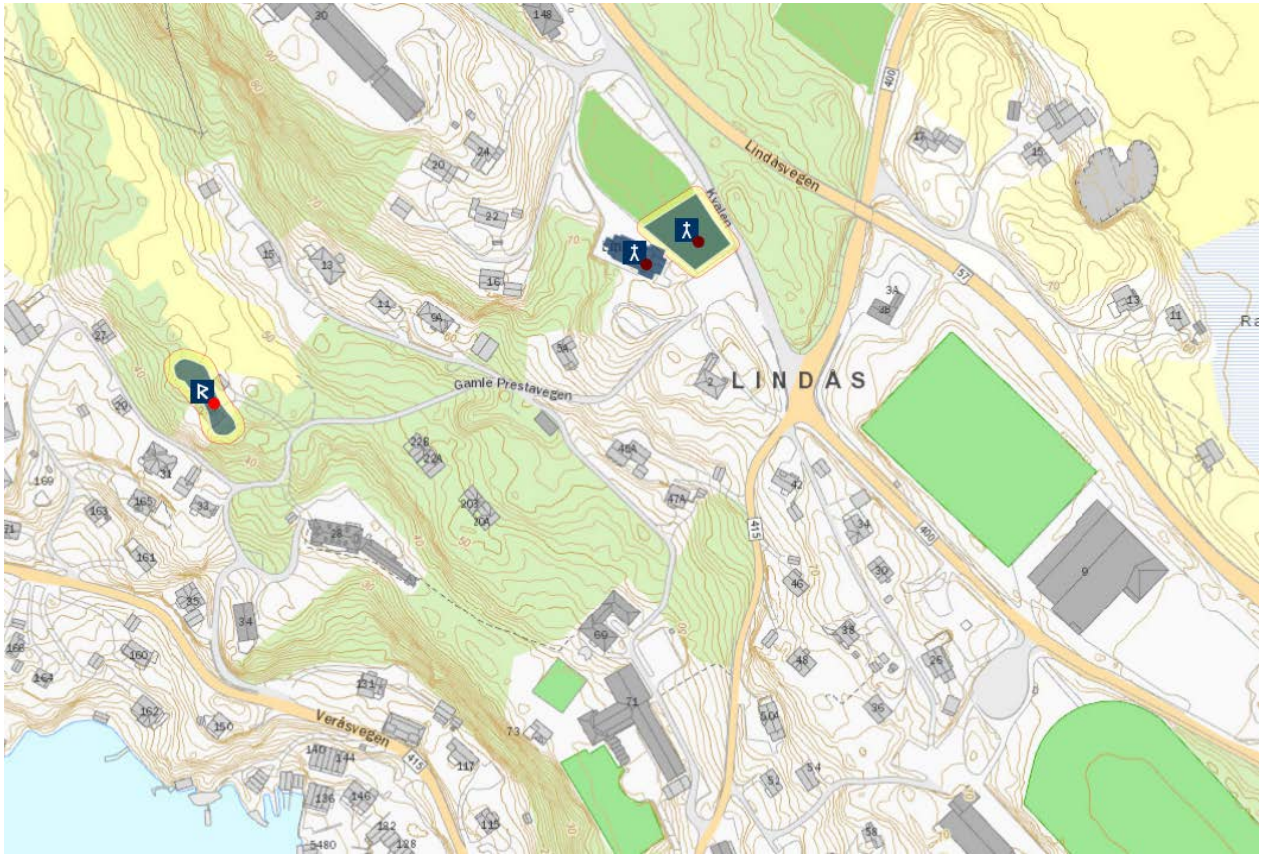

SÆBØ (ST. BOTOLF?), gnr. 88 Sæbø ytre (Sæbø sogn). Radøy kommune
ID 85030

Nåværende kirke står på grensa mellom (gnr. 87) Sæbø indre og (88) Sæbø ytre, men de eldre kirkene sto på Sæbø ytre rett nordvest for grensa. Middelalderkirken var trolig en stavbygning. Denne ble avløst av en tømmerkirke i 1643, trolig på samme tuftsted. I 1884 ble nåværende kirke reist. Dennes tårnfot og trapp opp til vestinngangen dekker noe av det arealet der tømmerkirkens østre korparti tidligere var (NK III:164ff). Den eldre kirkegården rundt tømmerkirken befinner seg nord, vest og øst for den nåværende kirken, omgitt av en steingard. Etter nybyggingen i 1884 skjedde utvidelser mot vest og sør, deretter mot øst (NK III:171). Før 1350 lå det fire skyldparter og en rekke dyr til mensa, og det samme til fabrica (BK 54b-55b). Det ser ut til at en viss sira Åsmund i løpet av få år var prest ved både Sæbø og Meland kirker, men at på et tidspunkt flyttet til Sæbø, og at han hadde med seg en rekke kyr da han kom dit (BK 54b-55a). Det ble ikke ført prestebol til kirken i BK, men først førte skyldpart til mensa var en større part i nabogården (89) Kvamme. Ifølge Litleskare (1934:17) fantes det tidlig på 1900-tallet fortsatt bønnavn på Kvamme på "Press(t)", hvilket vel antyder at presten på et tidspunkt kan ha hatt et eget hus på gården. Sannsynlig dedikasjonen etter BK 55a. Rundt 4-500 m sørøst for kirken heter det Krosshaugen, en indikasjon på et tidligere kors i friluft. (kartreferanse: AF 061-5-1).

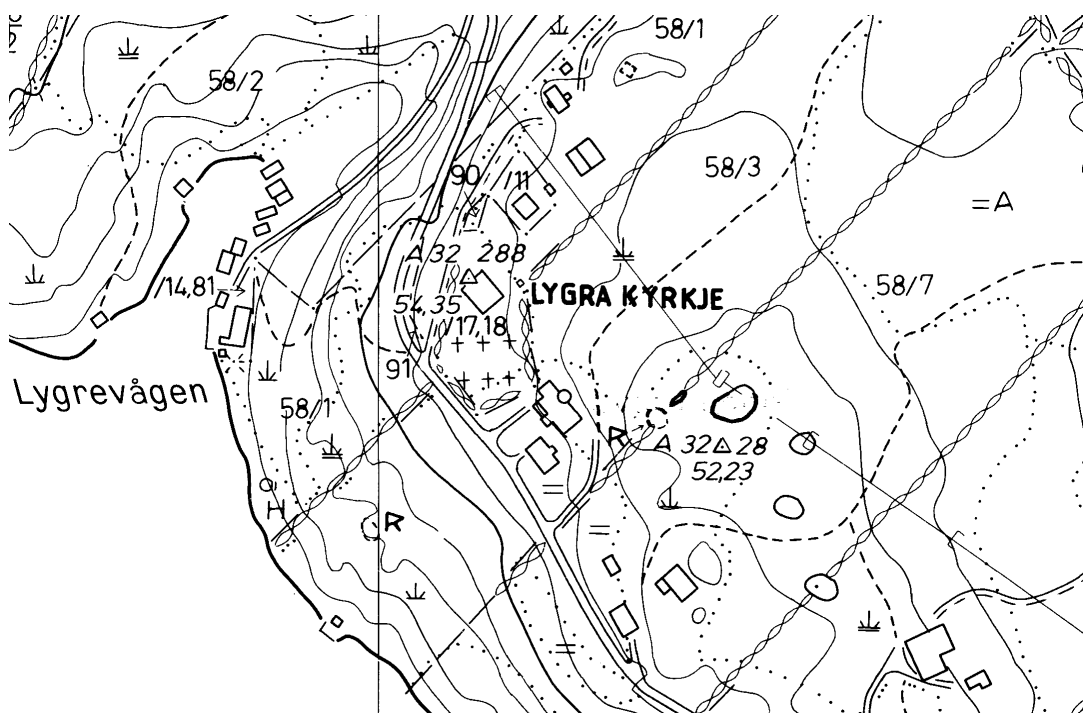

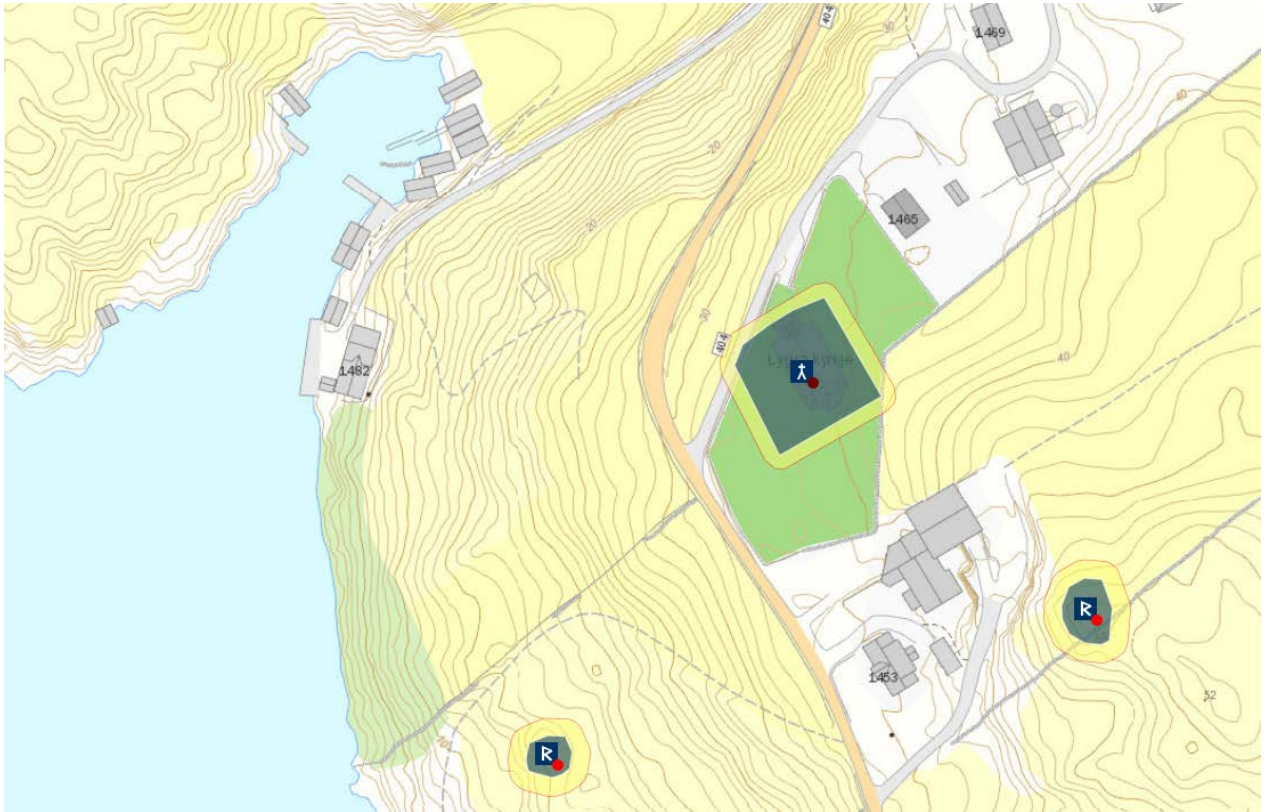

LYGRA, gnr. 58 Lygra (Lygra sogn). Lindås kommune

ID 84346

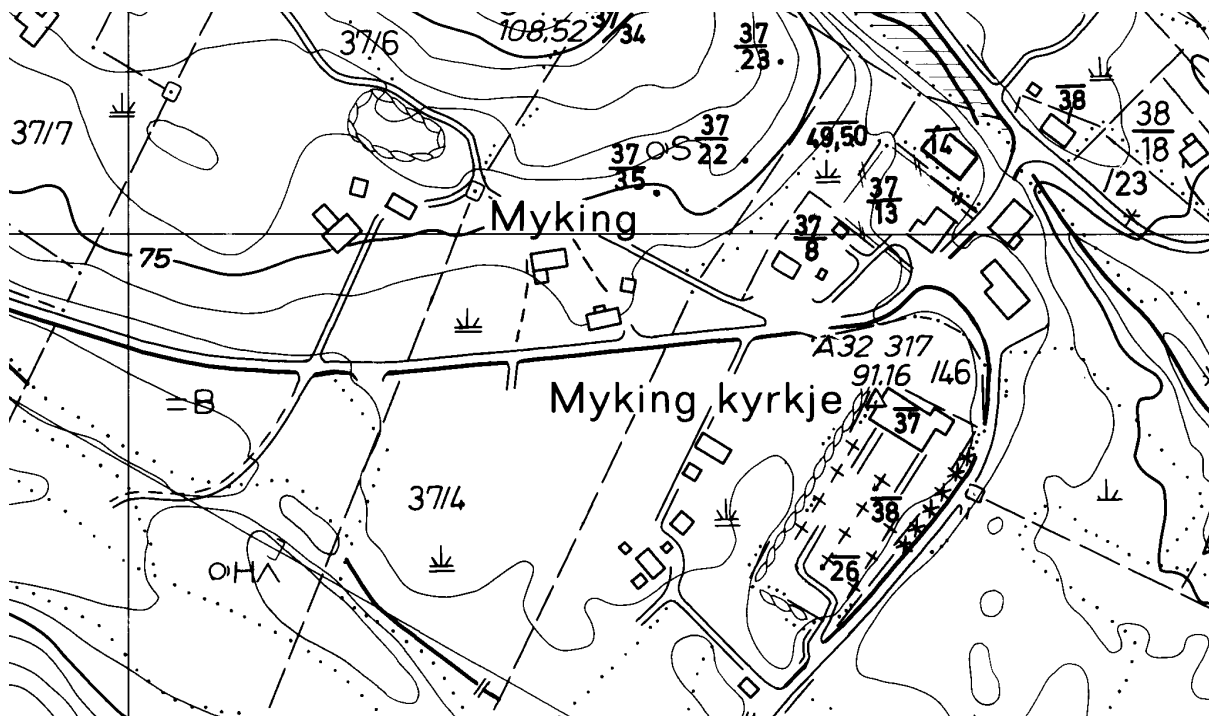
Lygra er regnet for å være en gammel kongsgård, fra Olav Haraldssons tid, og den var krongods gjennom hele middelalderen fra til midten av 1600-tallet. Fram til 1770 da gården ble solgt til brukerne var den i "møblert" eie. Gården skal ha en "årsvekst på høgd med dei beste gardane i Lindås" (Ones 2000:290, Iversen 2008:21ff m/ref.). Nåværende kirke står på (gnr. 58) Lygra indre, der det gamle tunet lå. Middelalderkirken var trolig en stavbygning, og denne ble avløst av en tømmerkirke på begynnelsen av 1600-tallet. Denne brant ca. 1772 og ble året etter erstattet av nok en tømmerkirke. Nåværende kirke ble deretter bygd i 1892. Samtlige kirker skal være bygd på samme tuftområde (NK III:20ff). I motsetning til dette hevdet personell-kapellan Thomas von Westen Angell på 1750-tallet at "Kort søndenfor sees Rudera af en sterk Mur og Kirkegaard af en Munkekirke. Paa samme Sted sies at den nuværende Lyhre Kirke skulde bygges". Likeledes at kirken ble omfattende restaurert kort etter midten av 1650-tallet (Ones 2000:291, Strand 1992:14). Dette ("sterk mur") kan være et argument for at middelalderkirken var bygd i stein, hvilket høver bra med at gården var krongods. Alternativt at det sto to kirker ved siden av hverandre, eller at den ene bygningen var et anakoretbosted. Før 1350 het det i bispedømmets jordebok at Lygra kirke eide kirkekuer sammen med kirken på Utvær (*kyr a hon [Uttuere kirkia] mæd Lygru kirkiu/a nu kirkian vid sik fiorar kyr*). Til samme tid lå det høvelig med skyldparter til mensa men kun kun de fire kyra til fabrica (BK 56b-57b). Nåværende kirke står i den opprinnelige kirkegårdens nordvestre hjørne. I 1992 skjedde en utvidelse nordover, mellom den gamle kirkegården og skolehuset/kirkestua i nord. Funn om lag 200 m øst for kirken i 1931 av skjeletter samt trekister holdt sammen av snorer antyder en tidligere kolerakirkegård på stedet (NK III:29). Noen titalls meter sørøst for kirken ligger rester av et gravfelt. "Ved Lygre Kirke findes adskillige Gravhøie, og Levninger af Bautastene" (Neumann 1836:267). (kartreferanse: AF 063-5-3). (Oppdatert tekst 2016)

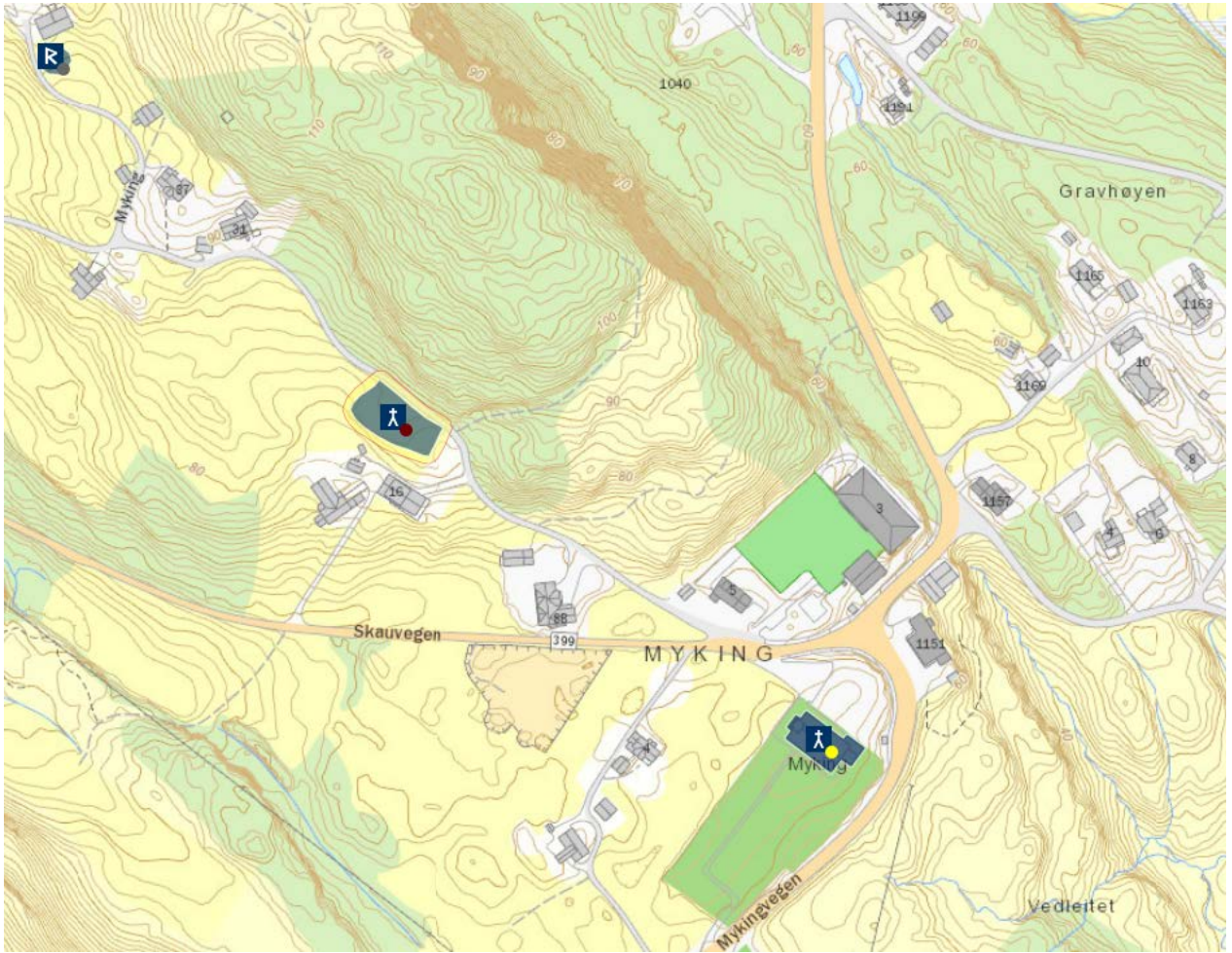

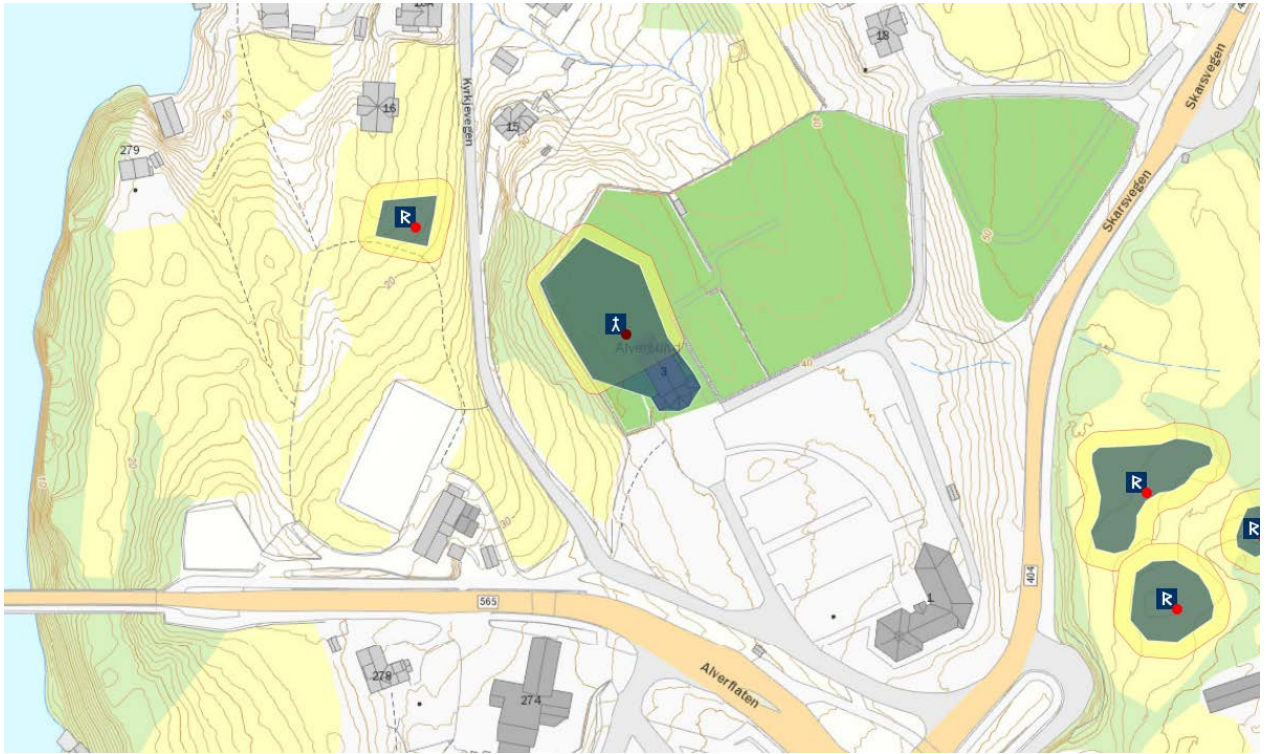

MYKING [gamle], gnr. 37 Myking (Myking sogn). Lindås kommune
ID 156791

Nåværende kirke bygd 1861, en murbygning, står på (gnr. 37) Myking på et platå på vestsida av en liten dal, rett sør for gårdstunet. Den erstattet en tømmerkirke bygd tidlig på 1600-tallet. Middelalderkirken var mest sannsynlig en stavbygning. Rundt 200 m opp/nordvest for dagens kirke ligger en eldre kirkegård, og det er usikkert hvorvidt de to eldre kirkene sto på denne, eller om det kun gjelder stavkirken (NK III:68). Kapellanen i Lindås kirke skrev på 1750-tallet at det like nord for daværende kirke fantes rudera etter ei munkekirke, rimeligvis stavkirken. Samt at kirken bygd 1606 på ny tuft nær ved den gamle og med kirkegård – inngjerdet av en høy og solid steingard (Ruset & al 1961:12). Den eldre kirkegården har tilnærmet oval form, noe som sterkt antyder middelaldersk opphav, og den er omgitt av en steingard. Den er trolig ikke lenger i bruk. Den nåværende gravplassen rundt kirken ble først tatt i bruk som hjelpekirkegård i 1848, og den er ved flere anledninger utvidet mot sørvest og sør (NK III:75). ”Den ældste kirke stod tæt ved den nye, lige ved gaardens huse, den anden paa høiden ovenfor gaarden, hvor nu kirkegaarden er; tomten er ukjendelig paa begge steder” (Bendixen 1904:668). Myking kirke er nevnt 1408 i BKs register, men siden mangler der dens inntekter er ført. (kartreferanse: AG 063-5-2).

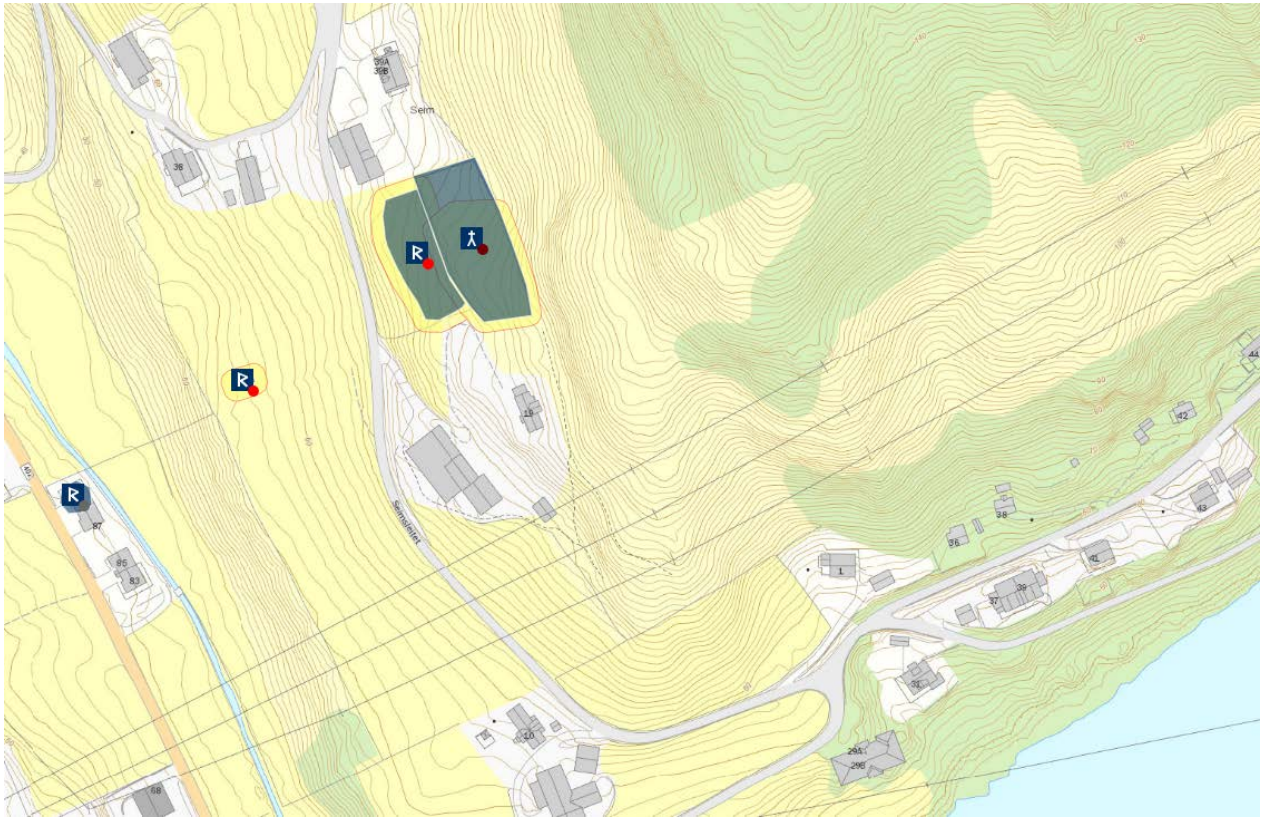

SEIM [gamle], gnr. 83 (=171) Seim (Seim sogn). Lindås kommune. Nedlagt kirkested.
ID 144416

Seim skal ha vært en av Harald Hårfagres kongsgårder på Vestlandet. Nåværende kirke bygd 1878 står i skillet mellom (gnr. 171) Seim og (84=172) Hopland, om lag 500 m nordnordvest for det middelalderske kirkestedet, som er inntil gårdens gamle tun. Det gamle kirkestedet ligger som nedlagt kirkegård, og tuften etter en tømmerkirke bygd ca. 1610 er fortsatt synlig. Området var i bruk som kirkegård fram til 1888. Kirkegården ble utvidet mot nord i 1906-1910, og gikk endelig utt av bruk i 1926. Middelalderkirken var trolig en stavbygning. Det er uvisst om disse to kirkene sto på samme tuft, men tømmerkirken skal ha stått i det nordvestre hjørnet av kirkegården (NK III:30ff). Det er mulig at "nybygget" 1610 bestod i å bygge til nytt skip i tømmer i vest og så la stavkirken være kor og sakristi. "Gamlekirken" var 12x8,5 alen, og det nye skipet var 20x15 alen (Hjelmtveit 1928:10ff). Før 1350 lå det høvelig med skyldparter til mensa, men kun ½ laupa og noen kyr til fabrica (BK 57b-58a). Den gamle kirkegården ble i 1910 utvidet noe mot nord. Den ligger i terreng som heller sterkt mot vest (NK III:39). Noen titalls meter sørsørøst for den nåværende kirken ligger en stor gravhaug, den såkalte Kongshaugen. (kartreferanse: AG 061-5-1). (Oppdatert tekst 2016)

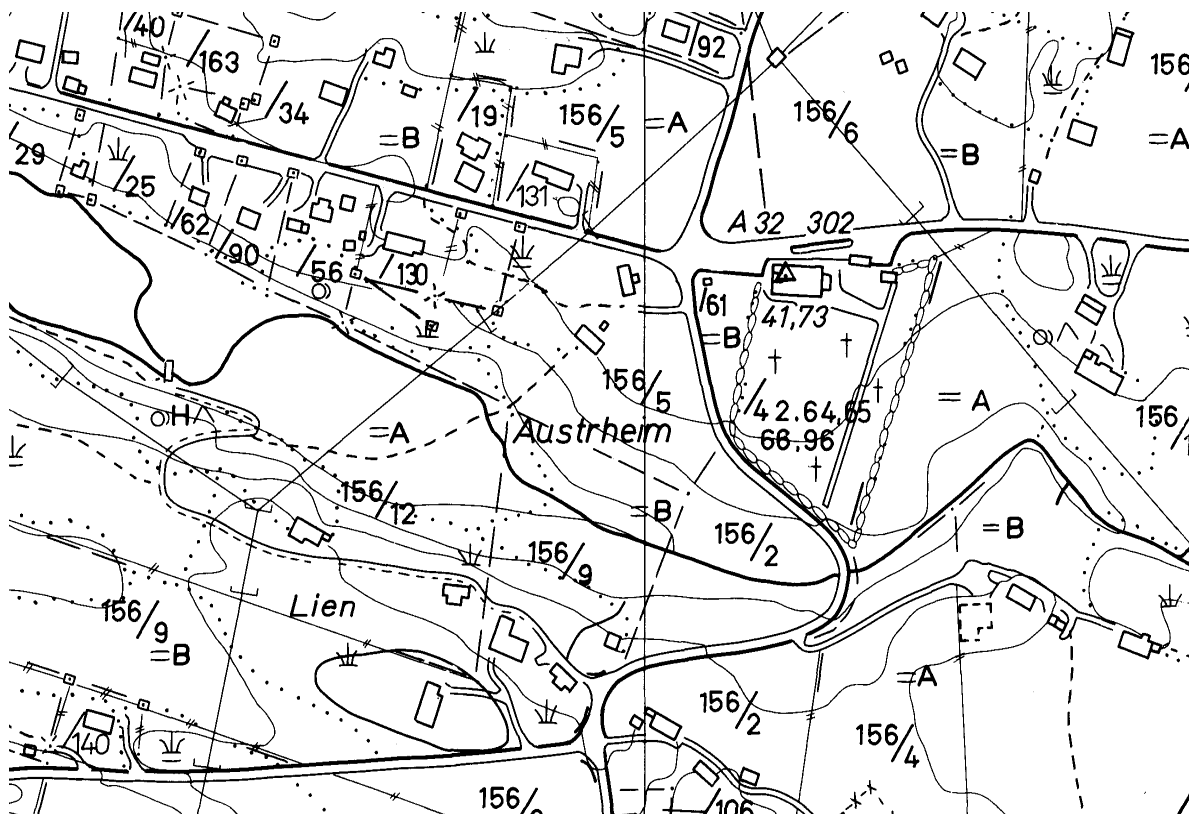

AUSTRHEIM KOMMUNE

AUSTREIM (AUSTRHEIM), gnr. 156 Austreim (Austreim sogn). Austrheim kommune
ID 83830

Nåværende kirke, en tømmerbygning reist 1865, står på (gnr. 156) Austreim i bunnen av Austrheimvågen. Middelalderkirken var trolig en stavbygning. Denne ble, trolig i første halvdel av 1600-årene, erstattet av en tømmerkirke. Denne ble i sin tur revet etter at nåværende kirke sto ferdig. Trolig sto de to eldre kirkene på samme tuft, mens kirken fra 1865 skal stå 30 m nordøst for det andre tuftstedet (NK III:60ff, selv om det også heter at alle skal ha stått på samme sted s. 67). Kapellanen i Lindås prestegjeld skrev derimot på 1750-tallet at en kirke ble ødelagt "mest til grunnen" ved lynnedslag i 1711 (Solheim 1972:20). Det er rimelig å anta at nykirken – revet 1865-66 – ble reist på tuftene etter 1600-tallskirken. Nåværende kirke står i kirkegårdens nordvestre hjørne. Rundt 400 m nord for kirken ligger en koleragravplass fra midten av 1800-tallet, seinere benyttet som hjelpekirkegård men nå ute av bruk (NK III:67). Før 1350 lå det seks skyldparter og en del kyr til mensa, men kun en rekke dyr til fabrica. Samtidig ble det påpekt at fabricas småtiende lå til kirkestedsgården (BK 56a-b). (kartreferanse: AD 065-5-3).

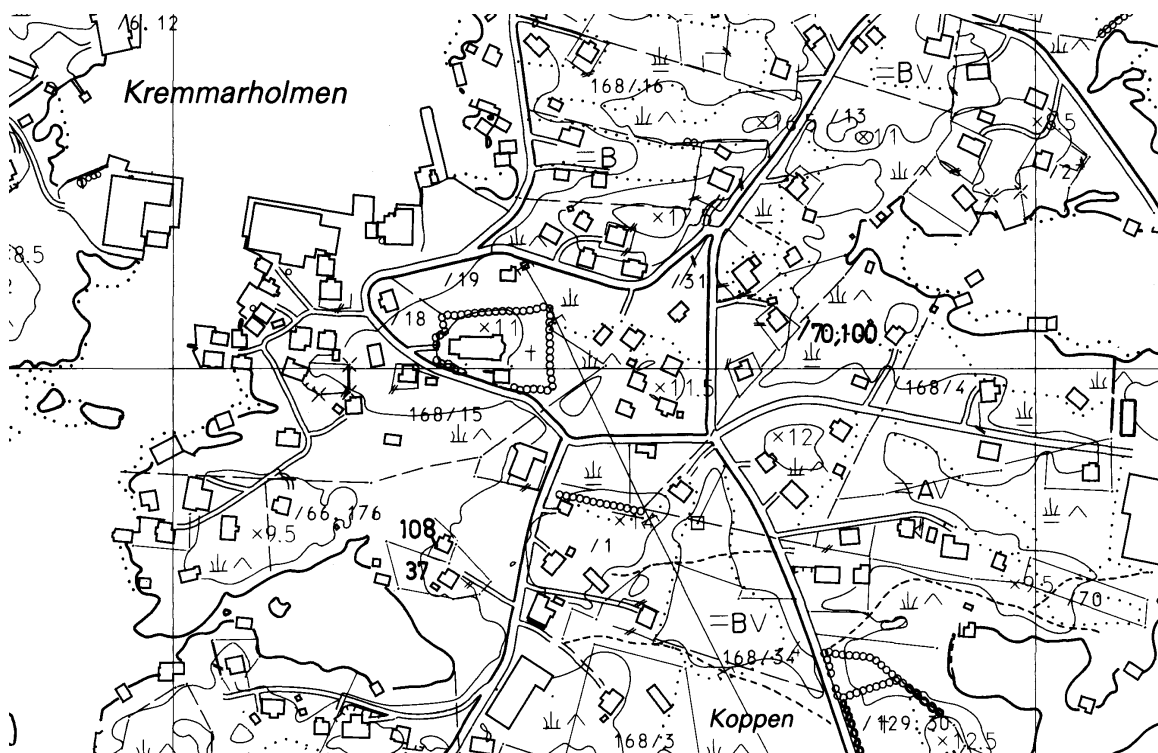

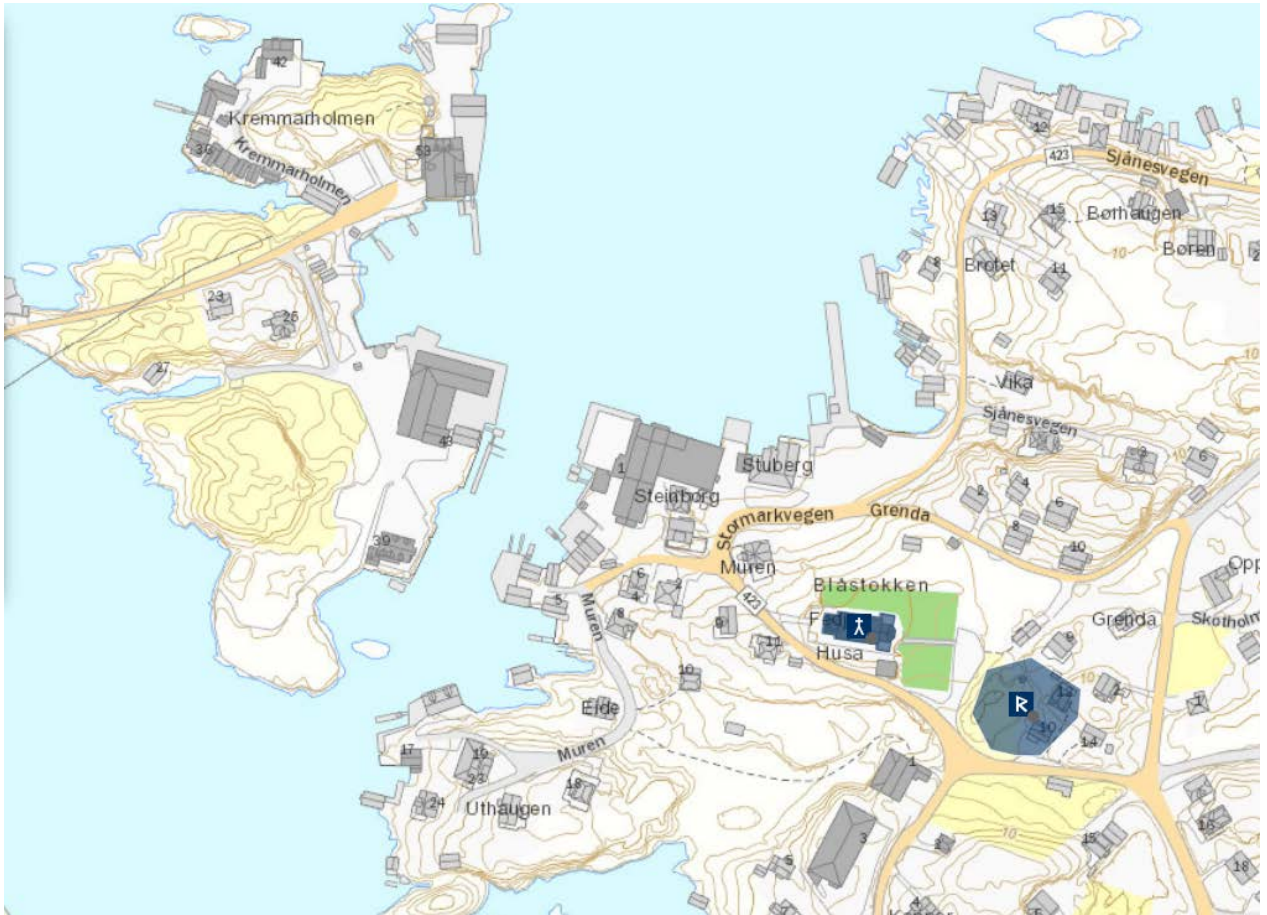

FEDJE KOMMUNE

FEDJE, gnr. 168 Fedje (Fedje sogn). Fedje kommune. Ikke kirkegård i middelalderen
ID 84120

Nåværende kirke bygd 1941, en steinkirke, står på (gnr. 168/15) Eide, på en høyde over det sentrale havneområdet i fiskeværet. Kirkestedet er ikke omtalt før i Bergen bispedømmes jordebok ca. 1600, da som *Fedie copell*, og uten at det ble ført noe beløp for tredjeårs katedratikum til domkirken (JBB 75). Rimeligvis lå det ingen landskyld til kapellet, og trolig er det blitt oppført i seinmiddelalder som fiskeværskapell. Fram til 1659 ble tømmerkirken på Fedje omtalt som *korshuus*, da omtalt som "æld gammelt", da et nytt kapell på stedet ble innviet dette året. Korshuset hadde et trekors på gavelen. Kapellet ble bygd som følge av at en skipper i havsnød hadde lovet å bygge ny kirke på det første sted der han og mannskapet kunne høre andakt, men da han kom til Fedje mente han pengene best kunne brukes her. I 1702 var det fortsatt samme skipperen som førte tilsynet med kapellets økonomi. Kapellet ble revet i 1888 og erstattet av en ny tømmerkirke, som drøye 50 år seinere ble erstattet av den nåværende. De tre eldre bygningene sto alle på samme tuftsted (NK III:75ff), og trolig står også nåværende kirke på eller nær ved dette stedet. I 1679 ble den første gravplassen anlagt på Fedje; inntil da var kirkegården på Austreim blitt benyttet. Dens opprinnelige utstrekning er i stor grad i behold. Nåværende kirke står på kirkegårdens vestre del (NK III:84). Bosetningen på Fedje kunne i stor grad drive et visst landbruk i tillegg til hva de drev på sjøen. Rett nordvest for kirken, mellom Mulen og Moldøyeni, heter det Kyrkjesundet. På neset rett nord heter det Kisteneset. (kartreferanse: AB 065-5-2).

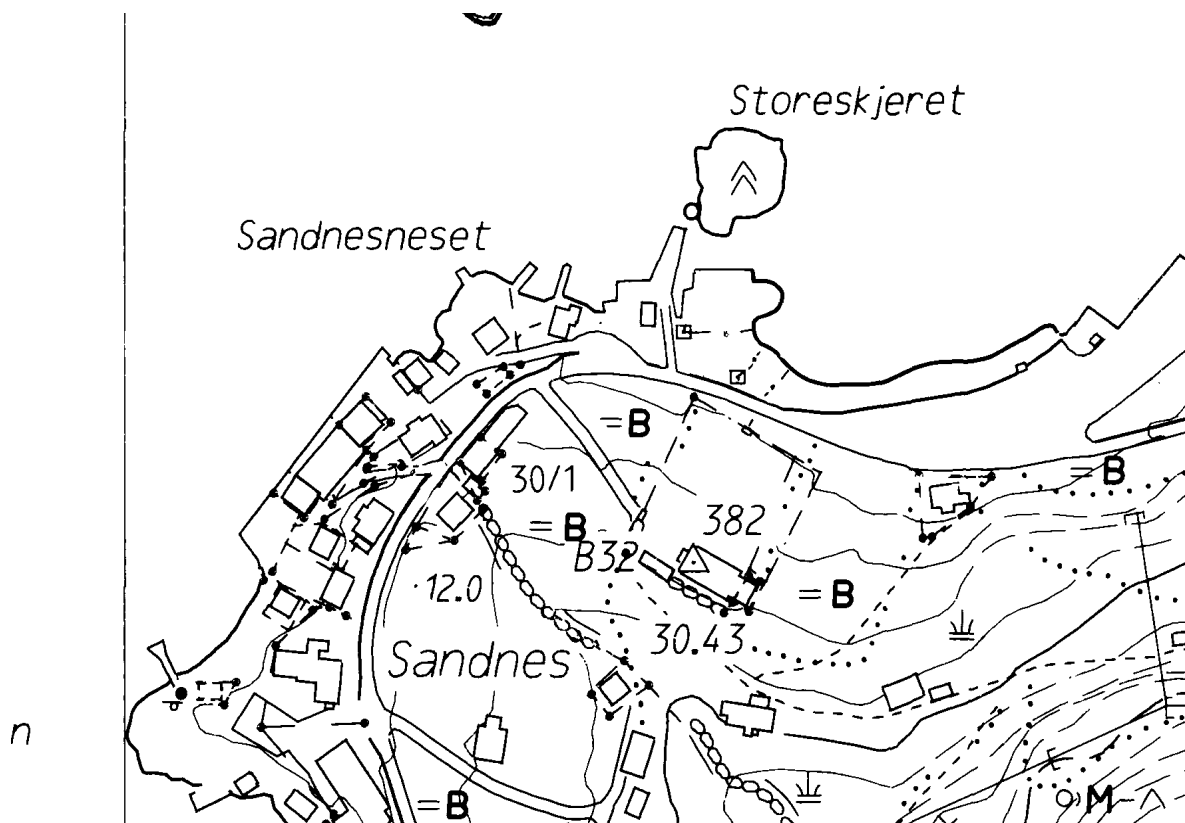

MASFJORDEN KOMMUNE

SANDNES (MASFJORDEN), gnr. 30 Sandnes (Masfjorden sogn). Masfjorden kommune
ID 84404

Nåværende kirke bygd 1845 står på (gnr. 30) Sandnes. Kirken er ikke belagt i skriftlige kilder fra middelalderen, men i og med at den ca. 1660 dro landskyld må det anses som sikkert at det sto kirke på gården i middelalderen, trolig en stavkirke. I tillegg er det bevart en døpefont fra 1100-tallet og en stor middelaldersk klokke fra kirken. En tømmerkirke, i 1686 beskrevet som *meget forfalden*, må ha avløst stavkirken noe tidligere. Det er uvisst om denne står på samme sted som de foregående (NK III:172f). Så ser likevel ut til å være tilfellet, ifølge møteprotokoll fra 1844: "Kirken opføres paa den gamle Tomt, hvorved den hidtil benyttede Kirkegaard fremdeles beholdes" (ref. i Frølich 1924:100). Tømmerkirken hadde målene 12x9 m (skipet) hhv. 7x7 m (koret), og den var utvendig panelt og tjærebredd. Sandnes kirke (områdenavn *Fyan*, *Fjorn*) er ikke nevnt i BK i fortegnelsen over kirkenes inntekter, men den er nevnt i registeret 1408 (*Fyan*). Muligens kan det skyldes at den er oppført på et ark som mangler (jf Halvorsen & al 1989:13), men like sannsynlig er det at Sandnes på dette tidspunkt ikke var under Kirkens råderett. Ifølge Rygh er *Fjorn*, i BK 33b skrevet *j fiaarum*, og i BK reg. *Fyan*, et eldre navn på området Sandnes/Masfjorden (NG 438). Nåværende kirkegård ligger i bakkehellet på nordsiden/nedsiden av kirken, mot vest og nord avgrenset ved en steingard (NK III:177). Den er utvidet i flere omganger, således i 1890-åra og i 1990. (kartreferanse: AG 065-5-2/66-5-4).

FORKORTELSER

For enkelte verker er det ikke oppgitt bind i henvisningene, men aktuelt fylke viser i seg til riktig bind. Dette gjelder for eksempel Norske Gaardnavne og Norges kirker.

Aarb.	Foreningen til Norske Fortidsminnemerkers Bevaring. Årbok
BK	«Bergens kalvskinn»: Registrum prædiorum et redituum ad ecclesias dioecesis Bergensis sæculo P.C. XIV.to, pertinentium, vulgo dictum "Bergens Kalvskind" (Bjørgynjar Kalfskinn) / edidit annotationibusque illustravit P.A. Munch. Christiania 1843 Og Bergens Kalvskinn. Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi, Quarto Series Vol. VIII. Utgitt av Eyvind Fjeld Halvorsen, Finn Hødnebo & Magnus Rindal. Oslo, 1989.
DN	Diplomatarium Norvegicum: Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. 1847-2011. Flere utgivere
G	Gulatingslovi. Umsett av Knut Robberstad. Fjerde utgåva. Oslo, 1981 (1969).
JBB	Jordebok for Bergen bispedømme ca. 1600, med jordebok for Hospitalet i Bergen ca. 1617-21. Utgitt ved Ole-Jørgen Johannessen. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen III. Oslo, 2000.
NG	Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision / efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføiede Forklaringer af O. Rygh. 1897-1936
NK	Norges kirker / utgitt av Riksantikvaren. 1959-2003 – jf. http://www.norgeskirker.no/wiki/Hovedside
ØK	Økonomisk kartverk. 1:5000. Utgitt av Statens kartverk. Henvisninger til kartblad ved hver kildetekst.